

ČITANKA LGBT LJUDSKIH PRAVA
2. dopunjeno izdanje

Sarajevo, 2012.

Edicija Questioning Sarajevskog otvorenog centra
ediciju uređuje Saša Gavrić
knjiga 3.

naslov: ČITANKA LGBT LJUDSKIH PRAVA
2. dopunjeno izdanje

čitanku priredili_e: Aida Spahić, Saša Gavrić

lektura_korektura: Aida Spahić, Dalila Mirović

tehnička priprema_prelom: Lejla Huremović

naslovnica: Filip Andronik

izdavači: Sarajevski otvoreni centar, wm.wm.soc.ba
Fondacija Heinrich Böll, ured u BiH, www.ba.boell.org

za izdavača: Saša Gavrić
Mirela Grünther-Đečević

© Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll/autori_ice

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Svaki_a autor_ica odgovara za svoj tekst. U tekstovima se koristi bosanski, srpski i hrvatski jezik, ovisno o jeziku autora_ice teksta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726:613.885](082)

ČITANKA lezbejskih, gej, biseksualnih i transrodnih ljudskih prava / [čitanku priredili/e Aida Spahić, Saša Gavrić]. - 2. dopunjeno izd. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar : Fondacija Heinrich Böll, Ured u BiH, 2012. - 278 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Edicija Questioning Sarajevskog otvorenog centra ; knj. 3)

Autori/ce: str. 276-278. - Bibliografija uz pojedina poglavlja i uz tekst.

ISBN 978-9958-577-02-4 (Fondacija Heinrich Böll)
COBISS.BH-ID 20176902

ČITANKA LGBT LJUDSKIH PRAVA

 SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BOSNA I HERCEGOVINA

SADRŽAJ

Predgovor

Aida Spahić/Saša Gavrić 7

Uvod

Najčešće postavljana pitanja vezana za seksualnu
orijentaciju i rodni identitet 11

Teorija i identiteti

Feminizam. Kratka priča o dugoj borbi 29
Aida Spahić 31

Spol, rod, rodne uloge, rodni identitet i
seksualna orijentacija 42
Jasmina Hasanagić

Queer teorija i Foucault 47
Masha Durkalić

Lezbejski identiteti 56
Jasmina Čaušević

Gej identitet 65
Admir Jugo

Biseksualnost 73
Jadranka Ćuzulan

Transrodnost 80
Vladana Vasić

Aktivizam u bivšoj Jugoslaviji	87
Povijest LGBTIQ aktivizma u Hrvatskoj	
<i>Marko Juričić</i>	89
LGBT aktivizam u Srbiji	
<i>Vladana Vasić</i>	101
LGBT aktivizam u Bosni i Hercegovini	
<i>Saša Gavrić</i>	111
LGBT pokret na Kosovu	
<i>Myrvete Bajrami i Vlora Krasniqi</i>	118
<i>Topla braća, hvala ne!</i>	
Historija slovenskog gej i lezbijskog pokreta	
<i>Roman Kuhar</i>	123
Ljudska prava	139
Seksualna orijentacija i rodni identitet u	
kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini	
<i>Damir Banović i Vladana Vasić</i>	141
Mediji	159
Zašto je različitost važna?	
<i>Snježana Milivojević</i>	161
Bosanskohercegovački mediji i Queer Sarajevo Festival	
<i>Masha Durkalić</i>	169
<i>Najmlađi homoseksualac u BiH ima 12 godina!</i>	
Analiza sadržaja izvještavanja printanih medija o	
LGBT temama u drugoj polovini 2011. godine	
<i>Lejla Huremović</i>	188

Analiza sadržaja izvještavanja printanih medija o LGBT temama u 2012. godini <i>Jasmina Čaušević i Kristina Ljevak</i>	196
Homofobija i <i>coming out</i>	205
Homofobija – fobija koju društvo podržava <i>Aida Spahić</i>	207
Coming Out <i>Lejla Huremović</i>	224
Lične <i>coming out</i> priče	230
Umjesto zaključka	
Ponos u stripovima: ekstravaganza LGBT(TIQ) likova u stripovima, šaljivim trakama i crtanim romanima <i>Admir Jugo</i>	249
LGBT rječnik	261
Autori_ce	276

PREDGOVOR

Kada smo u decembru 2011. objavili prvo izdanje Čitanke lezbejskih i gej ljudskih prava nismo se mogli ni nadati da ćemo podijeliti više od hiljadu knjiga u samo pet mjeseci. Bio je to jedan od prvih izdavačkih poduhvata Sarajevskog otvorenog centra u oblasti LGBT prava, koji je nastao uz veliku podršku autora_ica iz Hrvatske i Srbije. Naša Čitanka je inspirisana sličnom publikacijom koju naša sestrinska organizacija Labris iz Beograda već nekoliko godina objavljuje. Želimo im se još jednom zahvaliti na nadahnuću. Naravno nam je drago što su mnogi mladi ljudi koji propituju svoju seksualnost i identitete, njihovi prijatelji i roditelji, predstavnici_e institucija i “obični građani” odlično reagovali_e na ovu publikaciju. Shvatili smo tada da drugo izdanje ne može dugo čekati.

Godinu dana nakon prvog izdanja, predstavljamo vam drugo dopunjeno izdanje. Ono se razlikuje od prvog po tome što je sadržaj djelimično izmijenjen i što imamo novi, inkluzivniji naslov koji sada obuhvata i “BT”, pored “LG”. Iako je i prvo izdanje uključivalo teme o biseksualnom i trans osobama, ovaj put smo to željeli naglasiti i u naslovu. Vjerovatno najveća promjena odnosi se na autore_ice. Željeli smo okupiti što više osoba iz Bosne i Hercegovine za ovaj aktivistički poduhvat, tako da imamo nove tekstove za “stare” teme. Među tim tekstovima su i pregledi aktivizma na Kosovu i u Sloveniji, koji predstavljaju doprinos različitosti iskustava u regionu i tekst o stripu koji nam donosi sasvim novi svijet iskustava.

Zahvaljujemo se svim autorkama i autorima koji su kroz svoj volonterski rad pomogli_e da dođemo do ovog drugog izdanja. Riječi zahvalnosti dugujemo i Fondaciji Heinrich Boell koja već niz godina podržava rad Sarajevskog otvorenog centra te je po drugi put omogućila objavljivanje ovog štiva.

Pozivamo sve čitatelje_ke da nam pišu o svojim utiscima kako bi treće izdanje Čitanke, koje će sigurno u narednim godinama uslijediti, bilo još bolje!

Aida Spahić i Saša Gavrić

UVOD

NAJČEŠĆE POSTAVLJANA PITANJA VEZANA ZA SEKSUALNU ORIJENTACIJU I RODNI IDENTITET¹

1. Istospolna orijentacija

Šta je seksualna orijentacija?

Seksualna orijentacija je jedna od četiri komponente seksualnosti. Preostale tri komponente su: biološki spol, rodni identitet (biti muško ili žensko ili nešto treće u psihološkom smislu), i društvena rodna uloga (društveno propisane norme ponašanja za pripadnice_ke ženskog ili muškog spola). Seksualna orijentacija uobičajeno se definira kao obrazac emotivne i seksualne privlačnosti prema osobama određenog spola (Franceour 1995, Frankowski 2004, Štulhofer 2004). U teorijskom smislu, seksualna orijentacija obuhvata tri dimenzije: seksualno ponašanje (spol seksualnih partnerica/partnera), prostor privlačnosti (spol osoba za koje pokazujemo emotivni ili erotski interes) i seksualne fantazije, a treću dimenziju čini seksualni identitet (samoodređenje, odnosno način na koji pojedinca/pojedinac definiira vlastitu seksualnu opredijeljenost) (Franceour 1995, Frankowski 2004, Štulhofer 2004).

Postoje tri različite seksualne orijentacije:

Homoseksualnost ili istospolna orijentacija - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i druga privlačnost u odnosu na osobe istog spola;

Heteroseksualnost - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i druga privlačnost u odnosu na osobe suprotnog spola; i

1 Ovo poglavlje se oslanja, uz dopune i izmjene aktivistkinja_a Sarajevskog otvorenog centra, na tekstove *Činjenice o istopolnoj orijentaciji i Najčešća pitanja i odgovori u vezi sa istopolnom orijentacijom* objavljenima u publikaciji *Čitanka. Od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima* (2011, treće dopunjeno izdanje), koju je objavila *Labris*, beogradska organizacija koja se zalaže za lezbejska ljudska prava. Na ovom mjestu želimo se zahvaliti našoj sestrinskoj i partnerskoj organizaciji *Labris*, na ustupanju prava i podršci.

Biseksualnost - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i druga privlačnost u odnosu na osobe oba spola.

Osobe istospolne orijentacije nazivaju se lezbejkama (važi samo za žene), gejevima (važi za muškarce, ali i mnoge žene za sebe kažu da su gej) i biseksualnim osobama. Seksualna orijentacija se, za razliku od seksualnog ponašanja, odnosi na vlastita osjećanja i doživljaj sebe, a osobe mogu i ne moraju pokazivati svoju seksualnu orijentaciju kroz ponašanje.

Da li je seksualna orijentacija pitanje izbora?

Ne. Nakon brojnih rasprava o porijeklu seksualnosti tokom nekoliko decenija dvadesetog vijeka, naučnici različitih oblasti postigli su konsenzus upravo u činjenici da seksualna orijentacija nije pitanje izbora, bez obzira da li ove teorije dolaze iz prirodnih ili društvenih oblasti. Ni heteroseksualna orijentacija nije pitanje izbora, pa nema razloga da isto to ne važi i za homoseksualnost i biseksualnost. Jedino što LGBT (lezbejkama, gej muškarcima, biseksualnim, transrodnim osobama) osobama stoji na raspolaganju kao izbor jeste da li će prihvatiti vlastitu seksualnu orijentaciju ili ne.

Da li se seksualna orijentacija može mijenjati?

Ne. Zbog izuzetno nepovoljnog položaja u društvu, mnoge LGB (lezbejke, gej muškarci, biseksualne) osobe pokušavaju da promijene, odnosno potisnu svoju seksualnu orijentaciju, ali su ti pokušaji uvijek neuspješni. Također, upravo ovakvi pokušaji dovode do brojnih psiholoških problema kod LGB osoba, a usljed neprihvatanja vlastitog identiteta/orijentacije.

Kako nastaje seksualna orijentacija?

Budući da je heteroseksualnost evolucijski neproblematična, nije neobično da se porijeklo seksualne orijentacije razmatra i propituje isključivo u kontekstu homoseksualnosti. Tokom historije smjenjivale su se različite teorije koje su pokušavale da objasne porijeklo seksualne orijentacije, a sve one su se uglavnom odnosile na prioritiziranje bioloških ili socioloških faktora koji mogu biti presudni

za stvaranje određene seksualne orijentacije. S obzirom da nijedna od ovih teorija do danas nije dala konačno objašnjenje, trenutno naučno stanovište podrazumijeva da na nastanak određene seksualne orijentacije utječe kombinacija bioloških (genetskih, hormonalnih) i socioloških faktora, odnosno utjecaj okoline. Same LGB osobe različito se izjašnjavaju o ovom pitanju na osnovu ličnog doživljaja sebe i ličnih iskustava. Neke govore o tome da su vlastitu hom/biseksualnost počele da spoznaju još u veoma ranom djetinjstvu, druge navode period adolescencije kao vrijeme kada prvi put prepoznaju hom/biseksualnost u sebi, dok ima i onih koji tek kasnije u životu otkrivaju emocionalne i seksualne sklonosti ka osobama istog spola.

Bez obzira da li ijedan od ovih faktora presudno utječe na stvaranje određene seksualne orijentacije, važno je naglasiti da je pravo na seksualnu orijentaciju ljudsko pravo, te samim tim traženje objašnjenja o nastanku homoseksualnosti i biseksualnosti ne smije biti izgovor za nepoštivanje ovog osnovnog ljudskog prava.

Da li se seksualna orijentacija može prenijeti ili naučiti?

Ne. S obzirom na činjenicu da seksualna orijentacija nije pitanje izbora, seksualna orijentacija se ne može “naučiti”. Najčešće predrasude po ovom pitanju odnose se na odgajanje djece u istospolnim partnerstvima i utjecaj istospolnih roditelja na seksualnu orijentaciju njihove djece, ali i na njihovo opće mentalno zdravlje i sposobnosti socijalizacije. Također, neke od profesija oko kojih se vodi najviše debata, i koje su u homofobičnim društvima gotovo zabranjene za LGB osobe, su upravo one koje podrazumijevaju odnos sa djecom i indoktrinacije: profesori, učitelji, itd.

U mnogim zemljama su rađena istraživanja o utjecaju koji na život djece ima odrastanje u porodici u kojoj su roditelji istog spola/roda. Još od 1970-ih godina postaje sve jasnije da su procesi u okviru porodice, kao što su kvalitet roditeljstva, psihosocijalne karakteristike roditelja, kvalitet i nivo zadovoljstva odnosima u porodici, kao i nivo saradnje i harmonije među roditeljima, oni koji doprinose dobrobiti djece i njihovim “rezultatima”, a ne struktura porodice, po sebi, kao što je broj, spol/rod, seksualnost i zajednički život roditelja.

lja (Australian Psychological Society: 2007; Canadian Psychological Association: 2006).

Opći je konsenzus među naučnicima da se djeca odgajana u porodicama čiji su roditelji istog spola ništa češće ne izjašnjavaju kao istospolno orijentirana nego što se to dešava u heteroseksualnim porodicama (United States District Court for the District of Massachusetts: 2009; Canadian Psychological Association: 2006).

I na kraju, s obzirom da većina LGB osoba potiče upravo iz heteroseksualnih porodica, koje nisu mogle imati utjecaja na seksualnu orijentaciju djece, nema razloga da isto to ne važi i za djecu u istospolnim porodicama.

Da li je homoseksualnost/biseksualnost izazvana zlostavljanjem ili lošim iskustvom sa osobama suprotnog spola?

Mnogo ljudi u svom djetinjstvu preživi različite vrste zlostavljanja i zanemarivanja, a kada odrastu budu heteroseksualni. Većina ljudi, i heteroseksualnih i LGB osoba, imaju u životu loša iskustva sa osobama suprotnog spola. Ne postoji povezanost između ovih pojava i istospolne orijentacije.

Tvrdnje da homoseksualnost/biseksualnost može biti prouzrokovana zlostavljanjem u djetinjstvu vrlo su problematične jer implicitno podrazumijevaju da biti LGB osoba nije pozitivna stvar, već nešto što je došlo kao rezultat ozbiljne traume.

Da li je homoseksualnost/biseksualnost mentalni ili emocionalni poremećaj?

Homoseksualnost i biseksualnost predstavljaju normalne oblike ljudske seksualnosti koji su se javljali u svim kulturama i historijskim periodima. Psiholozi_ginje, psihijatri_ce i drugi_e stručnjaci_kinje za mentalno zdravlje slažu se u tome da se homoseksualnost i biseksualnost ne ubrajaju u mentalne bolesti, poremećaje ili emocionalne probleme.

Američko udruženje psihijatara_ica dijagnosticiralo je homoseksualnost kao poremećaj od 1952. do 1973. godine, nakon čega je homoseksualnost uklonjena sa liste mentalnih i emocionalnih

poremećaja. Ovu akciju podržalo je i Američko udruženje psihologa_ginja 1975. godine, a Svjetska zdravstvena organizacija je 17. maja 1990. godine uradila istu stvar. Od 2004. godine ovaj dan se obilježava kao Međunarodni dan protiv homofobije ili IDAHO (International Day Against Homophobia).

2. Coming out

Šta je coming out? Zbog čega neke LGBT osobe pričaju ljudima o svojoj seksualnoj orijentaciji? Zašto to ne zadrže za sebe?

Coming out (eng. coming out of the closet - izlazak iz ormara) predstavlja doživotni proces istraživanja sopstvene homoseksualnosti, uključujući dijeljenje i razmjenu tog iskustva sa porodicom, prijateljima i prijateljicama, kolegama i kolegicama na poslu, u školi, ali i sa širom društvenom zajednicom (Vučaj 2009). Ovo je centralno pitanje u životu svake LGBT osobe. Sam *coming out* predstavlja proces koji najprije podrazumijeva otkrivanje i prihvatanje sopstvene homoseksualnosti/biseksualnosti, a tek nakon toga i saopštavanje drugim osobama.

LGBT osobe različito postupaju kada je u pitanju otkrivanje vlastite seksualne orijentacije drugima. Neki_e odlučuju da to zadrže za sebe ili podijele sa jako malim brojem najbližih ljudi, a neki_e su *out* u vrlo širokoj društvenoj zajednici. U svakom slučaju, na njima samima je da izaberu kome i koliko će biti *out*. Ali ono što je sigurno jeste da je *coming out* proces kod LGBT osoba čvrsto povezan sa njihovim psihološkim prilagođavanjem i prihvatanjem sebe.

Većina LGBT osoba se trudi da svoju seksualnu orijentaciju sakrije, posebno u vrlo homofobičnim društvima kakvo je i društvo Bosne i Hercegovine. Međutim, kada odluče da više ne kriju svoju seksualnu orijentaciju, obično do izražaja dolaze dvostruki standardi jer ono što neki smatraju “razmetanjem” LGBT osoba, kod heteroseksualnih osoba se smatra uobičajenim, svakodnevnim ponašanjem. Kada heteroseksualni par hoda ulicom držeći se za ruke, to se smatra normalnim ponašanjem i veoma mali broj osoba će takvo ponašanje smatrati neprimjerenim, ukoliko ga uopće i primijete.

Nasuprot tome, kada lezbejski ili gej par radi to isto, gotovo sigurno će biti primijećen i optužen za razmetanje svojom seksualnošću ili *promociju* svoga načina života. Zbog toga mogu doći u situaciju da budu verbalno ili čak i fizički maltretirani.

Heteroseksualnim osobama je dozvoljeno da pričaju o svojim supružnicima_ama i partnerima/cama. Mogu da nose burmu, da drže fotografije svojih voljenih na radnom stolu u firmi, da se ljube pri rastanku na aerodromu, da dolaze sa svojom voljenom osobom na proslave, itd. Lezbejka ili gej koja_i bi izabrala_o ovakvo ponašanje, bila_o bi viđen_a kao neko ko izaziva nevolje ili kao radikalni homoseksualac_ka koji_a istjeruje svoja prava.

Istina je da većina lezbejki i gejeva ne želi da se javno izjašnjava; oni jednostavno žele da budu u mogućnosti da objedine različite aspekte svoga života na način koji je dozvoljen heteroseksualnim osobama. Ono što većina ljudi misli kada kaže da lezbejke i gejevi treba da zadrže svoj život za sebe, jeste da treba da drže svoje živote u tajnosti.

Zbog čega je coming out težak proces za LGB osobe?

Zbog mnogobrojnih stereotipa i nepotrebnih predrasuda u odnosu na LGB osobe, *coming out* za njih predstavlja veliki izazov koji može proizvesti emocionalne patnje. Kada prvi put postanu svjesni privlačnosti prema osobama istog spola, lezbejke i gejevi i biseksualne osobe mogu se osjećati usamljeno i kao da su “drugačiji”. Također, mogu strahovati da će ih, u slučaju da naprave *coming out*, porodica, prijatelji, saradnici_e, vjerske institucije odbaciti.

Pored toga, lezbejke, gejevi i biseksualne osobe su vrlo često meta diskriminacije i nasilja. Prijetnje nasiljem i diskriminacijom velika su prepreka u razvoju LGBT zajednice. *Coming out* kod transrodnih osoba, vezan za njihov rodni identitet će posebno biti obrađen dalje u tekstu.

3. Još ponešto o životu LGBT osoba

Da li su LGBT osobe protiv porodičnih vrijednosti?

Ono sa čime se većina LGBT osoba ne slaže nema nikakve veze sa vrijednostima koje porodica želi da prenese na svoju djecu, već sa

ograničenom definicijom porodice koju mnoge institucije žele da promoviraju. Koncept oca, majke i njihove djece, kao jedini legitimni tip porodice, nerealan je jer postoje milioni porodica koje ne spadaju u ovaj ograničeni okvir. Samohrani roditelji, porodice koje su usvojile djecu, starateljske porodice, proširene porodice (ne odnosi se samo na krvno srodstvo), lezbejske i gej porodice - sve su to vidovi porodičnih zajednica koje imaju svoje vrijednosti i kao takve trebaju biti prepoznate. Vrijednosti kao što su ljubav, saosjećajnost, odgovornost, iskrenost, integritet, samouvjerenost i poštenje, samo su neke od onih koje bi većina roditelja željela da prenese na svoju djecu, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju.

Jedna od definicija porodice, koju je zajednički napravilo nekoliko američkih asocijacija koje se bave porodicom, glasi: "Dvije ili više osoba koje dijele prihode, odgovornosti za donesene odluke, imaju iste vrijednosti i ciljeve i koje su posvećene jedne drugima. Porodica je mjesto na kojem smo 'kod kuće'; gdje se razmjenjuju emocije i posvećenost. Ovo su karakteristike koje najtačnije opisuju porodicu, bez obzira na krvno srodstvo, pravne veze, usvojenje ili brak."

Da li bi legalizacija istospolnih brakova mogla da umanji vrijednost i značaj heteroseksualnih brakova?

Ideja da će legalizacija istospolnih brakova utjecati na vrijednost i značaj heteroseksualnih brakova je apsurdna. Ovaj stav važi samo pod pretpostavkom da je definicija heteroseksualnog braka zasnovana na lišavanju prava određene manjine u našem društvu. Legalizacija istospolnih brakova neće oduzeti prava heteroseksualnim parovima, samo će ta prava i odgovornosti proširiti na sve pripadnice_ke društva.

Da li LGB osobe mogu biti dobri roditelji?

Da. Gotovo sva istraživanja koja su direktno upoređivala rezultate u odgoju djece u istospolnim porodicama i u onima kod kojih su roditelji heteroseksualni izuzetno su dosljedna u dokazivanju da su lezbejke i gejevi jednako spremni i sposobni da budu roditelji kao i heteroseksualni parovi. Njihova djeca su psihološki zdrava i dobro

prilagođena kao i djeca odgajana u heteroseksualnim porodicama (Australian Psychological Society 2007) – uprkos realnosti koja upućuje na značajan stepen diskriminacije i pravne nejednakosti koji su i dalje značajan izazov za ove porodice. Ove studije su pokazale da ne postoje razlike u razvoju ove dvije grupe djece; ne postoje razlike u inteligenciji, psihološkom i socijalnom prilagođavanju, popularnosti među prijateljima, razvoju identiteta, društvenih rodni uloga, ili razvoju seksualne orijentacije.

Da li su lezbejke feministkinje koje mrze muškarce?

Veliki broj lezbejki jesu feministkinje, ali nisu sve. Feministkinje ne mrze muškarce. One samo podržavaju stav da žene zaslužuju jednaka prava, da samostalno donose odluke, i da imaju jednake mogućnosti za društveni i profesionalni razvoj i napredak, koje muškarci već vijekovima imaju.

Da li je tačno da su LGB osobe opsjednute seksom i da su promiskuitetne?

Promiskuitet nije povezan sa seksualnom orijentacijom, već sa vrijednosnim normama i uvjerenjima. Samim tim, isto kao i kod heteroseksualne populacije, neke LGBT osobe su promiskuitetne, a neke nisu.

Da li su gejevi skloniji zlostavljanju djece?

Nepopularne manjinske grupe često se stereotipno predstavljaju kao prijetnja za najranjivije predstavnike većinske populacije. U tom smislu, nisu rijetke tvrdnje da gejevi predstavljaju prijetnju za djecu. Jedan od najstarijih i najštetnijih mitova jeste povezivanje homoseksualnosti sa zlostavljanjem djece. U stvarnosti, djecu najčešće zlostavljaju odrasli muškarci heteroseksualne orijentacije. Često se radi o članu porodice ili porodičnom prijatelju. Pedofili koji zlostavljaju djecu istog spola gotovo nikada nisu homoseksualci.

Podaci govore da je pojava da heteroseksualne žene zlostavljaju djecu, koja je sama po sebi rijetka, kod lezbejki je još manje prisutna.

Empirijska istraživanja su pokazala da seksualna orijentacija ne utječe na vjerovatnoću da će ljudi zlostavljati djecu (American Psycho-

logical Association 2002). Osobe koje zlostavljaju djecu ne mogu biti okarakterizirane kao osobe sa seksualnom orijentacijom svojstvenom za odrasle osobe; one su fokusirane na djecu (Herek 2009).

Da li su LGBT osobe religiozne?

Neke jesu, neke nisu. Tradicionalno, religija vrši veliki pritisak na LGBT zajednicu; i pored toga mnogi pripadnici_e ove populacije i dalje su vjernici_e u okviru svojih religija. Step en otvorenosti koji oni_e mogu da imaju u pogledu svoje homoseksualnosti zavisi od svake crkve ponaosob, vjeroispovijesti i kongregacije (vjerske zajednice).

Neke od najvećih vjerskih organizacija posljednjih decenija pri daju veću pažnju pitanju homoseksualnosti; mnoge su zadržale konzervativan stav o homoseksualnosti, a pojedine su postale otvorenije za prisustvo lezbejki i gejeva u svojim redovima i imaju razumijevanja i podršku za teme i brige ovih ljudi.

Zašto LGBT osobe stalno insistiraju na posebnim pravima za sebe?

LGBT aktivizam ne insistira ni na kakvim posebnim pravima. Organizacije koje su protiv zakona koji reguliraju zabranu diskriminacije LGBT osoba žele da prikažu zahtjeve LGBT zajednice kao specijalne prohtjeve. Oni smatraju da su već svi jednako zaštićeni i da bi zakon koji bi zabranio diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta bio specijalno napravljen da bi štitio prava LGBT osoba; time bi bila ostvarena specijalna prava.

Ono što ne žele da shvate je činjenica da LGBT zajednica nije zainteresirana za ostvarivanje bilo koje vrste posebnih prava. Oni žele jednaka prava i zaštitu u vezi sa zaposlenjem, stanovanjem, porodicom, prava na život bez nasilja i diskriminacije i svim drugim aspektima života, kao što to imaju i heteroseksualne osobe. LGBT zajednica ne teži zakonodavnim programima afirmativne akcije kao što su kvote ili finansijski programi koji se nude poslodavcima koji zapošljavaju homoseksualne osobe. Također, ne žele da građani_ke koji_e izdaju sobe u svojim stanovima, zakonski budu prisiljeni_e da izdaju prostor ljudima koji ne žele da se pridržavaju pravila njihove

kuće. Slično tome, crkve i druge vjerske institucije bile bi izuzete iz zakona koji bi nalagao zapošljavanje lezbejki i gejeva.

4. Parade ponosa²

Zašto se organiziraju Parade ponosa?

Zbog čega LGBT osobe imaju potrebe da paradiraju?

Prajd zapravo predstavlja svojevrsno “sjećanje” na 28. juni 1969. i takozvanu *Stounvolsku* pobunu (*Stonewall riots*) u Greenwich Villageu kod New Yorka, kada su prvi put u historiji LGBT osobe, potpomognute liberalnijim “strejt” krugovima, započele fizički otpor maltretiranju policije, koja je privodila osobe samo zbog njihove seksualne orijentacije. Od tada, taj dan se obilježava, slično 1. maju ili 8. martu, kao dan borbe za prava osoba drugačijih seksualnih sklonosti od heteroseksualne.

Kako se gej pokret ubrzano razvijao i kako su mnoga prava u međuvremenu ostvarena (tj. izjednačena sa pravima heteroseksualaca), prije svega u Evropi i Americi, manifestacija je u većim centrima poprimila komercijalni karakter i pretvorila se u Paradu ponosa, zabavnu manifestaciju koja i dalje ističe specifičnosti homoseksualne “potkulture” u svoj njoj raznolikosti, od, na primjer, gej policajaca do *drag queen* performer_a_ki. Ponos ovdje, prije svega, predstavlja ponos zbog hrabrosti u borbi za svoja prava, kao i odgovor na omalovažavanje patrijarhalne zajednice, a ne ponos zbog seksualne orijentacije kao takve – ona naprosto varira od osobe do osobe i nema nikakvu *a priori* negativnu ili pozitivnu vrijednost.

Na ovim prostorima još uvijek nema “gej parade” u tom obliku, jer je to specifično zapadno iskustvo, nastalo u posebnim historijskim okolnostima, dugo razvijano i mijenjano. Za sličan događaj ovdje još uvijek nema uslova, zbog nerazvijene LGBT potkulture/infrastrukture (u odnosu na zapadnu) do ekonomskih problema (pi-

2 Tekst pisale/i članice i članovi Organizacionog odbora Povorke ponosa Beograd 2009, objavljen u srbijanskom dnevnom listu *Borba*, 18. 09. 2009.

tanje komercijalne isplativosti). Međutim, protestno okupljanje kao obilježavanje Dana ponosa ovdje ima prije svega politički značaj.

Drugo, koristi se elementarno pravo, zagarantirano Ustavom, na slobodno okupljanje i protest, protest koji ima za cilj da naglasi da je diskriminacija prema LGBT osobama i dalje prisutna, tražeći njeno ukidanje. Treće, sama manifestacija je dio procesa borbe za ravnopravnost LGBT populacije. Stoga, za nju nije “rano”, jer, kako neki kažu, “za nju još nema uslova”, misleći na netoleranciju koja postoji. Sam protest treba da bude dio akcija koje te željene, tolerantnije uslove stvaraju. Ako bismo sjedili_e i čekali_e da oni dođu sami od sebe, ne bismo ih dočekali_e – politička historija pokazuje nam da su marginalizirane grupe uvijek morale da se bore za izjednačavanje svojih prava. Žene i crnačka populacija dobri su primjeri za to.

Parade ponosa su manifestacije koje ugrožavaju prava većine koja se protivi homoseksualnosti?

Koje pravo većine je ugroženo? Ni jedno. S druge strane, pravo na slobodu okupljanja je zagarantirano Ustavom, a redovno protestuju razne grupe ljudi – od izbjeglica, preko žena, do radnika. Protest je, dakle, legalan i legitiman vid borbe onih koji su ugroženi i on nikoga ne ugrožava, jer ne traži diskriminaciju drugih, već se bori protiv sopstvene. Većina ima pravo da se protivi homoseksualnosti, ali to ne može ugrožavati ničija ljudska prava i ograničavati zakonom propisane slobode koje važe za sve.

Parada ponosa vrijeđa javni moral?

Nema ničeg “nemoralnog” u protestu u skladu sa zakonom kojim se traži ukidanje diskriminacije i koji također propisuje pravila i ograničenja u javnom ponašanju, čega će se organizatori pridržavati. Razmjena nježnosti i poljubaca, koje svakodnevno vidamo kod heteroseksualnih parova u javnosti, dio je uobičajene kulture javnog ponašanja i nema ničeg protivnog moralu ukoliko se tako ponašaju i homoseksualne osobe. Naprotiv, ono što je tu pogrešno jeste njihova nemogućnost da se tako ponašaju zbog diskriminacije kojoj

su izloženi_e, a koje često u takvim slučajevima počinje verbalnim vrijeđanjem, a završava se fizičkom agresijom.

Zbog čega LGBT zajednica insistira na organizaciji Parada kada su one nebezbedne i često dolazi do nasilja?

Apsolutne bezbjednosti nema bilo gdje, pa ni na ovakvoj manifestaciji ili okupljanjima sličnog tipa, kao što su drugi protesti, koncerti i sl. Na kraju, sami ljudi koji dolaze preuzimaju dio odgovornosti za svoju bezbjednost znajući da je u pitanju rizičan skup. To treba pošteno i otvoreno reći. Međutim, svjesni_e toga, organizatori_ke u saradnji sa policijom i privatnim obezbjeđenjem, učinit će sve da obezbjeđenje bude maksimalno i da niko ne bude povrijeđen. Takve pripreme ključni su dio obilježavanja Dana ponosa, kojima se vrlo ozbiljno i temeljito pristupa nekoliko mjeseci, prateći aktuelna politička zbivanja i stalno procjenjujući bezbjednosnu situaciju. Ukoliko je ona bitno ugrožena, manifestacija će se pomjeriti za vrijeme kada zvanični organi i organizatori_ke procijene da su adekvatni uslovi ostvareni. Nikakvi kompromisi s tim u vezi neće biti napravljeni – bezbjednost učesnika_ca je na prvom mjestu.

Zašto heteroseksualne osobe ne paradiraju?

Zato što njihova prava na osnovu tog određenog ličnog svojstva nisu ugrožena. Heteroseksualnost je svuda oko nas, većinska i podrazumijevajuća i heteroseksualne osobe nisu ugrožene zato što su heteroseksualne. Ukoliko žele, heteroseksualne osobe bi mogle organizirati takav skup – niko ih u tome ne sprečava, od zakona do LGBT pojedinaca i pojedinki. Formalnih prepreka u tom smislu nema.

5. Rodni identitet

Šta je rodni identitet?

Rodni identitet je dio ličnog identiteta i odnosi se na društvenu i ličnu percepciju svake osobe o pripadanju ili odstupanju od vlastitog biološkog spola. Rodni identitet tiče se svakog ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept “muškog” i “ženskog” (Poštić/Đurković/Hodžić: 2010).

Šta je transrodnost, a šta transeksualnost?

Transrodnost se odnosi na osobe čiji rodni identitet ili rodna prezentacija nije u skladu sa općeprihvaćenim rodnim ulogama koje je društvo dodijelilo ženama, odnosno muškarcima. To je sveobuhvatni termin koji označava sve osobe koje odstupaju od tradicionalnih rodničkih uloga. Trans je općeniti izraz koji se koristi za osobe, identitete, ponašanja i grupe koje odstupaju od normativnih rodničkih/spolnih uloga (Poštić/Đurković/Hodžić: 2010).

Transeksualnost potpada pod ovu definiciju, ali predstavlja samo jedan od identiteta koje transrodnost obuhvata. Transeksualnost se odnosi na osobe koje žele i imaju namjeru modificirati svoj spol, odnosno modificiraju svoje tijelo fizičkim i/ili hormonskim terapijama i hirurškim operacijama, kako bi usaglasile spolna obilježja sa vlastitim rodnim identitetom.

Zašto su neki ljudi transrodni?

Ne postoji općeprihvaćeno objašnjenje zašto su neki ljudi transrodni. Različitost transrodnih identiteta upravo insistira na neprihvatanju jednostavnog objašnjenja i definicije porijekla transrodnosti. Mnogi eksperti tvrde da do transrodnosti dolazi zbog različitih bioloških faktora, prije svega različitog nivoa hormona u prenatalnom periodu, zatim se navode i genetski utjecaji, kao i rana iskustva u primarnoj porodici, ali i socijalni utjecaji koji mogu utjecati na različita transrodna ponašanja i identitete.

Mnogo više objašnjenja o porijeklu postoji kada se radi o transeksualnosti. Većina njih se odnosi na psihološke i biološke uzroke

koji nastaju u prenatalnom periodu. Neka istraživanja govore o različitostima u ljudskom mozgu i različitom nivou hormona (Frank P. M. Kruijver et.al.: 2000). Drugi, pak, govore o genetskim komponentama transeksualnosti (BBC News: 2008).

Vrlo je važno istaći da većina transeksualnih osoba smatra da istraživanje uzroka transeksualnosti polazi od pretpostavke da se radi o patologiji, pa zbog toga ne vole da ističu uzročnost. Međutim, ima i onih koji misle da će istraživanja potvrditi biološko porijeklo transeksualnosti i time umanjiti stigmatu, jer će potvrditi da se ne radi o zabludi ili političkom ubjeđenju.

Koji sve identiteti u okviru transrodnosti postoje?

Neki od identiteta koje obuhvata transrodni pokret su (Poštić: 2003):

drag: odijevanje koje je društveno definirano kao odijevanje drugog spola ili roda; također se odnosi na stilizirano “prenaglašeno” izvođenje prethodno spomenutog;

drag queen: muškarac koji se odijeva u žensku odjeću radi užitka ili performansa. Pristojno je oslovljavati *drag queen* sa “ona” kada su u *dragu*, a sa “on” kada nisu u *dragu* (nisu nužno homoseksualno orijentirani);

drag king: žena koja se odijeva u mušku odjeću u svrhu performansa, zabave ili osobnog ispunjenja predstavljajući vlastitu definiciju muškosti. Takvo izražavanje može biti personifikacija muškaraca, kulturološko izražavanje, *butch* stvarnost, proširivanje identiteta ili oblik parodije. Pristojno je oslovljavati *drag kinga* sa “on” kada su u *dragu*, a sa “ona” kada nisu u *dragu* (nisu nužno homoseksualno orijentirani);

transeksualac_ka: osoba koja ima jasnu želju i nakanu da promijeni svoj spol, osoba koja je napravila prelaz i tako svakodnevno živi ili osoba koja je fizički modificirala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operaciju) svoje tijelo da bi izrazila svoju rodnu prezentaciju;

MTF: modifikacija iz muškarca u ženu, često se odnosi na transeksualnu, ali ponekad na transrodnu osobu ili *cross-dressera*;

FTM: modifikacija iz žene u muškarca;
trans: sveobuhvatni pojam za one koji prelaze rodne ili spolne granice;
transvestit_a: osoba koja uživa u nošenju odjeće drugog roda (heteroseksualno i homoseksualno orijentirani);
butch: žena s naglašenim društveno normiranim oznakama muškog roda (ne nužno homoseksualne orijentacije);
interseksualna osoba - rođena s neodredivim genitalijama. Sva-ke se godine na hiljade djece rađa s neodredivim genitalijama koje hirurzi često preoblikuju bez znanja i pristanka roditelja (uobičajeni zahvat je preoblikovanje genitalija u uvriježena primarna ženska spolna obilježja) što može rezultirati emocionalnim traumama i gu-bitkom osjeta i nemogućnošću orgazma;
androgina osoba - koja se izgledom i vlastitom identifikacijom ne priklanja ni ženskom ni muškom rodu i rodno se izražava mije-šano ili neutralno.

Kakav je odnos između transrodnosti i seksualne orijentacije?

Seksualna orijentacija se odnosi na emotivnu i seksualnu privlač-nost prema muškarcima, ženama ili prema osobama oba spola, dok se rodni identitet odnosi na doživljaj vlastitog identiteta, odnosno sebe kao žene, muškarca ili transrodne osobe. Najčešće se dešava da osobe koje privlače žene prije tranzicije nastave da ih privlače žene i poslije tranzicije, i u drugom slučaju - osobe koje privlače muškar-ci prije tranzicije, nastave da privlače muškarci i poslije tranzicije (mada ima i suprotnih slučajeva, ali manje). To znači da, na primjer, trans-žena (rođena u tijelu muškarca) koju privlače muškarci prije tranzicije, poslije tranzicije "mijenja" seksualnu orijentaciju jer je i dalje privlače muškarci, ali je ona nakon tranzicije percipirana kao heteroseksualna žena. Međutim, isto tako važi i za, na primjer, trans-ženu koju prije tranzicije privlače žene, poslije tranzicije je i dalje privlače žene, ali je ona sada percipirana kao lezbejka. Transrodnost ne treba miješati sa seksualnom orijentacijom!

Kako izgleda *coming out* transrodnih osoba?

Coming out kod transrodnih osoba obično je dug proces pun izazova. Iako ima sličnosti sa *coming outom* LGB osoba, mnogo je aspekata transrodnosti koji ovaj proces čine puno težim. Ono što je specifično za transrodne osobe jeste da u određenom trenutku postaje preteško sakriti vlastiti identitet jer su promjene obično vrlo vidljive na njima samima. U tome i jeste osnovna razlika od *coming outa* koji se tiče seksualne orijentacije i to je upravo ono što ovaj proces čini mnogo težim.

Kao i za LGB osobe, i za transrodne osobe *coming out* je važan, prije svega zbog samoosnaživanja, ali i zbog građenja jačih i boljih odnosa sa sebi bliskim ljudima. Nakon *coming outa* svakako da dolazi veliko olakšanje. Također, njihov *coming out* može doprinijeti i uklanjanju brojnih stereotipa i predrasuda kod onih kojima se otvaraju. Ali, iako postoji mnogo prednosti, može postojati i puno rizika i negativnih posljedica, pa je uvijek važno vagati rizike i prednosti u ovom procesu.

Literatura

- American Psychological Association (2002): *Answers to Your Question, For a Better Understanding of Sexual Orientation & Homosexuality*, (<http://www.apa.org/topics/sexuality/orientation.pdf>)
- Australian Psychological Society (2007): *Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) Parented Families*, (<http://www.psychology.org.au/Assets/Files/LGBT-Families-Lit-Review.pdf>)
- Aleksandar Štulhofer (2004): *Uvod u razumijevanje seksualne orijentacije*, u Tea Nikolić (ur.): *Kako se orijentišemo? Studija o seksualnoj orijentaciji*. Beograd: Deve.
- BBC News (2008): *Male transsexual gene link found* (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/7689007.stm>)
- Canadian Psychological Association (2006): *Marriage of Same-Sex Couples* (<http://www.cpa.ca/cpsite/userfiles/Documents/Marriage%20of%20Same-Sex%20Couples%20Position%20Statement%20-%20October%202006%20%281%29.pdf>)
- B.L. Frankowski (2004): *Sexual Orientation and Adolescents*. u *Pediatrics* nr. 113: 1827-1832.
- Frank P. M. Kruijver et.al. (2000): *Male-to-Female Transsexuals Have Female Neuron Numbers in a Limbic Nucleus*, in *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, vol. 85 no. 5 2034-2041. (<http://jcem.endojournals.org/content/85/5/2034.full>)
- Gregory M. Herek (2009): *Facts About Homosexuality and Child Molestation*, (http://psychology.ucdavis.edu/rainbow/html/facts_molestation.html)
- Jelena Poštić (2003): *Razumijevanje transrodnosti*, u *Zarez. Dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja* (http://transserbia.org/index.php?option=com_content&view=article&id=18:razumijevanje-transrodnosti&catid=13:transrodnost&Itemid=29)
- Jelena Poštić/Svetlana Đurković/Amir Hodžić (2010): *LGBTIQ vježbanka: O spolu, rodu, seksualnoj orijentaciji i seksualnosti*. Sarajevo: Udruženje Q.

- R. Francoeur/M. Cornog/T. Perper/N. A. Scherzer (1995): *The Complete Dictionary of Sexology*. New York: Continuum Press.
- Sunčica Vučaj (2009): *Treći glas. Coming out i lezbejke u Srbiji*. Beograd: Labris.
- United States District Court for the District of Massachusetts (2009): *Michael Lamb, Affidavit* (<http://www.glad.org/uploads/docs/cases/gill-v-office-of-personnel-management/2009-11-17-doma-aff-lamb.pdf>)

TEORIJA I IDENTITETI

Aida Spahić

FEMINIZAM. KRATKA PRIČA O DUGOJ BORBI

Da bi se dao cjelokupan pregled feminističkih pokreta i teorija, bilo bi potrebno mnogo više prostora nego što je ovdje ponuđeno. Međutim, to možda i nije izvodivo jer se na našim prostorima teoretičari_ke u najvećoj mjeri oslanjaju na zapadnu teorijsku misao što je samo po sebi ograničavajuće. Imajući na umu da ću svakako izostaviti neke od značajnih teoretičara_ki i da će mi neki od ključnih momenata promaći u ovom kratkom pregledu, želim unaprijed ovaj tekst okarakterizirati kao opći i sažeti uvod u pojam i razvoj feminizma(ama) te naglasiti da će predstaviti tek osnovne postavke za dalje izučavanje ovog složenog i višeslojnog fenomena. Predstaviti ću hronološki pregled razvoja feminizma: tri vala feminizma i njihove najznačajnije pokretačice_ice te teorijska djela koja su izrodila. Započet ću situiranjem samog pojma i razmatranjem nekih od najznačajnijih koncepata koji se konstantno problematiziraju kroz historiju, a završiti neodvojivom vezom feminizama i, primarno, gej i lezbejske teorije, a kasnije i queer teorije.

Feminizmi

Potraga za značenjem riječi feminizam u rječnicima bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika rezultirala je nepotpunim definicijama, nerijetko seksističkim, diskriminatornim ili pretjerano uopćenim (što je u ovom smislu i najbolji slučaj) i bilo bi ih suvišno ovdje kritizirati. Iz ovoga se lako da zaključiti da je feminizam kao pojava na ovim prostorima još uvijek daleko od pozicije neproblematičnosti za akademske krugove. Imenica *feminizam* i pridjev *feministički* počeli su se koristiti u Francuskoj krajem devetnaestog stoljeća (Cott 1989). Nije lako definirati feminizam, ali u svom najširem značenju obuhvata svaku vrstu djelovanja, pisanja i zagovaranja prava i ravno-

pravnosti žena, kao i borbu protiv nepravdi koje im se nanose u većini društava na svijetu. Također ga nije lako definirati jer feminizam nije jedan. Feminizam obuhvata mnogobrojne pokrete koji za cilj imaju uspostavljanje jednakih političkih, ekonomskih i socijalnih prava, kao i jednakih prilika za sve žene. U svijetu vladavine patrijarhata po kojem je muškarac norma koja posjeduje moć, mnogobrojni napori žena da se protiv toga (iz)bore slili su se u pokrete koji se jednim pojmom označavaju kao feminizam. Međutim, pokreti su različiti i počeli su se odvojeno razvijati od vremena kad su se žene uspjele izboriti za pravo glasa i osnovna građanska prava. Tada su se izdiferencirale različite težnje i interesi različitih grupacija te je došlo do razdvajanja početnog feminističkog pokreta u mnogobrojne potpravce. “Klasični” feminizam često se poistovjećuje sa pokretom bjelkinja, zapadnih žena koje djeluju iz privilegirane pozicije u odnosu na druge žene. Ipak, feminizam predstavlja i otpor lezbejki, crnkinja, žena sa invaliditetom, samohranih majki, feministica iz postkolonijalnih zemalja, pa i nekih muškaraca.

U čemu je ustvari problem?

U trenutku našeg rođenja (ako ne i prije) počinje priča o rodnim ulogama. Diješe nas na djevojčice i dječake i u skladu s tim nam se počinje ispisivati budućnost u jednoj od dvije binarne kategorije: žensko/muško. Obje kategorije sa sobom povlače obaveze, očekivanja, značenja i posljedice. “Od trenutka kada postajemo deo kulturnog, društvenog i političkog sveta-života, mi izvodimo svoje bivanje polom i do poslednjeg dana se trudimo da dokažemo vrednosni smisao određene biološke činjenice stečene rođenjem” (Zaharijević, 10). Binarna podjela je problematična iz razloga jer ljudske identitete uopćava i svrstava u dvije kategorije, strogo podijeljene i suprotstavljene koje nisu jednake i ravnopravne, već jedna predstavlja normu, a druga nepotpunost, nedovršenost i zavisnost. Stoljećima se perpetuirala ideja žene kao nesavršenog bića čiji razum nije i ne može biti razvijen kao kod muškarca. Koncept je ustanovljen još u antičkoj

Grčkoj u kojoj je postojala stroga podjela na privatno i javno, gdje muškarac pripada javnoj i ima svu moć, a žena spada u privatnu sferu i tretira se kao vlasništvo muškarca. Ovu postavku su spremno prihvatile sve monoteističke religijske tradicije te se kroz svete tekstove i njihova tumačenja prenosi do danas. Kako su muškarci uvijek imali moć, oni su bili u poziciji da kreiraju norme i ustrojstva društava. Tako je i privatna sfera *kreirana*, dakle, ona nije nešto što je dato kao takvo već je konstruirana nasuprot javne. Feministička teorija, između ostalog, kritizira produkciju historijskog znanja jer iako je utjecaj žena u javnoj sferi kroz historiju bivao marginaliziran, historijska literatura zanemaruje i utjecaj koji je postojao ili ga svodi na rodne stereotipe o moćnim ženama. Tako iz današnje pozicije možemo reći da je mizoginija bila i ostala sveprisutna u svim zapadnim civilizacijama i društvima.

Danas se teorija bavi rodnim odnosima kao kategorijama koje označavaju skup društvenih procesa koji su složeni i nestabilni (Flax 1999: 43). Od poznate rečenice Simone de Beauvoir *da se ženom ne rađa, već postaje*, počinje razvoj feminističke teorije koja se agresivnije fokusira na dekonstrukciju binarnih kategorija, kritiku rodnih uloga i odgoja žena i muškaraca, patrijarhalnu heteronormativnost. "Pristanak na usvajanje zahtjeva i stalnu razradu složene mreže značenja koja tu biološku činjenicu pretvara u svima razumljiv rodni sistem koji nas čini muškarcima i ženama, jedan je od uslova mogućnosti nesmetanog funkcionisanja društva" (Zaharijević 2010: 10). Feministice su, nakon formalnog sticanja političkih, ekonomskih i socijalnih prava, usmjerile svoje napore na dekonstrukciju društva koje im i nakon dobivanja prava nije omogućilo ravnopravan status.

Prvi val feminizma

Filozofi i mislioci 18. i 19. stoljeća nastavili su svoje teorijske postavke zasnivati na idejama razlika između muškaraca i žena. Mnogi od njih su zagovarali jednakost svih u društvu i slobodu pojedin-

ca, ali su žene i dalje smatrale nejednakim muškarcima (na primjer, Jean-Jacques Rousseau u svom djelu *Emil ili o odgoju* savjetuje da djevojčice treba odgajati tako da budu prijatne svojim muževima, a ne obrazovane i pametne). Žene su se i dalje smatrale inferiornim.

U osamnaestom stoljeću, tačnije 1791. godine, Francuskinja Olympe de Gouges piše *Deklaraciju o pravima žene i građanke* u kojoj tvrdi da su i žene članice naroda i da ne mogu sami muškarci donositi odluke u ime naroda. Godinu kasnije, u Engleskoj, Mary Wollstonecraft izdaje *Odbranu prava žena* gdje postavlja ključno pitanje: *Ako su svi ljudi rođeni kao slobodni, zašto su sve žene rođene kao robinje?* Ova dva dokumenta se po mnogim tumačenjima smatraju temeljima feminističkog pokreta. U devetnaestom stoljeću, osoba koje je doprinijela začecima feminističkog pokreta bio je John Stuart Mill, koji je zajednički sa svojom suprugom Harriet Taylor Mill bio aktivan u zagovaranju prava žena. Mill je vjerovao da je rodna ravnopravnost u domaćinstvu preduslov za potpuni demokratsko-politički život i on je po tome izuzetak među zapadnjačkim teoretičarkama ima demokracije (Ackelsberg/Shanley 2008: 11). Feminizam kao pokret nastao je u devetnaestom stoljeću “dakle, u isto ono vreme kada i strogo regulisan sistem privatnog i javnog u čijim okvirima jedino postaje moguće razumeti položaj muškarca i žene” (Zaharijević 2010: 11). Osim toga, u devetnaestom stoljeću u Engleskoj nastupa viktorijansko doba koje pogoršava diskriminaciju žena namećući im norme pristojnosti i ponašanja koje su bile još represivnije.

Obično kada se govori o prvom valu feminizma misli se na feminističko djelovanje tokom devetnaestog stoljeća i početkom dvadesetog. Feminističko djelovanje tog doba poklapalo se sa borbom za pravo glasa, odnosno sufražetskim pokretom, borbom za pravo na jednako obrazovanje i učešće u javnom životu. Suфраžetkinje su u najvećoj mjeri bile fokusirane na političko djelovanje, međutim, da bi postigle rezultate morale su raditi na promjeni društva, odnosno napraviti *prepravke* postojećih postavki društva. Tako su počele da “ukazuju na psihološke kategorije, probleme svakodnevnih odno-

sa među spolovima koji se perpetuiraju i ostavljaju društveni *status quo*, impregniran patrijarhalnim nasljeđem i društvenim konzervativizmom” (Knežević 2006: 13). Ideje prosvjetiteljstva su dale mnoga polazišta za feminističku borbu: sloboda, jednakost, razum, prava. Nakon prosvjetiteljstva, ideje Francuske revolucije su pokret osnažile. Nakon što su muškarci prvi put dobili pravo glasa u osamnaestom stoljeću u Velikoj Britaniji, žene su prvi put dobile pravo glasa 1893. godine na Novom Zelandu. U Švicarskoj, na primjer, to se dogodilo tek 1971. godine.

Prvi val feminizma koncipiran je kao borba za prava svih žena. “Međutim, za koje se žene on zapravo borio? Da li se mogao boriti u ime žene *kao takve* – na šta, bez sumnje, čak i danas, polaže pravo, ako je bilo žena koje nisu bile dovoljno žene, baš kao što ni svi ljudi nisu bili dovoljno ljudi” (Zaharijević 2010: 11)? Borbu su vodile i teoretizirale feministice koje spadaju u privilegiranu grupu bijelih, zapadnih žena koje su uglavnom bile obrazovane. Sredinom dvadesetog stoljeća javlja se potreba suprotstavljanja neravnopravnosti, patrijarhatu, diskriminaciji i seksizmu iz različitih pozicija. U tom periodu počinju izranjati lezbejski, crnački, liberalni, socijalistički, radikalni i mnogi drugi feminizmi.

Drugi val feminizma

Dvadeseto stoljeće obilježeno je svjetskim ratovima koji su dvostruko utjecali na feministički pokret. S jedne strane, počevši od Prvog svjetskog rata žene su masovno počele raditi u fabrikama i na ostalim pozicijama na kojima više nije bilo dovoljno muškaraca. S druge strane, “žensko” pitanje se zanemaruje u mnogim zemljama zbog prevladavajućih ratnih problema. Mnoge žene su radile za vojsku i prijavljivale se za borbu, naročito u Drugom svjetskom ratu. Po završetku ratova, početkom šezdesetih godina, rađa se drugi val feminizma čije osnovne ideje i djelovanja imamo i danas. Drugi val postoji paralelno sa takozvanim trećim valom. Nakon što su u veći-

ni zapadnih zemalja žene dobile politička prava, fokus feminističke borbe usmjeren je na pitanje zastupljenosti u političkoj sferi. Drugi val feminizma polazi od pretpostavke da su politička i kulturna prava do te mjere povezana da je nemoguće postići političku ravnopravnost ako ne dođe do problematiziranja privatnog/ličnog i kulturnog. Period na koji se obično misli pod pojmom drugi val feminizma odnosi se na šezdesete, sedamdesete i osamdesete godine dvadesetog stoljeća. Bio je to period ženskog oslobodilačkog pokreta u kojem su žene insistirale na obračunavanju sa stvarnim nejednakostima i diskriminacijom, jer se pokazalo da formalno dobivanje određenih prava u praksi nije mnogo doprinijelo promjeni njihovog položaja. Prvi val bio je usmjeren na inkluziju žena u već postojeći društveni sistem, dok je drugi val tvrdio da inkluzija nije dovoljna jer su postojeći sistemi patrijarhalni i seksistički te ih prvo treba dekonstruirati i tek onda, na novim temeljima, graditi ravnopravnost.

Drugi val svoja polazišta nalazi u idejama Simon de Beauvoir i Betty Friedan koje su sredinom stoljeća pisale o do tada neprihvatljivim temama – seksističkom društvu, ugnjetavanju žene, privatnom životu žene itd. De Beauvoir je dala pregled pozicije žene kao Drugog, postavila je neka od ključnih pitanja zašto je položaj žene takav kakav jeste te se njeno djelo *Drugi spol* smatra jednim od najznačajnijih djela feminističke teorije. Betty Friedan je šezdesetih godina pisala o privatnom, ličnom životu žena i prvi put otvorila pitanje intimnog života, svakodnevnice i zadovoljstva žena. U svom poznatom djelu *Ženska mističnost* iz 1963. godine tvrdi da je privatni život žena ispolitiziran i da u potpunosti oslikava strukturu moći koja postoji u društvu. Poznati feministički slogan *lično je političko* počinje se koristiti sedamdesetih godina kada se budi svijest o tome da se stvari u privatnoj sferi neće nikada promijeniti ako se o njima ne bude govorilo u javnosti. Kate Millett u *Seksualnoj politici* iz 1969. godine problematizira pojmove spola i roda te kulturnim i društvenim normama pripisuje odgovornost za neravnopravnost spolova. Ona također poziva na seksualnu revoluciju koja treba zahtijevati ukidanje tradicionalnih seksualnih ograničenja i tabua,

naročito onih koji narušavaju patrijarhalni, monogamni brak: homoseksualnost, predbračne i vanbračne spolne odnose itd. (Millett, 62). Millett tvrdi da je patrijarhat toliko sveprisutan u društvu da je postao više običaj nego politički sistem. Iako su feministice drugog vala insistirale upravo na kritici institucije patrijarhata, opet se postavlja pitanje da li su stvarno djelovale u ime svih žena i da li je to uopće moguće. Krajem šezdesetih godina sa prvim LGBTTIQ aktivističkim istupima, počinje da se razvija i gej-lezbejska teorija u okviru feminističke, te time na izvjestan način najavljuje promjene koje će donijeti treći val.

Treći val feminizma

Treći val feminizma javlja se devedesetih godina prošlog stoljeća kao reakcija na ono što feministice tad smatraju manjkavostima drugog vala. Smatrale su da je glavni nedostatak drugog vala esencijalističko posmatranje žene koje nije u obzir uzimalo različita ženska iskustva koja su prožeta različitim kulturnim, klasnim i rasnim karakteristikama. Treći val se fokusira na razliku, dekonstrukciju i odmicanje od centra (tj. bijele, obrazovane žene srednje klase) (Coleman 2009: 9). Termin “treći val” prvi put je upotrijebila Rebecca Walker 1992. godine, crnkinja biseksualka. Teoretičarke devedesetih, a i kasnije, rade na širenju fokusa feminizma jer smatraju da su dosadašnji pokreti ipak najviše zagovarali prava i status heteroseksualnih bjelkinja. Historijski gledano, feministički pokret je djelovao u korelaciji sa abolicionističkim pokretom u Sjedinjenim Američkim Državama, kampanjom protiv seksualnog zlostavljanja i nasilja te gej i lezbejskim (kasnije LGBTTIQ) pravima (Ackelsberg/Shanley 2008: 14). Treći val također kritizira postavljanje zapadne žene kao norme za sve ostale žene. Žene iz trećeg svijeta i zemalja u razvoju pobunile su se protiv nametanja teorije i prakse zapada kao jedinih mogućih rješenja. Drugi val se ipak u velikoj mjeri zasnivao na heteronormativnom društvu, a lezbejke, kao i druge “nepodobne” žene su marginalizirane te su im se nudila gotova rješenja. Iako ne smijemo

podcijeniti rezultate i postignuća feministica prvog i drugog vala, neophodno je i dalje raditi na raslojavanju problematike položaja žena tako da se obuhvate sva različita iskustva žena koja u društvima postoje. Ne smijemo se zavaravati da feminizam označava slobodu da žena ima pravo izabrati kako će živjeti (Coleman 2009: 11), jer ta sloboda predstavlja puki privid za sve žene osim nekolicine privilegiranih. Treći val feminizma donio je dekonstrukciju zapadne misli i ustaljenih feminističkih koncepata.

Queer teorija

U zapadnom društvu rod podrazumijeva binarnu podjelu ljudi i društvenih praksi u dvije kategorije koje se čak konstruiraju kao suprotne (Beasley 2005: 11). Poststrukturalistička misao i teoretičari_ke s kraja dvadesetog stoljeća predstavljaju izazov ovom poimanju jer nastoje da razbiju kategoriju roda i politike identiteta, definirajući koncept fluidnih identiteta. Početak otvorenog suprotstavljanja binarnosti i heteronormativnom društvenom uređenju počinje sa gej i lezbejskim pokretom. Često se kao početak ovog pokreta uzimaju Stonewall neredi koji su se dogodili u New Yorku 1969. godine i koji su započeli borbu za prava osoba drugačije seksualne i rodne orijentacije. Početak razvoja gej i lezbejskog pokreta poklapa se sa drugim valom feminizma koji je uveliko doprinio poimanju seksualnosti kao ključne u konstrukciji roda i održavanju nejednakih rodnih odnosa. Lezbejska feministička misao drugog vala radila je na analizi i kritici obavezne heteroseksualnosti i heteroseksizma (Coleman 2009: 7). Gej i lezbejski pokreti borili su se za ostvarivanje jednakih građanskih prava i građanskog statusa, koja su uključivala pravo na privatnost, borbu protiv stambene i radne diskriminacije, ukidanje zakona o antisodomiji, pravno priznavanje istospolnih partnerskih zajednica ili braka, eliminaciju predrasuda o roditeljima koji su gejevi ili lezbejke u određivanju skrbi nad djetetom, ukidanje zabrane usvajanja djece itd. (Ackelsberg/Shanley 2008: 19). Slično pokretu za ravnopravno uključivanje žena u sve sfere društva, pr-

vobitni ciljevi gej i lezbejskog pokreta fokusirali su se na potpunu inkluziju u sve društvene strukture.

Dolaskom trećeg vala feminizma, fokus se mijenja i pomjera ka dekonstrukciji društva kao patrijarhalnog, heteronormativnog uređenja u koje LGBTTIQ pripadnici_e ne žele da budu inkorporirani_e jer je vrijeme pokazalo da čak i u zemljama u kojima su stečena sva građanska prava, diskriminacija nije iskorijenjena. Devedesetih godina dvadesetog stoljeća rađa se queer teorija koja problematizira koncept roda i rodnih identiteta, proširujući fokus djelovanja na sve moguće seksualnosti koje pružaju otpor društvenim konstruktima. Najznačajnija teoretičarka na koju se queer teorija oslanja je Judith Butler koja je teorijom o performativnosti problematizirala esencijalizam koncepta roda. Butler smatra da mi rodom ne postajemo, već rod performativno izvodimo kroz ponavljanje određenih radnji (Butler 2007: 185). Iako se pod pojmom rodnih studija obično smatraju studije feminizma i studije maskuliniteta (Beasley 2005: 17), u posljednjih pedesetak godina vidimo razvoj treće kategorije – queer studija koje propituju tradicionalne koncepte.

Na kraju...

Osnovni cilj feminističke teorije je analizirati rodne odnose s ciljem da se kritički distanciramo od postojećih rodnih uređenja i stvorimo prostor u kojemu ih se može prevrednovati i promijeniti (Flax 1999: 39). Pomaci u tom distanciranju su spori, naročito ako uzmemo u obzir da mi uglavnom referiramo na zapadnu misao, zapadne feminizme koji proističu iz privilegiranih društava. Upravo je kritika tog centra dovela do manjih, pojedinačnih pokreta u ostalim dijelovima svijeta i među manjim grupama u društvima. Iskustvo queer osoba ne može biti isto u zemljama zapadne i jugoistočne Evrope jer društveni uslovi nisu isti, niti je poimanje roda isto. Iz tog razloga je neophodno teoriju kreirati i odnose promišljati iz perspektive okolnosti u kojima živimo, jer je i historija feminizma pokazala da se do napretka ne može stići nametanjem rješenja nastalih u drugačijim kontekstima.

Literatura

- Adriana Zaharijević (2010): *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.
- Chris Beasley (2005): *Gender and Sexuality*. London: Sage Publications.
- Đurđa Knežević (2006): *Od feminizma do feminizma – dva koraka natrag, jedan korak naprijed, ili: Feministkinje pred penzijom*, u *Kruh i ruže* br. 31. Zagreb: Ženska infoteka.
- Jane Flax (1999): *Postmodernizam i rodni odnosi u feminističkoj teoriji*, u Linda J. Nicholson (ur.): *Feminizam/Postmodernizam*. Zagreb: Liberta.
- Jenny Coleman (2009): *An Introduction to Feminisms in a Postfeminist Age*, u *Women's Studies Journal*, Volume 23, Number 2. New Zealand: Women's Studies Association.
- Judith Butler (2007): *Gender Trouble*. New York/London: Routledge.
- Kate Millett (1969): *Sexual Politics*. London: Virago.
- Martha A. Ackelsberg/Mary Lyndon Shanley (2008): *Privatnost, javnost i moć*, u *Dijalog* 3-4. Sarajevo: Centar za filozofska istraživanja ANUBiH.
- Nancy F. Cott (1989): *The Grounding of Modern Feminism*. New Haven: Yale University Press.

Jasmina Hasanagić

SPOL, ROD, RODNE ULOGE, RODNI IDENTITET I SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Definiranje ključnih pojmova

Spol

Spol je pojam koji se odnosi na društvenu klasifikaciju bioloških karakteristika shodno kojoj na osnovu genitalija, reproduktivnih organa i funkcija postoji rigidna binarna podjela na žensko i muško. Binarni sistem uvijek podrazumijeva postojanje dvije isključive i oprečne vrijednosti, a zapravo je riječ o vrijednostima koje su uglavnom relacije i relativne. Definisan u odnosu na biološke karakteristike spol je konstruisana matrica koja nudi samo dvije opcije koje impliciraju pojavnost i potencijal svake osobe.

Kada govorimo o spolu, uvijek govorimo o biološkim tj. tjelesnim/anatomskim i fiziološkim karakteristikama, o atributu suštinskog ženskog ili muškog. Na temeljima konstrukcije ovakve prirodne binarnosti spola, jednako kao prirodni konstruišu se binarni rod i heteroseksualnost (Butler 2000). Naime, činjenica je da u procesu reprodukcije ženska i muška tijela imaju različite uloge i da se u tom segmentu razlikuju u svim vremenima i u svim prostorima, bez obzira na uslove života, socijalni status, etničko ili raso porijeklo. Međutim, hormoni, hromozomi i spolni organi koji esencijalno određuju postojanje ženskog i muškog spola ni u kom slučaju nisu nešto što ima kredibilitet da presudno određuje dalje uloge žena i muškaraca u njihovim životima, odnosno njihovim društvenim statusima u zajednici.

Rod, rodne uloge i rodni identitet

Rod je, za razliku od spola koji se tiče samo bioloških razlika, šire definiran i podrazumijeva društveno konstruisanje biološkog spola žena i muškaraca. Kao društveni konstrukt i kulturološki specifična definicija rod se odnosi na skup različitih očekivanja koja se vežu za socijalne uloge žena i muškaraca, u privatnom i javnom životu. Dakle, rod nije samo društveno konstruirana definicija žena i muškaraca, već je i društveno konstruirana definicija odnosa između žena i muškaraca (Lithander 2000). To znači da društvo i društvena očekivanja formiraju i formuliraju obrasce ponašanja i djelovanja koji se krakterišu kao tipično muški i tipično ženski.

Rod je kulturno naučena uloga i dinamična kategorija koja je podložna promjeni i preispitivanju. Ideje i očekivanja koje se tiču ispoljavanja ženskih i muških rodnih uloga (ponašanje, razmišljanje, oblačenje i sl.) naučeni su i stečeni obrasci usvojeni u porodici, školi, pod uticajem medija, religijskih i kulturnih ideologija. Shodno tome, poimanje i ispoljavanje ženskog i muškog roda i njima immanentnih rodnih uloga razlikuje se od društva do društva i od kulture do kulture, a ponekad čak i u okviru jedne iste kulture ili jednog istog društva. S obzirom na propisani spol, društveno-kulturne norme i tradicije ženama i muškarcima pripisuju različite karakteristike, mišljenja, ponašanja i potencijale, a ove različite rodne uloge nisu zasnovane na biološkim i fizičkim predispozicijama već su produkt stereotipnih pretpostavki koje određuju kakvi žene i muškarci mogu i trebaju biti i šta shodno tome mogu raditi. Dakle, osobe se rađaju sa ženskim ili muškim spolom, ali njihov spol nije ono što neupitno i konačno određuje i njihove rodne uloge.

Interakcije između žena i muškaraca koje egzistiraju unutar određenog kulturalno-istorijskog konteksta vode ka pretpostavci da društvo uveliko utiče na oblikovanje misli, osjećaja i ponašanja žena i muškaraca (Ashmore 1991). Konsekventno tome, rodne uloge

i rodna pravila su naučena ponašanja koja se formiraju i usvajaju unutar sredine u kojoj se osoba ženskog ili muškog pola socijalizira.

Gledano kroz prizmu rodni uloga i normativnih očekivanja koja se uz njih vežu moguće je dobiti dosta informacija o odnosima između žena i muškaraca u jednom društvu, te njihovom položaju, obavezama pravima i mogućnostima koje u tom kontekstu imaju. Rodne uloge, jednostavno se mogu opisati kao skup očekivanja o ponašanju žena i muškaraca (Myers 1993), a zapravo, riječ je o nizu različitih komponenata koje ne podrazumijevaju samo binarni koncept maskulinog i femininog.

Svako društvo, na specifičan način, društvenim normama određuje rodne uloge koje, pak, u velikoj mjeri određuju rodne identitete koje ljudi razvijaju u procesu socijalizacije. Rodni identitet je temeljni pojam koji pojedinac stiče o svojoj pripadnosti ženskom ili muškom rodu, i koji kod većine ljudi proizlazi iz biološkog spola osobe (Cook 1985, Marušić 1994). Konkretno, u patrijarhalnim i primitivnijim društvenim zajednicama postoje isključivo dva osnovna tipa rodni uloga – muške i ženske i obično se veća vrijednost pripisuje ulogama jednog roda – najčešće muškog. Međutim, sa povećanjem modernosti društva dolazi do umnožavanja varijeteta dva osnovna tj. binarna tipa rodni uloga, pa više nije uobičajeno da se govori isključivo o ženskom i muškom spolu u ženskom i muškom rodu, niti se rodni identiteti više mogu tako lako objasniti i prikazati. Naime, jedan broj ljudi rađa se bez jasno određenih spolnih karakteristika (interseks osobe), a čitave grupe ljudi različito definiraju svoje rodne identitete (transrodne osobe). Iz tog razloga danas se često govori o trećem rodu ili se zajedničkim terminom – transrodne osobe, ukazuje na postojanje različitih načina iskazivanja rodni/spolnih identiteta koji su drugačiji od tradicionalnih. No, ne može se zanemariti činjenica da rano označavanje pripadnosti biološkom spolu ima značajan uticaj na psihološki razvoj osobe i da predstavlja početak procesa rodni tipiziranja, usvajanjem preferencija, vještina, osobina ličnosti, ponašanja i samopoimanja koje određeno društvo smatra

prikladnim za pojedini spol (Bem 1985, Marušić 1994). Shodno tome, podjela rodni uloga između žena i muškaraca na temelju postojanja dominantno dva spola još uvijek je vidljiva i u modernim društvima.

Seksualna orijentacija

Seksualna orijentacija je emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost prema osobama suprotnog (hetero), istog (homo), oba (bi) ili nijednom spolu (aseksualnost). Seksualna orijentacija formira se u ranoj životnoj dobi i ona nije pitanje izbora niti je podložna promjeni, a na njen nastanak utiču kombinacije bioloških i socioloških faktora. Premda je bazirana na kategorijama roda i spola, seksualna orijentacija je kompleksan i multidimenzionalan fenomen koji je teško jednoznačno definirati.

Seksualna orijentacija nije isto što i seksualni identitet koji je primarno subjektivna kategorija. Također, seksualna orijentacija nije isto što i seksualno ponašanje, jer osobe mogu, ali i ne moraju, izražavati vlastitu seksualnu orijentaciju u svom seksualnom ponašanju. Drugim riječima, seksualna orijentacija ne može se odabrati, ali moguće je odabrati ponašanje koje može, ali i ne mora, biti u skladu sa pripadajućom seksualnom orijentacijom.

Literatura

- Ashmore, R. D. (1991). *Sex, gender and the individual*. In Pervin, L. (Ed.), *Handbook of personality*. New York: Guilford Press
- Butler, J. (2000). *Nevolje s rodom*, ŽINFO, Zagreb
- Lithander, A. (2000). *Engendering the peace process*, Kvinna till Kvinna Foundation, Stockholm
- Marušić, I. (1994). *Povezanost rodni uloga i osobina ličnosti kibernetičkog modela*, Magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet
- Myers, D. G. (1993). *Social psychology*, McGraw-Hill

Masha Durkalić

QUEER TEORIJA I FOUCAULT

0 queer teoriji

Termin *queer* je prvi put upotrijebila feministička teoretičarka Teresa de Lauretis u specijalnom broju feminističkog časopisa *Differences* objavljenog u ljeto 1991., pod nazivom *Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities*, što je ujedno označilo i začetak razvoja queer teorije. “Queer teorija je ušla u kritičke diskusije kao antiesencijalistički termin usmjeren na kritičku samorefleksiju unutar gej i lezbijskih intelektualaca i došla je u istu ravan sa drugim oblicima postmodernog teoretiziranja.” (Malti-Douglas 2007: 1236)

Iako se de Lauretis, tri godine nakon uvođenja fraze *queer teorija* kao kritički razornog termina za koji se nadala da će inauguirati novu samorefleksivnost u lezbejskim i gej studijama, javno odrekla ovog termina kao “konceptno prazne kreacije izdavačke industrije” (de Lauretis: 1994), termin je ostao prihvaćen kao fundamentalna kritika identiteta, ili kako kaže teoretičarka Annemarie Jagose, “kao način upiranja u nešto što je ispred bez znanja o tome u šta tačno upiremo” (Annemarie Jagose: 1996). Kao kategorija koja se (još) uvijek izgrađuje, termin “queer” nema finalnog značenja, te nudi ono što Jagose definira kao “ambivalentno uvjeravanje u nezamislivu budućnost” (Annemarie Jagose: 1996).

Queer teorija i *queer studije* datiraju od kraja 90-ih te od početka 2000-ih, a *queer* pristupi su nastali iz ranijih gej i lezbejskih studija, feminističke teorije koja je preispitala unitarnu prirodu kategorija “žena” i “žene”, te poststrukturalističke teorije, posebno one Michela Foucaulta (*Historija seksualnosti*), dekonstruktivizma Jacquesa Derride, psihoanalize Jacquesa Lacana, te izazova marksizma i psihoanalize Gillesa Deleuzea i Felixa Guattarija. “Dok gej i lezbijske studije u većem dijelu ovise o pretpostavci da lezbijski i gej identiteti postoje transhistorijski, queer

teorija (nakon Foucaulta) naglašava da je ono što posjeduje seksualnost moderna implementacija, te da su tijela i zadovoljstva drugačije organizirana u prošlosti” (Malti-Douglas 2007: 1237).

Queer teorija također prepoznaje da je konstruiranje svih seksualnih različitosti oko homo/hetero binarnosti isključilo mnoge mogućnosti i da su se same gej i lezbejske studije proširile na prihvatanje biseksualnih, transrodnih i interseksualnih iskustava. Judith Butler smatra da moć *queera* leži upravo u činjenici da njegove granice nisu unaprijed određene, da on ne imenuje neki stabilni entitet, nego je konstantno u procesu redefiniranja.

Uopćeno, *queer teorija* definira i preispituje norme po kojima društva konstruiraju dominantne seksualnosti te razmatra ono što je isključeno *queer* normama.

U tom kontekstu, *queer* stremlji ka dekonstruiranju svih formi kategorija identiteta, s posebnim osvrtom na strategiju denaturalizacije u kontekstu seksualnih i rodni identiteta definiranih u binarnim terminima. *Queer* također nastoji promijeniti razumijevanje šire definiranih koncepata subjektivnosti, identiteta i sociopolitičkih uvjeta. “Queer kritika modela teorije i politike baziranih na identitetu – bilo da su definirani s obzirom na rod, seksualnost, rasu, etnicitet, godine ili mogućnost – obično je praćena konstruktivnim naglaskom na multiplicitet, nestabilnost i fluidnost. Umjesto konceptualiziranja identiteta kao fiksnih, stabilnih i unitarnih, queer teoretičari_ke u prvi plan stavljaju kontekstualnu i neizvjesnu, stoga privremenu prirodu bilo kojeg oblika identifikacije, uključujući i one opozitne forme seksualne i rodne identifikacije koje su obično sadržane u akronimu GLBT (gay, lesbian, bisexual, transgender)” (Malti-Douglas 2007: 1236).

No, možda je najbolju definiciju *queera* dala Eve Kosovsky Sedgwick, koja na pitanje “Šta je queer?”, dijelom odgovara: “Eksperimentalne lingvističke, epistemološke, reprezentacijske, političke

avanture vezane za mnoge od nas koji smo povremeno ponukani da sami sebe opišemo kao (između ostalog) napadne žene, radikalne vile, fantaziste, klonove, dame u smokinzima, feminističke žene ili feminističke muškarce, masturbatore, dive, transseksualce, tetkice, muškarce lezbijke, lezbijke koje spavaju s muškarcima ili... ljude koji su u stanju da uživaju, uče ili se identificiraju s takvima” (Segal 2006: 161).

Foucault: Mehanizmi seksualne represije, *scientia sexualis* i bio-moć u modernom društvu

Michel Foucault, rođen 15. oktobra 1926. (umro 25. juna 1984.), francuski filozof, sociolog i historičar, bio je profesor na Collegeu de France, te na univerzitetima u Buffalu i Berkeleyu, California. Najviše se fokusirao na kritiku društvenih institucija, ali je jedan od najvećih doprinosa dao promišljanju ljudske seksualnosti, zbog čega je postao jedan od utemeljitelja i prethodnika *queer teorije* prije njene pojave. Autor je kapitalnog trotomnog djela *Historija seksualnosti*. Prvi i najpoznatiji tom, *Volja za znanjem*, objavljen je u Francuskoj 1976., te se fokusirao na posljednja dva stoljeća i funkcioniranje seksualnosti kao moći povezane sa pojavljivanjem *scientie sexualis* i bio-moći na Zapadu. Druga dva toma, *Upotreba uživanja* i *Skrb o sebi* bavila su se ulogama seksa u grčkom i rimskom društvu. Oba su objavljena 1984., prije nego što je Foucault umro.

Foucaultov doprinos poimanju ljudske seksualnosti dragocjen je zbog promjene promišljanja najtabuiziranije teme u društvu. Foucault naglašava da je društvo dugo podržavalo viktorijski režim, “koji nama dominira i danas. Zato slika britanske nepristupačnosti ukrašava našu ograničenu, nijemu i licemjernu seksualnost” (Foucault 1978: 3). Referirajući se na viktorijski period, Foucault podsjeća da je porodica seks premjestila isključivo u četiri zida spavaće sobe te mu dodijelila ekskluzivnu funkciju reprodukcije. Foucault smatra da se moderno društvo nije oslobodilo ovog utjecaja te sugerira da se određeni napredak desio zahvaljujući Freudovom radu,

ali uz pratnju brojnih mjera predostrožnosti da se seks zadrži u diskretnom prostoru. Upravo do Freuda, naglašava Foucault, "diskurs intelektualaca i teoretičara o seksu nije prestao kriti glavni predmet svoga diskursa" (Foucault 1978: 53).

Represija povezuje moć, znanje i seksualnost, a Foucault je mišljenja da se toga ne možemo osloboditi bez transgresije zakona, ukidanja zabrana, promjene govora, ponovnog uspostavljanja zadovoljstva te nove ekonomije u mehanizmima moći. "Toliko je procedura bilo namijenjeno izbjegavanju nepodnošljive i opasne istine o seksu." (Foucault 1978: 53) Zbog toga, smatra Foucault, "treba da proglasimo diskurs koji kombinira revnost za znanjem, odlučnost da promijenimo zakone te žudnju za ugodom" (Foucault 1978: 7).

Foucault poentira: "Ako je toliko stimulacija i mehanizama ograničavanja bilo potrebno kako bi se govorilo o seksu, to je zato što je vladala određena fundamentalna zabrana; samo definitivne nužnosti – ekonomski pritisci, političke potrebe – su bile u stanju da maknu ovu zabranu i otvore nekoliko pristupa diskursu o seksu, ali one su bile ograničene i pažljivo kodirane; toliko priče o seksu, toliko nepopustljivih mehanizama koji su činili da se o njemu govori – ali pod strogim uslovima: zar to ne dokazuje da je bio predmet tajne, i što je još važnije, da još uvijek postoji pokušaj da ostane tako?" (Foucault 1978: 34).

Uz mnogobrojne diskurse o seksu nastalo je i mnoštvo legalnih sankcija koje su se primjenjivale čak i u slučaju manjih perverzija. "Seksualna nepravilnost" se pripisivala mentalnim bolestima, seksualni razvoj se definirao od djetinjstva do starosti, proučavale su se sve moguće devijacije, ustanovljene su pedagoška kontrola i medicinski tretmani, te je tako nastao sistem kontrole prožet gnušanjem nad seksom. Međutim, Foucault se pita nije li sva ova pažnja zapravo motivirana brigom "da se osigura populacija, da se reproducira sposobnost za rad, da se vječnom održi forma društvenih relacija: ukratko, da se konstituiru seksualnost koja je ekonomski korisna i politički konzervativna?" (Foucault 1978: 36-37). Porast populacije

desio se u 19. i 20. stoljeću, a tako se desila i disperzija seksualnosti, jačanje njihovih formi te pojava “perverzija”. “Naša epoha je inicirala seksualne heterogenosti” (Foucault 1978: 37).

Foucault objašnjava da su do kraja 18. stoljeća seksualnim praksama upravljali kanonsko pravo, kršćanski pastoral i građansko pravo. Seks muža i žene bio je podložan pravilima i preporukama – brak je bio najveći fokus ograničenja, i pod stalnim nadzorom, te se, u slučaju nedostataka, morao pravdati javno. Veliki grijesi podrazumijevali su razvrat, preljubu, silovanje, duhovni ili tjelesni incest, ali i sodomiju ili međusobnu masturbaciju. Sudovi su osuđivali kako homoseksualnost, tako i nevjeru, brak bez pristanka roditelja i bestijalnost. Hermafroditi su dugo bili kriminalci ili potomci kriminalaca. U srži svih ovih praksi ležao je strah. “Čudna zadovoljstva bi s vremenom rezultirala ničim drugim nego smrću: individua, generacija, i same vrste (Foucault 1978: 54).”

Međutim, diskurzivna eksplozija 18. i 19. stoljeća prouzrokovala je da sistem doživi dvije modifikacije. Prva je bila centrifugalni pokret s aspektom na heteroseksualnu monogamiju. Spektar praksi i zadovoljstava i dalje se odnosio na standard, ali se o njemu govorilo umjerenije. Legitimni par, sa svojom regularnom seksualnošću, dobio je pravo na više diskrecije. S druge strane, detaljnije se počela ispitivati seksualnost djece, psihički bolesnih muškaraca i žena, te kriminalaca, seksualnost onih koje ne privlači suprotan spol, te opsesije i manije ili napadi bijesa. “Bilo je vrijeme da sve ove ličnosti, jedva primjetne u prošlosti, zakorače naprijed i progovore, da naprave teško priznanje o onome šta su. Nema sumnje da su uprkos tome bili osuđeni; ali su ih slušali” (Foucault 1978: 38-39). Foucault pojašnjava da se stoga “neprirodno” odvaja kao specifična dimenzija u oblasti seksualnosti.

Novi interes za periferne seksualnosti sadržavao je *inkorporaciju perverzija* i novu *specifikaciju individua*. Po antičkim građanskim ili kanonskim pravilima, sodomija je bila zabranjena, a počinitelj ništa više od pravnog subjekta. Međutim, tada se situacija promijenila:

“Homoseksualac 19. stoljeća postao je ličnost koja ima prošlost i djetinjstvo, uz to što je postojao kao stil života, životni oblik i morfologija, sa indiskretnom anatomijom i moguće misterioznom fiziologijom. (...) Njegova seksualnost bila je prisutna svuda u njemu: u korijenu svih njegovih djela pošto je to bio njihov skriveni i neograničeno aktivni princip; neskromno ispisana na njegovom licu i tijelu jer je to bila tajna koja se uvijek odaje” (Foucault 1978: 43).

Fiziološka, psihijatrijska i medicinska kategorija homoseksualnosti je konstituirana u momentu kada je karakterizirana (esej Carla Westphala iz 1870. o “suprotnim seksualnim uzbuđenjima” može poslužiti kao vrijeme rođenja), manje prema tipu seksualnih odnosa, a više prema kvalitetu seksualne osjetljivosti, određenom načinu izvrtanja muževnog i ženstvenog u sebi. “Homoseksualnost se pojavila kao jedan od oblika seksualnosti kad se premjestila iz prakticiranja sodomije u vrstu interne androginije, hermafroditizma duše. Sodomit je bio privremena aberacija; homoseksualac je postao vrsta” (Foucault 1978: 43).

Foucault u trećem poglavlju *Scientia Sexualis* pojašnjava da je ova nauka bila sastavljena od izbjegavanja: “Zanimala se prvenstveno za aberacije, perverzije, iznimne čudnovatosti, patološke umanjenosti i morbidna pogoršanja” (Foucault 1978: 53). Seksualnost je proizvela mogućnost diskurzivne prakse koja čini *scientiu sexualis*. “Glavne odlike ove seksualnosti nisu izraz reprezentacije koja je više ili manje iskrivljena ideologijom, ili nesporazuma prouzrokovanog tabuima; one odgovaraju funkcionalnim potrebama diskursa koji mora proizvoditi vlastitu istinu” (Foucault 1978: 68).

Foucault predlaže sljedeću hipotezu: buržoasko, kapitalističko, industrijsko društvo koje je nastalo iz 19. stoljeća seks nije odbilo, ali ga nije ni priznalo. Zapravo je proizvelo mašineriju za proizvodnju istinitih diskursa o seksu. Govorilo je o seksu i prisiljavalo ljude da to rade, te je formuliralo uniformnu istinu o seksu. “Kao da je sumnjalo da seks čuva neku tajnu. (...) Kao da je bilo važno da seks bude upisan ne samo u ekonomiji zadovoljstva nego i u naređenom

sistemu znanja” (Foucault 1978: 69-70). Seks je tako postao predmet velike sumnje koja utječe na naše ponašanje i postojanje, slaba tačka, univerzalna tajna, “fragment tame koji svako nosi u sebi” (Foucault 1978: 69-70) i “strah koji nikad ne prestaje” (Foucault 1978: 69-70).

Foucault ideologiju uvodi u posljednjem poglavlju prvog toma, *Pravo na smrt i moć nad životom*, referirajući se na novouspostavljenu bio-moć. “Filozofija ideologa (...) je bez sumnje konstituirala apstraktni diskurs u kojem je bila potrebna koordinacija tehnika moći kako bi se konstruirala generalna teorija. Zapravo se one nisu trebale spojiti na nivou spekulativnog diskursa, nego u formi konkretnih dogovora koji bi činili veliku tehnologiju moći u 19. stoljeću; upotreba seksualnosti bi bila jedna od njih i jedna od najvažnijih” (Foucault 1978: 140). Bez bio-moći, kao neotuđivog elementa kapitalizma, sam njegov razvoj bio bi nemoguć.

Tokom razvijanja instrumenata države, kao glavnih institucija moći, osigurano je održanje odnosa produkcije, te opstojanje ostataka anatomske i bio-politike koje su u 18. stoljeću nastale kao tehnike moći prisutne na svakom nivou društvenog tijela. Izvršavale su ih najrazličitije institucije (porodica, vojska, škole, policija, zdravstvo...) koje su funkcionirale u sferi ekonomskog procesa. Također su služile kao faktori segregacije i socijalne hijerarhizacije, te tako garantirale i održavale dominaciju i hegemoniju.

U sistemu koji je bio zasnovan na kontroli, život je postao predmet političke borbe. “‘Pravo’ na život, na svoje tijelo, na zdravlje, na sreću, na zadovoljenje potreba, i iznad svih pritisaka i ‘alijenacija’, ‘pravo’ da ponovo otkrijemo ko smo i šta možemo biti, ovo ‘pravo’ – koje klasični pravni sistem nije bio sposoban shvatiti – bilo je politički odgovor na sve nove procedure moći koje nisu poticale od tradicionalnog prava na vlast” (Foucault 1978: 145). Uz procedure moći prirodno slijede i procedure isključivanja, od kojih je najočiglednija *zabrana*. “Dobro znamo da nemamo pravo sve reći, da ne možemo govoriti o svemu u svakoj prigodi, da napokon bilo tko ne može govoriti o bilo čemu. (...) Među područja gdje je mreža najzgu-

snutija, gdje su tamna polja sve brojnija, danas spada područje seksualnosti te područje politike: umjesto da bude prozirnim i neutralnim elementom u kojemu se seksualnost razoružava a politika pacificira, diskurs je izgleda jedno od poprišta gdje oni, na povlašten način, iskazuju neke od svojih najpogubnijih moći” (Foucault 2006: 46).

Kontrola diskursa postala je svakodnevnicom komunikacije 21. stoljeća – dostupnost diskursa postala je ekskluzivnost i luksuz. Foucaulta zabrinjava uspostavljeni sistem kontrole: “Ovdje se radi o prorjeđivanju govornih subjekata; nitko neće dospjeti u poredak ako ne udovoljava stanovitim zahtjevima ili ako otpočeka nije kvalificiran za to. Točnije: sva područja diskursa nisu jednako otvorena i prohodna; neka su izrazito zaštićena (diferencirajuća), dok se druga čine otvorenima za gotovo sve vjetrove i bez prethodnog ograničenja na raspolaganju svakom govornom subjektu” (Foucault 2006: 51). Kada je u pitanju diskurs o *queer* populaciji, ovo se najbolje može primijetiti ako se kao primjer uzme vidljivost, prohodnost i mogućnost diskursa o *queer* populaciji u bosanskohercegovačkom društvu, bilo u medijima, bilo u politici, intelektualnoj i društvenoj sferi... (Mada je situacija slična i u liberalnijim društvima u kojima postoje različiti pritisci koji utječu na diskurs o *queeru*.)

Upravo zbog toga, Foucault je u pravu kada kaže: “Mi smo još vrlo daleko od konstituiranja jedinstvenog i pravilnog diskursa o seksualnosti; možda u tome nikad nećemo ni uspjeti, a možda se i ne krećemo u tom pravcu” (Foucault 2006: 57), te predlaže da bi studija o zabranama koje pogađaju diskurs seksualnosti sigurno pomogla rasvjetljavanju i rješavanju ovog problema. Opisujući društvo kao društvo normiranja u kojem se “ukrštaju norma discipline i norma regulacije” (Michel Foucault 2006a: 206), Foucault poentira: “Mi, dakle, živimo u vlasti koja je preuzela brigu nad telom i životom ili koja je, drugačije rečeno, preuzela brigu nad životom uopšte, sa polom na strani tela i polom na strani populacije. Prema tome, to je bio-vlast” (Michel Foucault 2006a: 206).

Literatura

- Annamerie Jagose (1996). *Queer Theory: An Introduction*. New York: New York University Press.
- Fedwa Malti-Douglas (ed., 2007): *Encyclopedia of Sex and Gender*. Michigan: Macmillan Reference USA.
- Lynne Segal (2006): *Why Feminism?*, u hrestomatiji *Modul II: Rod, ideologija, kultura*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, Magistarski program – gender/rodne studije.
- Michel Foucault (1978): *History of Sexuality*. New York: Pantheon Books.
- Michel Foucault (2006): *Poredak diskursa (Historija seksualnosti)*, u hrestomatiji *Modul II: Rod, ideologija, kultura*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, Magistarski program – gender/rodne studije.
- Michel Foucault (2006a): *Treba braniti društvo*, predavanja na Kolež de Fransu iz 1976. godine, u hrestomatiji *Modul IV: Rod i politika*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, Magistarski program – gender/rodne studije.
- Teresa de Lauretis (1994): *The Practice of Love, Lesbian Sexuality and Perverse Desire*. Bloomington: Indiana University Press.

Jasmina Čaušević

LEZBEJSKI IDENTITETI

Perverzija, lezbejke psihoanalitičarke i (stereotipne?) identifikacije³

Ženska seksualnost je prilično nepoznata isključivoj, falocentričnoj kulturi. Ispoljavanja ženskog libida su raznolika, bez krutih pravila, zaigrana. U ovom tekstu se daje sasvim kratki osvrt na mijenjanje, kroz vrijeme, značenja pojma perverzija, nastavlja se pričom o početku 20. vijeka kada je većina psihoanalitičkih krugova u svijetu prestala lezbejstvo da povezuje sa perverzijom, ludilom, histerijom i bolešću, i završava još jednim pokušajem, zabave radi, svrstavanja lezbejskih identiteta u zadate kategorije.

0 perverziji

Termin „perverzija“ izveden je iz latinskog jezika: *pervertere* (izokrenuti), koristi se u psihijatriji, a upotrebljavaju ga i seksolozi_ginje da označe, pejorativno ili vrijednosno, seksualna iskustva koja se smatraju devijacijama u odnosu na društveno-seksualnu „normalnost“. Od sredine 19. vijeka psihijatrijska nauka svrstava među perverzije isto tako i razna seksualna iskustva kao što su: incest, zoofilija, pedofilija, pederastija, lezbejstvo, fetišizam, sado-mazohizam, transvestizam, narcizam, autoerotizam, korpofilija, nekrofilija, egzibicionizam, voajerizam, seksualne mutilacije (sakaćenje, unakazivanje).

Godine 1987. riječ „perverzija“ zamijenjena je u svjetskoj psihijatrijskoj terminologiji riječju „parafilija“, koja obuhvata seksualna

3 Neki dijelovi ovog teksta objavljeni su u serijalu tekstova o psihoanalizi i lezbejstvu dostupnom na <http://www.labris.org.rs/lezbejska-kultura/kolumne/martini-osvrti>

iskustva u kojima je partner bilo subjekt sveden na fetiš (sado-ma-zohizam, pedofilija), bilo vlastito tijelo onoga ko se odaje parafiliji (transvestizam, egzibicionizam), bilo životinja ili objekt (zoofilija, fetišizam). U ovom, novom smislu, pojam perverzije (parafilije) lišen je svake vrijednosne konotacije, i pozitivne i negativne.

Perverzija je oduvijek bila vezana za sve moguće oblike erotske umjetnosti na Istoku i na Zapadu; zato su varijacije na temu perverzije mnogostruke prema tome o kojim se razdobljima, zemljama, kulturama, običajima radi. Ponekad i ponegdje se dešavalo da su perverzije žestoko odbacivane, bivale marginalizovane i izazivale gnušanje, a opet, na nekom drugom mjestu, ili na istom tom, samo u neko drugo vrijeme, perverzije su bivale visoko pozitivno vrednovane od strane pisaca, umjetnika i filozofa, koji su ih smatrali višim nivoom svijesti i razvoja u odnosu na takozvana normalna seksualna iskustva. To je bio slučaj i sa homoseksualnošću. Smatrana je u antičkoj Grčkoj najvišim oblikom ljubavi, da bi kasnije hrišćanstvo vidjelo u njoj satanski porok; svrstana u psihijatrijskoj nauci 19. vijeka u vid seksualne degeneracije, da bi, najzad, 1974. godine, homoseksualnost bila priznata kao jedan od oblika seksualnosti u modernim demokratskim zemljama, tako da se više nije nalazila u katalogu novih perverzija koji je 1987. godine izdalo Američko udruženje psihijatara.

O nekim lezbejkama psihoanalitičarkama

Decembra 1921. godine Međunarodno psihoanalitičko udruženje donosi odluku da homoseksualne žene i muškarci ne mogu da budu psihoanalitičari_ke, jer su i sami „bolesni“, pa se od njih ne može očekivati da liječe druge pacijente. Freud se snažno suprotstavio ovoj tezi, ističući da homoseksualne osobe, oba spola, jesu u stanju da se normalno bave psihoanalizom ukoliko su za nju stručne.

U cjelokupnoj borbi da se homoseksualnim osobama omogući da se bave psihijatrijskim i psihoanalitičkim pozivom, veoma je bila neobična pozicija Anne, Freudove kćerke, koja se i sama bavila psihoanalizom. Anna Freud je (Ana Frojd; 1885–1982) u psihoanalitičkim krugovima bila osumnjičena za održavanje „grešne“ veze sa svojom kolegicom psihoanalitičarkom Dorothy Tiffany Burlingham (Doroti Berlingem; 1891–1979). Sudbina Dorothy – rođene Tiffany, unuke čuvenog Charlesa Tiffanyja, osnivača robnih kuća i kompanija – prepliće se sa sudbinom porodice Freud i istorijom psihoanalize. U svojoj 23. godini počela je da osjeća psihičke probleme i odlučila je da se uda. Poslije nekoliko godina, ona napušta muža i odlazi iz New Yorka, vodeći sa sobom svoje četvoro djece. Dolazi u Beč i upoznaje Annu Freud, sa kojom odmah počinje da živi. Porodica Freud je zavoljela djecu i usvojila ih, kao i njihovu majku, koja se ubrzo našla na kauču Sigmunda Freuda. Ohrabrena Freudovim terapijama, kao i predavanjima, Dorothy i sama postaje psihoanalitičarka. Anna i Dorothy od samog početka postaju nerazdvojne prijateljice, koje su se zajedno starale o Dorothynoj djeci. Poslije Freudove smrti, 1939. godine njih dvije se sele u London, gdje nastavljaju da žive zajedno još punih četrdeset godina, sve do Dorothyne smrti. Nikada se nisu razdvajale i zajedno su osnovala i vodile čuveno londonsko ratno obdanište Hempsted. Njihova povezanost je bila toliko jaka da su sebe nazivale bliznakinjama, a neobično je da su poslije nekog vremena zaista počele i fizički da liče, o čemu svjedoče njihove fotografije i komentari njihovih savremenika. Često su bile optuživane da žive u „grešnoj“ lezbejskoj zajednici, na šta Dorothy nije obraćala pažnju, dok je za Annu to bila uvreda, budući da je ona, za razliku od svog oca, na homoseksualnost gledala kao na bolest. Kad je Dorothy umrla, Anna je u velikoj patnji provela tri posljednje godine svog života, brinući se da Dorothynu djecu potpuno materijalno osigura.

Ideje, hrabrost i životi žena, psihoanalitičarki i lezbejki, pomje-rale su granice i otvarale nove prostore za one žene koje su se odlučile na borbu za slobodu svog seksualnog identiteta. Ovdje donosimo priču o dvije hrabre žene.

Jedna od takvih žena jeste i prva Šveđanka psihoanalitičarka Alfild Tamm (1876–1959), koja je 1909. godine otvorila prvi privatni kabinet za primanje pacijenata u Švedskoj. Bila je najučelnija žena u svojoj zemlji, modernih shvaćanja i veoma hrabra. Javno se izjašnjavala kao lezbejka i živjela je u zajednici sa ženom svog života, ne obazirući se na prijetnje da će je zbog homoseksualnosti izbaciti iz Psihoanalitičkog društva. Godine 1930. objavila je knjigu o lezbejskoj seksualnosti, koja je izazvala veliki javni skandal u Švedskoj, a već četiri godine kasnije, postat će prva predsjednica Finsko-švedskog psihijatrijskog društva. Do kraja svog života se aktivno bavila analizom, a dala je i velike radove o fenomenu mucanja, koje je smatrala neurozom povezanom sa krivicom i nesposobnošću sublimacije.

Priča o Alix Strachey (Strejči; 1892–1973) neodvojivo je vezana za grupu Bloomsbury (Blumsberi), koju su činili umjetnici, pisci i spisateljice, historičari i ostali umni ljudi, okupljeni oko Virginie Woolf i Lyttona Stracheyja. Svi oni su elitistički razbijali viktorijanski duh i afirmisali novu koncepciju ljubavi u kojoj se slobodno razvijaju sklonosti bića, naročito biseksualnost i muška i ženska homoseksualnost. Svi oni su smatrali da je puritanizam oblik diktature koji najviše šteti Velikoj Britaniji i upravo je iz ovog osporavanja nikla prva engleska škola psihoanalize. Alix je od djetinjstva odbijala da nosi žensku odjeću i toga će se držati cijelog života. Bila je visoka, mršava, kratke kose i naglašeno dječakčkog izgleda. Sa dvadeset godina je doživjela veliku melankoličnu krizu, praćenu anoreksijom. Liječila se dugim putovanjima sa svojim bratom, sa kojim je i živjela u Londonu. Završila je filozofiju, bavila se psihoanalizom, otkrila Freuda, voljela je žene i nije skrivala da je lezbejka. U svojoj dvadeset osmoj godini upoznaje Jamesa Stracheyja, psihoanalitičara i homoseksualca. On je bio potpuno očaran njenim držanjem melankoličnog mladića i smatrao ju je najdivnijom ženom na svijetu. Svom bratu, Lyttonu Stracheyju (najboljem prijatelju Virginie Woolf), povjerio je svoju zaljubljenost: “Sve žene su grozne izuzev jedne prekrasne gospođice... pravi je dječak.” I ona se zaljubila u njegovu nježnu prirodu, i njih dvoje su se vjenčali juna 1920. godine. U bra-

ku su proveli 47 godina. Međusobna ljubav i veliko poštovanje ih je činilo skladnim parom, ali ni on ni ona se nisu odrekli svojih ljubavnika i ljubavnica. Budući da su oboje bili zaljubljenici u psihoanalizu, preselili su se u Beč i počeli da se druže sa Freudom, čija su sva djela prvi preveli na engleski jezik. I kao udata žena, Alix je živjela u suprotnosti sa svim pravilima koje je englesko društvo nalagalo. Javno i mirno je priznavala svoje lezbejstvo, nastavljala je da ima emotivno-erotske veze sa ženama, a noći je provodila predajući se svojim dvjema velikim strastima – plesu i ženama. Bila je poznata i kao najzavodljivija plesačica na privatnim zabavama koje su priređivane u intelektualnim krugovima između dva rata.

0 (stereotipnim?) identifikacijama

Mnoge teorijske studije, romani, pjesme, novinske kolumne, na akademski, popularan ili ironijski način promišljaju o lezbejskim identitetima, raspoređujući žene, namjerno ili nesvjesno, u stereotipne kategorije. Različita su i mišljenja samih lezbejki o ovakvom šablonskom svrstavanju, i kreću se od odobravanja, preko blagonaklonog ironijskog komentiranja, pa do oštrog i argumentiranog odbacivanja podjela lezbejki na „vrste“.

Iako kruta, klasifikacija svakako nije dovoljna da opiše rodne, spolne, ideološke ili seksualne raznolikosti neke osobe, jer sputava i svodi identitete na stereotipno prikazivanje. Ipak, evo šest najstarijih i najpoznatijih (dakle, *najstereotipnijih*) klasifikacija lezbejskog identiteta: *butch* (buč), *femme* (fem), *lipstick* (lipstik), *soft butch* (soft buč), *stone butch* (stoun buč), *stone femme* (stoun fem).

Lista je u stvarnosti dugačka, a za dalje istraživanje o seksualnim, spolnim, rodnim i ideološkim razlikama među lezbejkama, preporučujem pretraživanje interneta kroz ključne termine ili sintagme: *dykes with dicks*, *queer butches*, *aggressive femmes*, *guys with pussies*, *F2Ms*, *lesbians who like men*, *daddy boys*, *gender queens*, *drag kings*,

bulldaggers,⁴ *women who fuck like boys, women who fuck boys, dyke mommies, transsexual lesbians, male lesbians*.⁵

A ako vas baš jako zanimaju podjele, onda potražite i *baby dyke*,⁶ *cyber lesbian*,⁷ *genderqueer lesbian, cyberdyke, soft stud*,⁸ *hard butch, gym queen, tomboy femme*,⁹ *hasbian*,¹⁰ *post lesbian*. Ukoliko vas najviše interesuje ideološka feministička pozicija lezbejki, onda krenite od *političkih lezbejki*.

Slijedi vrlo površan osvrt na lezbejske identitete.

Buč lezbejka (butch lesbian): čak i LGBT zajednica i kultura razlikuje butch i femme lezbejke. Butch je uglavnom žena koja izgleda kao muškarac i koja se ponaša kao muškarac. Dakle, butch je muževna lezbejka. Žene koje imaju butch pojavu nerijetko doživljavaju društveno neodobravanje, pa i trpe razne oblike nasilja. Odnos koji okruženje ima prema njima sličan je odnosu koje društvo ima prema feminiziranim muškarcima, jer su i ovakve žene i ovakvi muškarci iznevjerili očekivanja i rodne uloge koje im je društvo dodijelilo na osnovu njihovog spola. Tokom 20. vijeka razvile su se mnoge teorijske analize socijalnih i emotivnih odnosa butch i femme lezbejki. Neki aspekti femme-femme ili butch-butch erotsko/emotivnih veza trpjeli su kritike i u okvirima same lezbejske zajednice. Na primjer, u nekim lezbejskim zajednicama butch žene su napadane, iz ideoloških

4 Lezbejka koja se identifikuje kao muževni muškarac. Termin se koristi za lezbejke Afro-amerikanke. Uvredljivo: lezbejka crnkinja u zatvoru.

5 Ove i druge lezbejske i queer seksualne identitete spominje Judith Halberstam u svom tekstu *F2M: The making of female masculinity*. U: Price, Janet, and Margrit Shildrick (1999). *Feminist Theory and the Body: a Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press. Strana 126.

6 Nova lezbejka u zajednici.

7 Lezbejke koje imaju intenzivne internet veze i on-line živote.

8 Soft studs su suprotnost hard stud lezbejkama, koje su veoma dominantne i veoma maskuline.

9 Djevojka sa ponašanjem, izgledom i tendencijama mladića.

10 Bivša lezbejka koja je sada u heteroseksualnoj vezi.

razloga, da promovišu muške, falocentrične principe, te se na butch osobu koja ima erotsku vezu sa femme ili transženom gleda kao na heteroseksualnu osobu. Naravno, postoje i objašnjenja, uz teorijsku argumentaciju, da butch i femme nisu pokušaji imitiranja “tradicionalnih” rodni uloga. Ipak, neke feminističke teoretičarke smatraju da su butch–femme uloge politički nekorektne, jer butch–femme podjela imitira heteroseksualne i heteronormativne modele rodni uloga.

Fem lezbejka (femme lesbian): *femme* na francuskom znači žena, a femme lezbejka se, vizuelno i po uobičajenom javnom ponašanju, skoro ni po čemu ne razlikuje od heteroseksualne žene. Ove lezbejke su ženstvene, šminkaju se, ističu svoje tijelo, ako žele i, površno gledano, ne iznevjeravaju rodne uloge koje im je kultura odredila. Ne trpe diskriminaciju spoljašnjeg svijeta, ali zato bivaju kritikovane unutar svoje zajednice za preuzimanje uloga i ponašanja heteroseksualnih žena.

Lipstik lezbejka (lipstick lesbian) je lezbejka ili biseksualna žena koja pokazuje tradicionalne ženske rodne karakteristike, kao što su oblačenje haljina, nošenje šminke (*lipstick* na engl. znači ruž za usne) i, uopće, vođenje računa o svom izgledu u potrošačkom kontekstu. I femme lezbejke i lipstick lezbejke su ženstvene, ali je razlika u tome što se femme tako označavaju jer su im partnerke butch lezbejke, dok lipstick lezbejke privlače druge lipstick ili femme lezbejke. Dakle, ženstvena lezbejka koju privlače muževne lezbejke označava se kao femme, a ona koju privlače druge ženstvene lezbejke označava se kao lipstick. U mainstream filmovima lezbejke su najčešće prikazane kao lipstick lezbejke iz komercijalnih razloga, kako bi bile privlačnije muškim gledaocima. Primjer može biti i serija *The L Word*, gdje je većina junakinja općeprihvaćeno lijepa i ženstvena. Većina žena u istospolnim scenama seksa u popularnoj pornografiji također je prikazana kao lipstick lezbejke.¹¹

11 Parafrazirano prema http://sh.wikipedia.org/wiki/Lipstik_lezbejka (5.09.2012).

Stoun buč lezbejka (stone butch lesbian) u govoru kada priča o sebi koristi, često, muški rod jer sebe percipira kao muškarca. Za vrijeme seksualnih odnosa dominantne su i ne vole da im se dodiruju genitalije. Stone butch lezbejke su predvodile lezbijsku revoluciju '70-ih godina 20. vijeka u Americi.

Soft buč lezbejka (soft butch lesbian)¹² je žena koja prihvaća neke stereotipno butch karakteristike, ali se ne uklapa potpuno u muževni izgled butch lezbejki. Soft butch generalno imaju androgenu pojavu, kojom nadilaze i muške i ženske norme izgleda i ponašanja, tj. rodne identitete. Ovakvo ponašanje i izražavanje se često doživljava kao socijalno prihvatljivo unutar lezbejske zajednice, budući da se ponekad smatra da je izdajnički biti lezbejka, a ponašati se "isuviše ženstveno" ili "isuviše muževno". Dakle, soft butch je zlatna sredina.¹³

Stoun fem lezbejka (stone femme lesbian) je lezbejski identitet koji je dobio ime po analogiji sa znatno poznatijim terminom stone butch. Identifikacija sa ovim terminom ne zavisi nužno od fizičkog izgleda ili rodnog izražavanja osobe, već od partnerke. Termin se koristi za lezbejku koja ne dodiruje seksualno genitalije svoje partnerke, jer njena partnerka ne želi da bude dodirivana (stone butch).¹⁴

O lezbejskim identitetima se može razmišljati kroz razne kategorije, koje dalje ukazuju da lezbejke nisu homogena grupa. One se među sobom razlikuju zbog svog iskustva, vrijednosti, ideologije koju žive, svoje ljubavi prema nekoj osobi.

12 Jess Goldberg je junakinja romana *Stone Butch Blues* autorke Leslie Feinberg.

13 Izvor: http://sh.wikipedia.org/wiki/Soft_butch (5.09.2012).

14 Parafrazirano prema http://sh.wikipedia.org/wiki/Butch_i_femme (5.09.2012).

Literatura

<http://queer.hr/1069/oh-te-krasne-stereotipne-lezbijske-klasifikacije/>

<http://queer.hr/14822/mi-smo-lezbijke/>

http://sh.wikipedia.org/wiki/Butch_i_femme

http://sh.wikipedia.org/wiki/Lipstik_lezbejka

http://www.glbtq.com/arts/bri_tv,3.html

http://www.glbtq.com/social-sciences/butch_femme_ssh.html

<http://www.urbandictionary.com/>

Rudnesko, Elizabet i Mišel Plon (2002). *Rečnik psihoanalize*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.

Admir Jugo

GEJ IDENTITET

Homoseksualnost nije niti medicinski niti psihijatrijsko-psihološki poremećaj već se dugo vremena tretira kao dio normalnog spektra seksualnosti kod čovjeka i životinja. Dokazano je da seksualnost nije izbor, te da postoje različiti i mnogobrojni biološki činioci koji je određuju (LeVay 2011). Iako nije u potpunosti jasna uloga genetičkih te drugih bioloških faktora u određivanju seksualnosti (Långström, Rahman, Carlstöm, & Lichtenstein 2010), evidentno je da je homoseksualnost dio prirodne ljudske seksualnosti već od prvih ljudskih zajednica (Nephy 2012).

Odnosi prema homoseksualnosti i gej muškarcima historijski su prolazili kroz mnoge promjene. Rane antičke kulture su većinom prihvaćale gejeve i gej odnose kao prirodne, ponekad čak i poželjne odnose između muškaraca. Sa dolaskom judeo-kršćanskih religija odnos spram homoseksualnih muškaraca se uvelike promijenio te je homoseksualnost okarakterisana kao „nečista“ i neprirodna (Nephy 2012). Homoseksualnost je čak i do 1973. godine bila smatrana psihološkim poremećajem (Conger 1975: 633), ali je 1980. godine zvanično skinuta sa liste mentalnih oboljenja Američke psihijatrijske asocijacije (American Psychiatric Association 1980). Ovakav odnos prema homoseksualnosti preovladavao je i duboko u 20. vijeku, te se čak i danas u određenim dijelovima svijeta, posebice islamskom, homoseksualnost smatra neprirodnom i grijehom (U.N. Human Rights Council 2011). S druge strane, na Zapadu je došlo do pomaka u ostvarivanju prava i jednakosti homoseksualnih osoba.

U bivšoj Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini je od 1. jula 1977. godine, unutar Krivičnog zakona Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, homoseksualnost tretirana kao krivično djelo kažnjivo sa do jedne godine zatvora. Ovaj zakon je kasnije postratna Bosna i Hercegovina samo preuzela te je tek donošenjem krivičnih

zakona, 1996. godine u Federaciji Bosne i Hercegovine i 1998. godine u Republici Srpskoj, homoseksualnost zvanično izbačena sa liste krivičnih djela. Ipak, globalno gledano, stavovi prema homoseksualcima se polako, ali sigurno mijenjaju, i gej muškarci postaju sve više prihvaćeni kao sastavni dio ljudskog društva.

Istraživanja tokom 20. vijeka uveliko su doprinijela promjeni stavova o homoseksualcima i skidanju homoseksualnosti sa liste mentalnih poremećaja. Ovdje se posebice ističe rad dvije osobe: istraživača Alfreda Kinseya i psihologinje Evelyn Hooker. Kinsey je objavio dva rada o spolnom ponašanju muškaraca i žena u kojima je skupa sa svojim saradnicima utvrdio da je 10–12% opšte populacije biseksualno i homoseksualno (Sell 1997). Ipak, novije studije pokazuju da broj homo i biseksualnih muškaraca ipak varira među populacijama i kreće se od 3 do 20% (Långström, Rahman, Carlstöm, & Lichtenstein 2010), s time da su niže stope homoseksualnosti zabilježene u veoma homofobnim društvima gdje je jako teško stupiti u kontakt sa LGBTTIQ populacijom.

Uporedno sa radom Kinseya, E. Hooker je počela vršiti istraživanje homoseksualnosti te je 1957. godine objavila rad „Prilagođenost otvoreno homoseksualnog muškarca“ (*The adjustment of the male overt homosexual*) u kojem je po prvi put empirijski dokazano da ne postoji razlika između homo i heteroseksualnih muškaraca (Hooker 1957). Ovaj rad je dodatno značajan jer je E. Hooker istraživanja vršila na ispitanicima koji nisu bili unutar medicinskog sistema, tj. koji se nisu „liječili“ od homoseksualnosti, što je bio slučaj sa svim dotadašnjim istraživanjima.

Pored istraživanja, opšta globalizacija društva i širenje masovnih medija, posebice interneta, uvelike doprinose uvođenju gej pitanja i sloboda u društveni i politički diskurs, te gej identitet danas prevazilazi granice i domovine i postaje globalno pitanje.

Jedan od ključnih momenata za promicanje gej prava i identiteta desio se 2011. godine kada je državna sekretarka Sjedinjenih

Američkih Država, Hilary Clinton održala govor pred Ujedinjenim narodima u Ženevi. Godišnji govor državne sekretarke SAD-a pred UN-om smatra se predstavljanjem vanjsko-političkih ciljeva SAD-a, svjetske velesile, za tu i naredne godine. Stoga izjava H. Clinton 2011. godine da su: „gej prava ljudska prava i da su ljudska prava gej prava“ (The Huffington Post 2011) uveliko doprinosi promicanju prava i sloboda gej ljudi, te prepoznavanju njihovog identiteta kao društveno prihvatljivog modela ponašanja.

Teorijska osnova gej identiteta zahtijeva da se preispitaju i modeli njegovog nastanka, a ne samo identitet kao samoetiketiranje gej osoba, te mora imati multidisciplinarni i integrisani pristup analizi (Cass 1984/1985). Model formiranja gej identiteta je teorija društvenog identiteta koja preispituje proces formiranja identiteta koji se odigrava unutar osobe, uzima u obzir i uticaj društvenih pritisaka na ovaj proces, te način na koji sam proces utiče na šire društvene strukture (Cass 1990). Dotadašnji, isključivo fazni model formiranja gej identiteta fokusirao se na pojedinca i njegov odnos prema društvu kao cjelini, dok se teorija društvenog identiteta fokusira na grupni aspekt identiteta (Dillon, Worthington, & Moradi 2011; Cox & Gallois 1996). Prema ovom modelu koncept „sebe“ izgrađen je iz dva aspekta: društvenog identiteta, po osnovu pripadanja nekoj grupi, i ličnog identiteta, koji se bazira na jedinstvenim ličnim karakteristikama. Društveni identitet je ipak od ključnog značaja jer su neke grupe, na primjer muškarci, dominantnije te su u mogućnosti da kontrolišu društvene statuse. Prema ovoj teoriji, bilo koja karakteristika pojedinca može postati osnova društvenog identiteta (Hogg & Abrams 1998).

Definisanje identiteta kroz prizmu teorije društvenog identiteta postaje veoma kompleksno ako se kao osnova uzme seksualna orijentacija osobe, jer se ona ne zasniva samo na seksualnom ponašanju. Seksualna orijentacija danas se više ne smatra jednodimenzionalnom, nego uključuje više dimenzija kao što su samoetiketiranje, rodni identitet, rodne uloge, seksualna privlačnost, emocionalna privlačnost, fantazije, životni stil i, naravno, seksualno ponašanje (Shively & De Cecco 1977). V. Cass (1990) naglašava da različite

komponente seksualne orijentacije različito utiču na razvoj identiteta i obratno, a novija istraživanja pokazuju da razvoj gej identiteta nije specifičan, već da razvoj bilo kojeg seksualnog identiteta ima jednake putanje bez obzira na seksualnu orijentaciju (Dillon, Worthington, & Moradi 2011).

Ipak, važno je naglasiti da seksualni identitet, a time i gej identitet, nije jednak seksualnoj orijentaciji niti identitetu seksualne orijentacije (Savin-Williams 2011; Dillon, Worthington, & Moradi 2011). Već dugo vremena je poznato da se identitet mora odvojiti od seksualne orijentacije da bi se mogao tačno ocijeniti (Drescher 1998; Worthington, Savoy, Dillon, & Vernaglia 2002). Seksualna orijentacija uključuje obrasce seksualnog i romantičnog uzbuđenja i privlačnosti, kao i želju za drugom osobom na osnovu spolnih i rodnihih karakteristika te sobe. Seksualna orijentacija je izvan svjesnog izbora i uključuje duboke emotivne osjećaje (Dillon, Worthington, & Moradi 2011: 650). Identitet seksualne orijentacije ili etiketa seksualne orijentacije podrazumijeva svjesno prepoznavanje i internalizaciju seksualne orijentacije i u vezi je sa svjesnim i međuljudskim faktorima koji oblikuju zajednicu u kojoj se kreće ta osoba, uzore, prijateljstva i partnere (Dillon, Worthington, & Moradi 2011: 651). Tako je identitet seksualne orijentacije samo jedna od dimenzija multidimenzionalnog seksualnog identiteta.

Gej identitet, tj. seksualni identitet osobe, ne uključuje samo faktore koji su povezani sa seksualnom orijentacijom nego i šire okvire unutar kojih leži sama seksualna orijentacija. Faktori koji čine čitav gej identitet su: seks sa muškarcima, društvena povezanost sa LGBTTIQ osobama i zajednicama, preferirane emotivne veze, rodne uloge i identitet, seksualne potrebe, seksualne vrijednosti, modeli seksualnog izražavanja, te karakteristike seksualnih partnera, kao i identitet grupne pripadnosti gej populaciji i liberalni stavovi prema osobama koje pripadaju seksualnim manjinama.

Današnji model ispitivanja gej identiteta zasniva se na faznom modelu V. Cass koji se određuje putem empirijskog upitnika o gej

identitetu, ali uključuje i društveni aspekt svake ličnosti kao što su rasa, etnicitet i ekonomski status (Cass 1984; Cox & Gallois 1996; Savin-Williams 2011; Dillon, Worthington, & Moradi 2011).

Prema modelu razvoja gej identiteta kroz prizmu društvene teorije, V. Cass je dala model koji se sastoji od šest faza, koje uključuju i različite prekretnice. Ovaj model smatra razvoj gej identiteta kao prolazak osobe kroz stanje *gej razmišljanja*, *gej radnje* do krajnjeg prihvatanja i asimilacije gej identiteta kroz *biti gej*. Ukratko, ovih šest faza je (Cass 1990; Cox & Gallois 1996; Savin-Williams 2011):

1. *Konfuzija identiteta* – osoba kod sebe prepoznava homoerotске osjećaje i ponašanja, koje možda potiskuje i još uvijek nije spremna prihvatiti, a emotivna zbunjenost, čuđenje i anksioznost najčešće prate ovu fazu.

2. *Uspoređivanje identiteta* – u ovoj fazi osoba uspoređuje svoje emocije i nastajući identitet sa emocijama drugih, te u manjem broju slučajeva se osoba samo provizorno identifikuje kao gej. U ovoj fazi dolazi do preispitivanja identiteta kao poželjnog (istinskog sebe), riskantnog (strah da će osobu porodica i prijatelji odbaciti), te kao privremene aberacije (specijalni slučaj kod biseksualnih osoba).

3. *Tolerancija identiteta* – osoba započinje ovu fazu provizornim ubjeđenjem da je gej, a završava je sa skoro sigurnim, ali nepotpunim prihvatanjem da je gej, tj. osoba se pomjera sa stajališta „vjerovatno gej“ prema nepotpunom prihvatanju gej identiteta. Većina osoba, ipak, testira svoj gej identitet eksperimentišući sa istospolnim odnosima i to najčešće unutar same gej zajednice te počinje otkrivati svoj identitet drugim osobama (kojima vjeruje).

4. *Prihvatanje identiteta* – kroz prihvatanje osoba formira jasnu i pozitivnu sliku sebe kao gej osobe, iako se ponekad još uvijek zadržava „strejt ponašanje“.

5. *Ponos identitetom* – u ovom momentu dolazi do razvoja duplog aspekta percepcije društva: heteroseksualnog i homoseksualnog. Osoba prihvata i slavi svoju različitost od heteroseksualnih osoba te počinje ispoljavati ljutnju zbog uočene nepravde društva prema toj različitosti. Tokom ove faze dijeli ljude na one koji su „unutar grupe“ ili „van grupe“, tj. gej (ponos) naspram ne-gej (ljut-

nja prema heteroseksizmu). Zbog ovih neizbježnih konfrontacija, osoba teži druženju sa istomišljenicima i polako učvršćuje ponos na seksualni identitet. Tokom ove faze osoba identifikuje svoj seksualni identitet na osnovu svoje seksualne orijentacije i definiše sebe isključivo na osnovu seksualne orijentacije.

6. *Sinteza identiteta* – u ovoj fazi dolazi do integracije gej identiteta u ostatak ličnog identiteta, osoba je prihvatila gej identitet kao samo jednu komponentu svog sveukupnog identiteta. Biti gej postaje samo dio, a ne isključiva oznaka identiteta. Osoba se pomirila sa svojim identitetom i ima pozitivne interakcije sa heteroseksualnim osobama.

Međutim, same faze nisu jednake za sve osobe. Kao što je već naglašeno, formiranje identiteta, pa i seksualnog identiteta, zavisi i od društvenog okruženja osobe. Odavno je utvrđeno da identitet također zavisi od društvenih prilika u kojima se nalazi osoba i kroz koje ona prolazi. Iskustva također formiraju naš identitet, ali identitet formiramo i na bazi predrasuda koje društvo i okruženje ugrađuju u našu ličnost (Cox & Gallois 1996). Ilustracije radi, osoba ne mora izvršiti bilo kakvu homofobnu radnju da bi bila homofob.

Također, prepoznato je da je formiranje identiteta generalno nedovoljno istraženo te da nisu dovoljno razjašnjene sve komponente. Isti je slučaj i sa seksualnim identitetom. Trenutna istraživanja u ovom smjeru teže dodatnoj razgradnji faznog modela, ali i otkrivanju novih i potpunijih modela razvoja seksualnih identiteta u cilju boljeg razumijevanja njihovog razvoja te se danas pokušava razviti uniformni model koji ne bi samo objasnio razvoj gej identiteta, nego sveukupnost seksualnih identiteta ljudske populacije (Dillon, Worthington, & Moradi 2011).

Literatura

- American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders III*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Banović, D. (2011). *Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Cass, V. C. Homosexual identity formation: Testing a theoretical model. *The Journal of Sex Research*, 20, 143-167.
- Cass, V. C. (1984/1985). Homosexual identity: A concept in need of definition. *Journal of Homosexuality*, 9 (2/3), 105-126.
- Cass, V. C. (1990). The implications of homosexual identity formation for the Kinsey model and scale of sexual preference. In D. P. McWhirter, S. A. Sanders, & J. M. Re-inisch, *Homosexuality/heterosexuality: Concepts of sexual orientation* (pp. 239-266). New York: Oxford University Press.
- Conger, J. J. (1975). Proceedings of the American Psychological Association, Incorporated, for the Year 1974 - Minutes of the Annual Meeting of the Council of Representatives. *American Psychologist*, 30 (6), 620 - 651.
- Cox, S., & Gallois, C. (1996). Gay and Lesbian Identity Development. *Journal of Homosexuality*, 30 (4), 1-30.
- Dillon, F. R., Worthington, R. L., & Moradi, B. (2011). Sexual Identity as a Universal Process. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles, *Handbook of Identity Theory and Research* (pp. 649-670). New York, NY: Springer.
- Drescher, J. (1998). Contemporary psychoanalytic psychotherapy with gay men: With a commentary on reparative therapy of homosexuality. *Journal of Gay and Lesbian Psychotherapy*, 2, 51-74.
- Hogg, M. A., & Abrams, D. (1998). *Social identifications*. London: Routledge.
- Hooker, E. (1957). The adjustment of the male overt homosexual. *Journal of Projective Techniques*, 21 (1), 18-31.
- Långström, K., Rahman, Q., Carlstöm, E., & Lichtenstein, P. (2010). Genetic and Environmental Effects on Same-sex Sexual Beha-

- viour: A Population Study of Twins in Sweden. *Archives of Sexual Behavior*, 39 (1), 75-80.
- LeVay, S. (2011). *Gay, Straight, and the Reason Why: The Science of Sexual Orientation*. Oxford, New York : Oxford University Press, 2011.
- Nephy, W. G. (2012). *Born to be gay: Historija homoseksualnosti*. Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/Queeria.
- Savin-Williams, R. C. (2011). Identity Development Among Sexual-Minority Youth. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles, *Handbook of Identity Theory and Research* (pp. 671-689). New York, NY: Springer.
- Sell, R. L. (1997). Defining and measuring sexual orientation: A review. *Archives of Sexual Behavior*, 26 (6), 643-658.
- Shively, M. G., & De Cecco, J. P. (1977). Components of sexual identity. *Journal of Homosexuality*, 3, 41-48.
- The Huffington Post. (2011, 6 12). *Hillary Clinton On Gay Rights Abroad: Secretary Of State Delivers Historic LGBT Speech In Geneva (VIDEO, FULL TEXT)*. Retrieved from HuffPost Gay Voices: http://www.huffingtonpost.com/2011/12/06/hillary-clinton-gay-rights-speech-geneva_n_1132392.html
- The Kinsey Institute. (n.d.). *Kinsey's Heterosexual-Homosexual Rating Scale*. . Retrieved 10 09, 2012, from <http://www.iub.edu/~kinsey/research/ak-hhscale.html>
- U.N. Human Rights Council. (2011). *Discriminatory laws and practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity - Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights (A/HRC/19/41)*. Retrieved from http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/19session/A.HRC.19.41_English.pdf
- Worthington, R. L., Savoy, H., Dillon, F. R., & Vernaglia, E. R. (2002). Heterosexual identity development: A multidimensional model of individual and group identity. *The Counseling Psychologist*, 30 (4), 496-531.

BISEKSUALNOST

Neki teoretičari koriste termin seksualna preferencija kako bi naglasili da ljudi uzimaju aktivno učešće u konstruisanju svoje seksualnosti i prave razliku u odnosu na termin seksualna orijentacija koji sugerise da je seksualna preferencija uspostavljena pri rođenju i da je fiksirana (Nikolić 2004). Biseksualci su ljudi koji imaju urođenu sposobnost da formiraju trajnu fizičku, romantičnu i/ili emocionalnu privlačnost prema onima suprotnog roda ili prema onima istog roda, tj. onima roda poput našeg ili onima roda/ova drugačijih od našeg. Može postojati preferenca prema jednom rodu. Samopercepcija je ključ biseksualnog identiteta. Ford i Beach, u kroskulturnoj studiji *Patterns of Sexual Behavior* otkrivaju da 64% društava koja su proučavali smatra biseksualno ponašanje normalnim i prirodnim, da je ono staro vjerovatno koliko i ljudska rasa, a da mnoga društva očekuju, odobravaju i čak propisuju biseksualna iskustva, naročito za muškarce (Nikolić 2004). Ova društva, međutim, nemaju predstavu o pojmu biseksualnog identiteta. Biseksualnost nije sinonim za poliamoriju (ni promiskuitet). Individualni biseksualci mogu biti u celibatu, monogamni, nemonogamni isto kao *straight*, lezbejke i gejevi. Druge riječi koje ljudi nekad koriste za biseksualnost su: ambiseksualnost, heterofleksibilnost, homofleksibilnost, omniseksualnost, panseksualnost, *queer* i bez ikakve oznake. Koriste se da opišu kako se osobe osjećaju i gdje se nalaze na Kinseyevoj skali. Poznata Kinseyeva skala, koju je izumio Alfred Kinsey (1894–1956) kasnih 40-ih, predstavlja ideju da većina ljudi potpada između 0 (potpuno heteroseksualni) i 6 (potpuno homoseksualni) na kontinuumu seksualne preference. Da bi ljude seksualno klasificirao, Kinsey je koristio dva elementa, ponašanje i subjektivan odgovor, koje je kombinovao na jednoj skali. Međutim, on je u ovoj pionirskoj studiji došao do zaključka da seksualni osjećaji i ponašanje kod skoro polovine muškaraca i četvrtine žena nisu ekskluzivno heteroseksualna ili homoseksualna. Ono što je još važnije u Kinseyevom izvještaju jeste

to da seksualna privlačnost ili ponašanje nisu stabilni, jer značajan broj ljudi mijenja svoju seksualnost tokom života.

Margaret Mead, poznata antropologinja, piše da je došlo vrijeme da se biseksualnost razumije kao normalno seksualno ponašanje. Promjena tradicionalnih stavova o homoseksualnosti je važna, naglašava ona, ali do oslobađanja od ustaljenih kulturnih vjerovanja o seksualnom izboru neće stvarno doći sve dotle dok se ne prizna normalan ljudski kapacitet da voli oba spola (Mead 1975).

Masters i Johnsonova, koji su proučavali seksualne odgovore i erotske fantazije, kategorijama heteroseksualan, homoseksualan i biseksualan priključili su i kategoriju ambiseksualnih ljudi. Njih su definisali kao osobe koje ne pokazuju zainteresovanost za rod seksualnih partnera. Ti ljudi su prijavili česte seksualne odnose sa oba spola i pokazivali znake potpune nezainteresovanosti kada je u pitanju spol partnera (Nikolić 2004). Oni te ljude nisu nazvali biseksualcima već, prema sugestijama Marca Swarza, ambiseksualcima.

U daljim proučavanjima seksualne orijentacije, istraživači su uglavnom koristili Kinseyevu skalu koju su kombinovali sa novim elementima. Tako je Storms predložio modifikaciju Kinseyeve jednodimenzionalne skale jer je smatrao da homoseksualnost i heteroseksualnost ne mogu biti ekstremi na jednoj skali. Prema njegovom mišljenju, homoseksualnost i heteroseksualnost su odvojene ortogonalne erotske dimenzije i na svakoj od njih se može ostvariti određen raspon intenziteta želje. Stormsova dvodimenzionalna mapa erotske orijentacije proizvodi četiri seksualne orijentacije: asekusualnost, heteroseksualnost, homoseksualnost i biseksualnost. Jedna od prednosti Stormsove dvodimenzionalne skale, kako sam autor navodi, nad Kinseyevim modelom je to što ona pravi razliku između biseksualaca, odnosno onih koji imaju visok rezultat i na homoerotskoj i na heteroerotskoj skali, i asekusualaca, odnosno onih koji imaju nizak rezultat na obje skale.

Američki psihijatar Klein smatra da kod svake osobe ukupno 21 faktor čini seksualnu orijentaciju. Prateći Kinseyev trag, konstruisao

je “mrežu seksualne orijentacije” koju je podijelio na sedam varijabli u tri dimenzije (prošlost, sadašnjost i idealna situacija). Potpuno popunjena mreža, obzirom da ima dvadeset jednu komponentu daje veoma različitu, skoro individualnu sliku svakog pojedinca. Coleman, s druge strane, “mjeri” biseksualnost u tri dimenzije (ponašanje, sadržaj seksualnih fantazija i emocionalna vezivanja). Postoje još mnoge definicije i opisi biseksualnosti.

Postoje različite podjele biseksualnosti. Neki naučnici je klasificiraju prema vremenskoj varijabli, a drugi prema objektu privlačnosti. Jedna od podjela biseksualnosti je na: simultanu biseksualnost, odnosno postojanje odvojenih veza sa muškarcem i ženom tokom istog vremenskog perioda i serijsku ili sekvencijalnu biseksualnost koja podrazumijeva seks samo sa partnerom jednog spola u toku jednog perioda, a sa drugim u toku drugog perioda. Još jedna od podjela biseksualnosti je na: odbrambenu biseksualnost (odbrana od homoseksualnosti u društvima gdje je ona stigmatizirana), latinska biseksualnost (insertivna uloga muškaraca u određenim mediteranskim kulturama), ritualnu biseksualnost (kao što je slučaj Papua Nove Gvineje, gdje mladi muškarci izvode oralni seks nad starijim i gutaju njihovo “maskulinizirajuće” sjeme kao dio rituala inicijacije), vjenčanu biseksualnost (kada je osoba u braku i ima seks sa osobom istog spola), situacionu biseksualnost (seks sa partnerom istog spola u zatvorima, ili za novac), *pravu* biseksualnost (podjednak interes za osobe oba spola), eksperimentalnu biseksualnost i tehničku biseksualnost (sa partnerom koji može biti obućen kao pripadnik drugog spola) (Nikolić 2004).

Biseksualni ljudi su nepravredno optuživani da učvršćuju poimanje da postoje samo dva roda i da stoga diskriminiraju trans ljude. Međutim, oni koji izriču takve kritike biseksualnosti, obično su oni koji marginaliziraju. Julia Serano navodi pet razloga zašto biseksualnost ne učvršćuje rodnu binarnost. Istorijski kontekst je važan, te je ključno napomenuti, da slično homoseksualnosti i lezbejstvu, biseksualnost je riječ koju je biseksualni pokret ponovo vratio u upotrebu, mijenjajući pejorativno značenje koje su joj dale medicinske institucije u osnažujuće, te tako nisu sami imali utjecaja na

formaciju i strukturu riječi. J. Serano daje primjer da biseksualnost ne znači nužno dualnost, isto kao što lezbejka ne upućuje na grčki otok Lezbos. Za mnoge biseksualce, *bi* u biseksualnom se ne odnosi na žensko plus muško, nego na privlačnost rodu poput vlastitog, uz privlačnost rodovima različitim od vlastitog. Biseksualni pokret nastao je otprilike u isto vrijeme kad i transrodni pokret. Stoga, u ranim fazama, nije postojao jezik koji bi mogao opisati privlačnost ka nebinar-nim spolovima i rodovima. Biseksualna zajednica ne može tlačiti trans zajednicu, jer nije privilegovana u LGBT zajednici. Biseksualci su slabo vidljivi, isto kao i trans zajednica. Istorijski, biseksualna zajednica je bila jedno od najprijateljskijih mjesta za transrodne i *queer* osobe. Na kraju J. Serano zaključuje da argument biseksualnost=binarnost suprotstavlja ove manjine unutar manjina jedne protiv drugih tjerajući ih da se takmiče za svoje mjesto u LGBT zajednici, međusobno se potkopavajući.

Zašto prigriliti riječ biseksualan: ljudi poimaju i reagiraju vrlo različito, u zavisnosti da li je osoba sa kojom je biseksualna osoba muškarac ili žena. Stoga se riječ biseksualan ne odnosi samo na tipove ljudi, tj. roda prema kojima se osjeća seksualna privlačnost, već na činjenicu da i *straight* i *queer* svjetovi gledaju biseksualnu osobu na dva vrlo različita načina u zavisnosti od toga ko joj je partner u datom momentu. Ovaj aspekt biseksualnog iskustva, nije obuhvaćen riječju panseksualan, ni generalnijom riječju *queer*. Riječ biseksualan stoga ima dugu političku istoriju, koja uključuje borbu za vidljivost i inkluziju, i unutar i izvan, *queer* zajednice (Serano).

Termin bifobija označava pretpostavljanje da je biseksualnost samo faza; mišljenje da biseksualci imaju ozbiljne veze samo sa suprotnim spolom; izjednačavanje biseksualnosti sa promiskuitetom; mišljenje da se biseksualci tako identifikuju, jer je u modi biti biseksualan. Biti "out" kao biseksualac jedinstven je društveni status, koji se može okarakterisati kao "dvostruka margina". Autorica Marjorie Garber smatra da netrpeljivost prema biseksualnosti u jednom dijelu postoji i zbog puritanskog mišljenja da "jedna osoba ne može da ima sve" (Nikolić 2004). Pisanja biseksualnih ljudi ne otkrivaju nepobitno razlomljen identitet, već oni svoje iskustvo smatraju cje-

lovitim, stoji na web stranici tromjesečnika BiWomen i istoimene mreže sa sjedištem u Bostonu, koji uređuje Robyn Ochs.

“Ljudi smatraju kako je muška biseksualnost veća prijetnja od ženske isto kao što je i muška homoseksualnost veća prijetnja od ženske. Korijen ove razlike je u seksizmu. Ženska seksualnost se ne smatra prijetecom jer ne smatramo žensku seksualnost nečim ozbiljnim. Uvelike ljude uzrujava muško-muški seksualni odnos zbog percepcije kako je jedan muškarac tretiran kao žena, a to se smatra groznim i degradirajućim. No, što to govori o tome kako cijenimo žene?”¹⁵

I unutar LGBT pokreta o biseksualnosti se rijetko javno diskutira, što čudi jer ona čini najveću ‘grupu’ unutar LGBT zajednice s trećinom muškaraca i dvije trećine žena koji se identificiraju kao bi.

Dievendorf podsjeća da danas postoje studije koje dokazuju kako je biseksualna orijentacija realno i stabilno seksualno određenje te su opovrgnute tvrdnje da je ona samo usputna postaja na putu otkrivanja ‘prave’ seksualnosti. U jednom istraživanju čak 92% ispitanika_ica koji su se identificirali kao bi ili ‘bez etikete’ na početku istraživanja, to su potvrdili i nakon deset godina. Dva puta je vjerojatnije da će bi žene, u usporedbi s lezbejkama, živjeti u siromaštvu, a što se tiče diskriminacije na poslu, lezbejke zarađuju oko 2,7 % manje negoli hetero muškarci, a biseksualke čak 11 % manje (Dievendorf). Bi osobe češće pate od depresije, sklone su suicidalnim mislima, samoubojstvu, alkoholu i drogama. Njihovo psihičko zdravlje općenito je lošije nego kod hetero, gej ili lezbejskih kolega_ica. Bez obzira na utvrđene probleme i potrebe, projekti koji obuhvaćaju pitanja vezana uz biseksualnost su među najslabije financiranim programima za lezbejke, gej, bi i transrodne zajednice.

15 Intervju sa Robyn Ochs <http://www.voxfeminae.net/vjestice/vijestice-list/170-robyn-ochs-biseksualnost> (preuzeto 19. 10. 2012)

Jedna od najefikasnijih strategija lezbejskog i gej pokreta bilo je imenovanje homoseksualaca iz prošlosti. Objavljeno je mnogo knjiga koje su imale za cilj da rekonstruišu izgublenu ili zapostavljenu prošlost. U takvim knjigama biseksualnost je smješтана u zgrade, podrazumijevana pod “gej” i “lezbejski” zato što je morala postojati opozicija između heteroseksualnog i neheteroseksualnog. Međutim, kakvog smisla ima nazivati nekoga ko je živio prije dvadeset vijekova “biseksualnim”? Ta “transistorijska biseksualna kultura” je istorijski sumnjiva i nije ni politički ni filozofski održiva. Ideja biseksualnosti ima istoriju isto toliko dugačku i složenu kao homoseksualnost i heteroseksualnost. Značenje termina biseksualnost mnogo se promijenilo od XIX vijeka. Danas se postojanje samosvjesnog biseksualnog identiteta i prepoznatljive forme biseksualne zajednice, organizacija i politike direktno dovodi u vezu sa ranom postmodernom sedamdesetih godina XX vijeka. Suvremena zapadna biseksualna/panseksualna i fluidna kultura ima svoje temelje u knjigama *Bi Any Other Name: Bisexual People Speak Out*, urednice Lani Ka’ahumanu i Lora-ine Hutchins, *Getting Bi: Voices of Bisexuals Around the World* urednica Robyn Ochs. Biseksualnu zastavu ponosa dizajnirao je Michael Page u 1998. godine da bi dao zajednici vlastiti simbol koji se može usporediti sa gej zastavom ponosa mainstream LGBT zajednice. Tamno ružičasta na vrhu predstavlja mogućnost privlačnosti prema istom rodu, plava na dnu predstavlja mogućnost privlačnosti prema drugom rodu i pruge koje se preklapaju u centralnoj petini zastave formirajući boju lavande, predstavljaju mogućnost privlačnosti bilo gdje na rodnom spektru.¹⁶ Jedna od najmodernijih tekovina biseksualne zajednice je Dan slavljenja biseksualnosti, 23. septembra, a slavi se od 1999. godine pod imenom *BiVisibility*.

16 LGBT Culture http://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_culture#Bisexual_culture

Literatura

Dievendorf, Emily. *Bisexual Invisibility has dangerous consequences*
http://www.huffingtonpost.com/emily-dievendorf/bisexual-invisibility-has_b_1370079.html (preuzeto 25. 12. 2012)

LGBT Culture

http://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_culture#Bisexul_culture

Mead, Margaret. *Bisexuality: What's It All About?* Redbook, 144:3
(January 1975)

Nikolić, Tea. *Biseksualnost: zadovoljstva dezorijentacije ili nastavak nesigurnosti*. U: *Kako se orijentišemo?*, ur. Tea Nikolić. Deve, Beograd, 2004.

Serano, Julia. The Scavenger <http://www.thescavenger.net/glb/bisexuality-does-not-reinforce-the-gender-binary-39675.html>
(preuzeto 21. 10. 2012) Tema: Biseksualnost.

Intervju sa Robyn Ochs <http://www.voxfeminae.net/vjestice/vijestice-list/170-robyn-ochs-biseksualnost> (preuzeto 19. 10. 2012)

Vladana Vasić

TRANSRODNOST

Transrodnost je sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje društveno nametnutim rodним i spolnim ulogama. Ovo suprotstavljanje ispoljava se na način da rodni identitet i/ili rodno izražavanje transrodnih osoba ne odgovaraju tj. nisu u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju.

Pojmom spola obuhvaćen je biološki spol osobe koji je određen hromosomima, hormonima i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama, a na osnovu njega se pri rođenju vrši klasifikacija na osobe muškog i ženskog spola. Rod, s druge strane, može predstavljati društveni konstrukt spola koji određuje samo društveno predviđene uloge osoba muškog ili ženskog spola, ali i individualni konstrukt vlastitog rodnog identiteta i/ili izražavanja koji može potvrđivati, negirati i/ili prevazilaziti društveno uslovljene spolne i rodne uloge osoba muškog i ženskog spola.

Transrodnost nije povezana sa seksualnom orijentacijom osobe, transrodne osobe mogu biti heteroseksualne, homoseksualne, biseksualne ili asekusualne, što ni na koji način nije povezano sa njihovim rodним identitetom i izražavanjem. Rodni identitet podrazumijeva individualno iskustvo u shvatanju sopstvenog spola, koje može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i druge načine izražavanja roda, a rodno izražavanje je vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz oblačenje, fizičke karakteristike, frizuru, ponašanje, govor tijela, itd.

Dakle, transrodnost je okvirni pojam koji obuhvata sve one osobe koje se osjećaju ili biraju da predstave sebe drugačije od rodних uloga koje im tradicionalno pripadaju, bilo oblačenjem, ponašanjem, govorom, držanjem ili prilagođavanjem svog tijela. Transrodnost se odnosi

na identitete koji nadograđuju, negiraju ili prevazilaze tradicionalne uloge osoba muškog i ženskog smisla, što znači da su transrodne osobe one koje se identificiraju kao muškarci, žene, oboje, nijedno ili čak i nešto drugo što nije u skladu s njihovim pripisanim spolom.

Transrodnost, između ostalog, uključuje:

Transvestiju – transvestiti_kinje su osobe koje vole da nose odjeću drugog spola. Transvestija, tj. preoblačenje, nije povezano sa seksualnom orijentacijom osoba koje se preoblače.

Cross-dressing – povremeno oblačenje odjeće koja je tradicionalno dodijeljena drugom spolu, cross-dresser osobe su obično zadovoljne svojim pripisanim spolom, a odjeću suprotnog spola oblače iz nekih drugih razloga (vlastito zadovoljstvo, umjetničke svrhe, itd.)

Drag – termin koji se odnosi na kostime i prerusavanje u odjeću drugog spola ili roda, koji obuhvata drag queens – muškarce koji simuliraju žene i drag kings – žene koje simuliraju muškarce.

Transeksualnost – pojam kojim se označavaju osjećaji i identitet osobe čiji spolni identitet i izražavanje nije u skladu s njenim pripisanim spolom. Spolni identitet podrazumijeva individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koje također ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem. Transeksualne osobe osjećaju stalno nezadovoljstvo i trpe emocionalne posljedice zbog osjećaja da ne pripadaju svom pripisanom spolu i rodnoj ulozi koja je vezana uz taj spol, kao i želje da stalno žive i funkcionišu kao pripadnici_ce suprotnog spola. Većina transeksualnih osoba želi pristupiti i pristupa hormonalnim terapijama i operacijama promjene spola da bi svoje tijelo uskladili sa svojim spolnim identitetom.

Transeksualne osobe mogu biti:

- *Transeksualni muškarci* (skraćeno FTM/F2M) – pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od ženskog ka muškom.
- *Transeksualne žene* (MTF/M2F) – pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od muškog ka ženskom.

Gender bender – pojam koji opisuje osobe koje nadilaze ili „iskrivljuju“ granice očekivanih rodni uloga i rodnog izražavanja.

Androginost – način neutralnog rodnog izražavanja. Ovaj pojam obuhvata osobe čije rodno izražavanje ne odražava uopšte, ili odražava u jednakoj mjeri, karakteristike tradicionalno određenog muškog i ženskog roda.

Transrodne osobe u svom svakodnevnom životu susreću se sa nerazumijevanjem i netrpeljivošću sredine u kojoj žive. U društvu u kojem se smatra da postoje dva roda, muški i ženski, na osnovu kojih su formirane jasne razlike između uloge žene i uloge muškarca, i u kojem se pri rođenju prvo pita za spol djeteta, teško je zamisliti da bi transrodnost mogla biti prihvaćena jednostavno kao pravo i sloboda svake osobe da se sama rodno i/ili spolno identifikira. Nažalost, neinformisanost društva o transrodnosti i nesenzibiliziranost za probleme sa kojima se ove osobe susreću svakodnevno, kao i preusko definisane društvene uloge u koje se transrodne osobe ne uklapaju, kao i netolerancija različitosti dovode do pojave transfobije tj. straha, mržnje i/ili diskriminacije ovih osoba.

Prihvatanju transrodnih osoba svakako ne doprinosi ni činjenica da u službenom popisu psiholoških poremećaja većine zemalja još uvijek postoji *poremećaj rodnog identiteta* koji se često dijagnosticira osobama koje ne poštuju i/ili se ne uklapaju u društveno određene norme rodnog izražavanja, što podrazumijeva većinu transrodnih osoba. Ova dijagnoza u stručnu literaturu uvedena je 1994. godine umjesto riječi transseksualizam i koristi se da bi se dijagnosticirao jak i trajni rodni poremećaj osobe koja se rodno identifikira suprotno svom biološkom spolu i trpi trajnu nelagodu i osjećaj nepripadanja rodnoj ulozi vezanoj za njen biološki spol. Iako se termin poremećaj smatra uvredljivim, ova dijagnoza koristi se da bi se osobama koje to žele omogućilo korištenje zdravstvenih usluga pri procesu prilagodbe spola.

Neke organizacije, kao što je Svjetska profesionalna organizacija za zdravlje transrodnih osoba, pozivaju i rade na tome da se

transrodnost i izražavanje rodni karakteristika i identiteta koji nisu u skladu sa spolom koji je nekome dodijeljen pri rođenju budu prihvaćeni kao uobičajena i kulturološka pojava koja ne mora nužno biti negativna i pretpostavljati postojanje poremećaja. Čak je i Europski parlament naglasio potrebu da Svjetska zdravstvena organizacija prestane klasificirati poremećaj rodnog identiteta kao mentalni i poremećaj ponašanja, jer transrodnim osobama treba omogućiti da žive u skladu sa svojim identitetom, ali da treba raditi i na umanjivanju negativne stigme koja ih okružuje.

Osim društvenog neprihvatanja, transrodne osobe, nažalost, nailaze i na nerazumijevanje državnih institucija, kao i na svojevrsno „pravno nepriznavanje“ koje je posljedica neprilagođenosti zakona i neuzimanja u obzir njihovih potreba od strane javnih ustanova.

Položaj transrodnih osoba u BiH, također, karakteriše nedostatak pravne regulacije i nepostojanje društvene svijesti o njihovom postojanju, specifičnim potrebama i načinu na koji bi se one mogle zadovoljiti. Ne postoji društveno raširena i prihvaćena definicija transrodnosti koja bi bila dostupna i institucijama u njihovom svakodnevnom radu s ovim osobama i široj javnosti u cilju njenog senzibiliziranja i podizanja svijesti o pitanjima sa kojima se transrodne osobe susreću svakodnevno. Prava transrodnih osoba u BiH zaštićena su prije svega međunarodnim dokumentima, od kojih neki spadaju u dio unutrašnjeg pravnog poretka BiH, Ustavom BiH, ustavima entiteta, Statutom Brčko Distrikta, ustavima kantona, krivičnim i drugim zakonima, ali je zaštita koju ovi dokumenti i zakoni pružaju transrodnim osobama uglavnom posrednog karaktera.

Zakonima BiH su, u kontekstu prava transrodnih osoba, izričito regulisane zabrana diskriminacije na osnovu rodnog izražavanja, kao i mogućnost upisa promjene spola u matične knjige i promjene dokumenata u skladu s tim upisom. Međutim, nijednim zakonom nije data definicija transrodnosti, ni transeksualnosti, kao ni dozvoljena promjena spola i omogućen pristup medicinskim tretmanima

promjene spola ili zdravstvenom osiguranju koje bi pokrivalo troškove ovih tretmana.

Diskriminacija transrodnih osoba može se posmatrati kao diskriminacija na osnovu roda i diskriminacija na osnovu rodnog identiteta. Diskriminacija na osnovu roda zabranjena je Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH, i iako se ovim zakonom zabranjuje diskriminacija na osnovu spola i seksualne orijentacije, zabrana diskriminacije na osnovu roda može se izvesti iz šireg tumačenja riječi spol, koja je samim Zakonom definisana kao biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe muškog i ženskog spola (biološka dimenzija), ali i kao oznaka za gender/rod kao sociološki i kulturološki uvjetovanu razliku između osoba muškog i ženskog spola koje su prije svega proizvod normi, praksi, običaja i tradicije i promjenjivi su kroz vrijeme (društvena dimenzija). Diskriminacija na osnovu rodnog identiteta izričito je zabranjena Zakonom o zabrani diskriminacije BiH, iako je, opet, u samom Zakonu korišten termin spolno izražavanje. Ni ovim zakonom, nažalost, nije data definicija spolnog izražavanja što ostavlja mogućnost restriktivnog tumačenja ovog pojma od strane organa koji primjenjuju zakon.

Transeksualnim osobama koje su promijenile spol u BiH omogućena je promjena dokumenata u skladu sa novim spolom, Zakonom o matičnim knjigama Federacije BiH i Zakonom o matičnim knjigama Republike Srpske izričito je definisano da se promjena spola upisuje u matične knjige, dok u Zakonu o matičnim knjigama Brčko distrikta to još nije predviđeno, te bi se promjena spola, eventualno, mogla tretirati i upisivati u matične knjige kao naknadna ispravka grešaka. Promjena jedinstvenog matičnog broja u skladu s novim spolom osobe, omogućena je Zakonom o jedinstvenom matičnom broju BiH, a promjena ličnog imena ili samo imena ili samo prezimena, dozvoljena je svakom_oj pojedincu_ki i mijenja se na zahtjev punoljetne osobe ili zakonskog zastupnika maloljetne osobe, što je regulisano zakonima o ličnom imenu Republike Srpske, FBiH i Brčko distrikta. Promjena podataka upisanih na ličnoj karti, Zakonom o ličnoj karti državljana BiH, omogućena je zbog promjene podata-

ka i/ili izgleda osobe koja je tolika da više ne odgovara podacima i fotografiji na ličnoj karti.

Iako je upis promjene spola regulisan zakonom, u BiH još uvijek ne postoji mogućnost pristupa medicinskoj proceduri prilagodbe spola, kao ni zdravstveno osiguranje koje bi pokrivalo, djelomično ili u potpunosti, troškove medicinskih procedura promjene spola, što dovodi do toga da osobe koje žele promijeniti spol, ukoliko su u mogućnosti da sebi priušte promjenu spola, moraju hormonalnu terapiju, kao i hiruršku prilagodbu spola obaviti u inostranstvu.

Literatura

- Banović, Damir (2011.): *Prava i slobode LGBT osoba, Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Lezbijska organizacija Rijeka "LORI" (2012.): *Publikacija "Put u pro- sTRANStvo"*. Rijeka: Helvetica.
- Gavrić, Saša, Huremović, Lejla i Savić, Marija (2011.): *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boell.

AKTIVIZAM U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

Marko Jurčić

POVIJEST LGBTIQ AKTIVIZMA U HRVATSKOJ

Prve gej i lezbijske organizacije, ili bolje rečeno inicijative, u Hrvatskoj kao federalnoj jedinici druge Jugoslavije, pojavljuju se tek valom liberalizacije u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog stoljeća, a život gejeva i lezbijki veoma teško se može doživjeti; posredno – kroz rijetka literarna djela i pokoje osobne memoare.

Za razdoblje prije toga u “Enciklopediji gej i lezbijske povijesti i kulture” spominju se fašistički i nacistički *progoni “homoseksualaca”* prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata, no na području tzv. Nezavisne Države Hrvatske dosad nisu pronađeni izvori o oblicima organiziranog progona. Analizom zakona poznato je kako nije postojala zakonska regulativa ustaškog režima koja bi bila usmjerena protiv “homoseksualnih” osoba. Međutim u tekstu Ilije Jakovljevića “Konclogor na Savi” autor spominje da je u zatvoru u Zagrebu na Trgu N16 (danas Trg žrtava fašizma) susreo “ljubitelja muškog tijela”. Jakovljević je proveo nekoliko mjeseci u logoru Stara Gradiška kao pristalica Hrvatske seljačke stranke, a djelo “Konclogor na Savi” je njegov rukopis o vremenu provedenom u logoru. Iako ne spominje ime i prezime tog čovjeka, niti zašto se on našao u zatvoru, indikativno je da se referira isključivo na seksualnu praksu tog zatvorenika.

U vrijeme socijalističke Jugoslavije postoji *zabrana muškog homoseksualnog čina* u svih šest jugoslavenskih republika i dvije pokrajine. Homoseksualni čin kod muškaraca se po Krivičnom zakonu FNRJ/SFRJ, u članku 186. stav 2., kažnjavao zatvorom ili robijom u trajanju do jedne godine. Iako je zakon usvojen tek 1953. godine, progon “homoseksualaca”, u ime naroda, pod sloganom “smrt fašizmu!” događa se u vrijeme sukoba FNRJ i SSSR-a, odnosno 1948. i 1949. godine. Tada se nekim muškarcima, uglavnom sitnim kriminalcima, švercerima deviza, svećenicima Katoličke crkve, vlasnicima većih nekretnina i organizatorima ilegalnog prelaska granice pripri-

suje i “protuprirodni blud” kao uglavnom dodatno kazneno djelo. U zapisima visokopozicioniranog komunističkog funkcionera i člana NOB-a Milovana Đilasa navodi se i negativan stav o postojanju “homoseksualaca” u Narodnooslobodilačkoj borbi, kao i odluka da im se posve onemogućiti članstvo u Komunističkoj partiji.

Zakonski položaj LGBT osoba u Hrvatskoj se promijenio sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, nakon ustavnih promjena 1974. godine. Reformom zakonodavstva i prenosom ovlasti federalnog vrha na republičke i pokrajinske, ukinut je federalni krivični zakon. Slovenija je prva vodila rasprave o dekriminalizaciji “protuprirodnog bluda”. Profesor prava na Sveučilištu u Ljubljani, Ljubo Bavcon, ispred Komisije za donošenje krivičnog zakona SR Slovenije pozvao je na dekriminalizaciju homoseksualnosti. Novi Krivični zakon SR Hrvatske koji stupa na snagu 1977. *dekriminalizirao je muški homoseksualni odnos*, što su uz Hrvatsku i Sloveniju, učinile i Vojvodina, te Crna Gora. Hrvatska liječnička komora još je 1973. godine skinula “homoseksualnost” s liste mentalnih poremećaja.

Predmetom prvih javnih rasprava o pitanju homoseksualnosti u Jugoslaviji uz slovenski Gej i lezbijski filmski festival bila je i radio emisija Tonija Maroševića “Frigidna utičnica” na zagrebačkom Omladinskom radiju. Autor emisije, koja se bavila različitim marginalnim društveno-političkim temama, bio je otvoreno gej. Marošević je nekoliko puta javno rekao da je zbog emisije pozvan na sastanak u Savez komunista Hrvatske koji mu je predložio da formira gej i lezbijski ogranak Partije. “Frigidna utičnica”, koja se emitirala 1985. godine, naišla je na medijsko negodovanje zagrebačkog Večernjeg lista i beogradskih Večernjih novosti, te je uskoro ugašena, iako Omladinski radio nastavlja s “progresivnim” načinom izvještavanja o društvu, politici i kulturi, priklanjajući se trendu najutjecajnijih časopisa tog vremena koji su uživali naklonost Saveza komunista i Saveza socijalističke omladine, – prije svega Poletu, glasilu SSO-a, a potom i “nezavisnim” listovima Start i Danas.

Feministički pokret u Hrvatskoj, uz slovenske lezbijske i gej grupe – ŠKUC LL i ŠKUC Magnus – koje su nastale na ljubljanskom Sve-

učilištu, te Maroševiću “Frigidnu utičnicu”, znatno je doprinio i ohrabrio stvaranju prve lezbijske grupe u Hrvatskoj – Lila inicijative. Lezbijke-feministkinje iz Hrvatske koje su djelovale i u aktivnostima ŠKUC LL-a, te Ženske grupe *Trešnjevka* inicirale su susrete u Zagrebu kako bi sudionice između ostalog raspravljale i o lezbijskim pitanjima. Inicijativa zapravo nikada nije ostvarila niz planiranih ciljeva, poput pokretanja otvorene diskusije o lezbijskim pravima i kulturi, borbi protiv homofobije, povećanje lezbijske vidljivosti i stvaranje međunarodnih kontakata. *Lila* inicijativa, osnovana sredinom 1989. prestala je postojati već u svibnju 1990., neposredno nakon prvih višestranačkih izbora. Naime, kao i brojne druge organizacije, Lila je izgubila je prostor, društveni stan na Trešnjevci iz kojeg je djelovala.

U vrijeme rata u Hrvatskoj većina LGBT osoba koje su bile uključene u feminističke, mirovne i zelene grupe pristupaju Antiratnoj kampanji Hrvatske. Iako je sa svojim djelovanjem započela još 1992. godine, prva hrvatska gej i lezbijska grupa – *LIGMA* (lezbijska i gej akcija) nije bila u mogućnosti mijenjati položaj LGBT osoba u ratnim uslovima. *LIGMU* su vodili prvi LGB aktivisti u Republici Hrvatskoj, predstavljeni punim imenom i prezimenom: Andreja Špehar i Amir Hanušić. Iako je grupa uživala logističku i financijsku pomoć talijanske mirovne nevladine organizacije - Transnacionalne stranke – od javnosti i aktera lokalne i središnje vlasti nije dobila nikakav legitimitet, a LGBT pitanja u to vrijeme nisu predstavljala nikakav interes za državu i društvo. *LIGMA* je ipak uspjela djelovati kroz prvi LGB časopis, *Speak out*, koji je izlazio kao prilog unutar časopisa Antiratne kampanje Hrvatske “*ARKzin*”, a bila je i značajna jer je omogućavala LGB osobama siguran prostor za druženje i upoznavanje. Održano je nekoliko javnih predavanja i radionica o pitanju “homoseksualaca i lezbijki” u Hrvatskoj, a najveći skup koji je *LIGMA* okupila bio je u prostorima Kulturno informativnog centra (KIC) na temu “Za koga će glasati hrvatski homoseksualci?” uoči parlamentarnih izbora 1995. godine. Odazvali su se samo lokalni oporbeni političari iz redova liberalnih stranaka. Oslabljena konstantnim sukobima unutar same strukture članstva koje nije dijelilo zajedničku političku platformu, *LIGMA* prestaje postojati 1997. go-

dine nakon što je zbog verbalnih i fizičkih napada Amir Hanušić zatražio i dobio azil u Kanadi, a potom je i Andreja Špehar emigrirala u Švedsku. Oboje i danas žive u tim državama, no prema vlastitim riječima, prate događanja vezana za LGBT pokret u Hrvatskoj.

Godine 1998. u parlamentarnu proceduru dolaze izmjene i dopune Kaznenog zakona. Na prijedlog Vlade, granica za stupanje u dobrovoljne seksualne odnose izjednačena je neovisno o seksualnoj orijentaciji, na 14 godina starosti.

Uz pomoć Instituta Otvorenog društva i Ženske mreže Hrvatske 1997. formirana je neformalna grupa Kontra, koja je u početku djelovala na anarho-feminističkim principima. Ona djeluje i danas, no tek od 2002. kao registrirana lezbijska udruga, odričući se time svojih anarhističkih korijena, fokusirajući veliki dio svojih aktivnosti na promociju “istospolnih brakova” i “obiteljskih vrijednosti”. Kontra je tokom godina izgradila Lezbib, knjižnicu lezbijske, feminističke i queer tematike, a od osnutka djeluje i info-sos telefon i savjetovalište za lezbijke. Istovremeno, u Rijeci inicijativa za okupljanje gej udruge pod imenom Oskar nije uspjela. Njezin je pokretač ročnik Hrvatske vojske Aldin Petrić, koji je izbačen iz službe nakon što se povjerio nadređenima da je “homoseksualac” zatraživši zaštitu od mogućeg zlostavljanja. Petrić je tužio Ministarstvo obrane Republike Hrvatske te je poslao i otvorena pisma Vladi i Saboru. Za taj čin podršku je dobio od Hrvatskog helsinškog odbora. Skupština udruge Oskar trebala se održati u prosincu 1999. ali je tajnik lokalne stranke Primorsko-goranski savez, Zoran Dragičević, spriječio ulazak osnivačima u prostore Grada Rijeke, pa je osnivačka skupština održana u kulturnom riječkom klubu Palach.

Krajem devedesetih u Zagrebu nastaje grupa Because Press s ciljem promoviranja lezbijske umjetnosti i književnosti. Iako je primala financijsku pomoć iz inozemstva objavljena su svega tri broja fanzina “Just a Girl” te jedna publikacija, prva zbirka lezbijske poezije, “Igre ljubavi i ponosa” autorice Sanje Sagaste.

Nakon gašenja LIGME, do 2000. godine u Hrvatskoj ne djeluje niti jedna registrirana organizacija koja okuplja LGBT osobe, već se aktivnosti isključivo događaju na Internetu i to na sajtovima *cro-lesbians.com* (danas *crol.hr*), *crogay.com* (danas *gay.hr*), te *decki.com* (kasnije *medvjedi.hr*), dok je u Zagrebu otvoren prvi “službeni” klub za okupljanje LGBT osoba: *Bad Boy*.

Društveno-politički sustav u Hrvatskoj je značajno promijenjen nakon izbora održanih 3. siječnja 2000. godine kada ujedinjena opozicija osvaja dvotrećinsku većinu u Saboru, a njihov kandidat pobjeđuje i na izborima za Predsjednika Republike Hrvatske. U jeku tih promjena u Rijeci se osniva Lezbijska organizacija Rijeka (LORI), ovaj puta bez ikakvih opstrukcija gradskih vlasti.

Iduće godine u Beogradu pokušala se održati prva Povorka ponosa u bivšoj SFRJ, na kojoj su sudjelovale i lezbijske aktivistkinje iz Zagreba i Rijeke. Nakon krvoprolića u Beogradu u junu 2001. predloženo je da se već iduće godine u Zagrebu održi prvi “Pride”. Početkom 2002. godine u Zagrebu je osnovan Iskorak, službeno LGBT organizacija. Osnivač Iskoraka je Damir Hršak, tada zamjenik predsjednika Socijalističke radničke partije Stipe Šuvara. Hršak je u Iskorak, uz bivše članove SRP-a, okupio i pokretače tadašnje jedine web stranice namijenjene gej muškarcima, *crogay.com* (kasnije *gay.hr*), a za prvog predsjednika, ujedno i osobu zaduženu za “izlazak u javnost” preuzeo je Hršakov partijski drug Dorino Manzin. Manzin je u Iskoraku djelovao do 2006. godine, a mediji su za njega, za razliku od aktivista iz 90-ih, pokazivali veliku pažnju, svrstavajući ga na listu “100 najmoćnijih ljudi u Hrvatskoj” uz titulu “šefa hrvatskih homoseksualaca”. Istovremeno, Lezbijska grupa Kontra počinje s javnim radom i ove dvije udruge postaju registrirane pri Uredu za udruge Grada Zagreba, te za lipanj 2002. najavljuju održavanje prve Povorke ponosa u Hrvatskoj, tada nazvane *Gay Pride Zagreb*.

Povorka ponosa 2002., uspješno je prošla središnjim ulicama Zagreba, popraćena do tada neviđenim uvredama okupljenih građana, od kojih je samo manji dio Povorku dočekao s vidnim odobravanjem.

njem. Medijski interes za LGBT osobe bio je neviđen, a uoči održavanja Povorke događaj je najavljen kao “test demokracije hrvatskog društva”. Skup su dolaskom podržali članovi i članice Vlade tadašnjeg premijera Ivice Račana, Račanova supruga Dijana Pleština, zastupnice i zastupnici Hrvatskog sabora, predstavnici i predstavnice međunarodne zajednice, kao i ministar unutarnjih poslova Šime Lučin koji se skupu obratio s pozornice. Uoči i nakon Povorke ponosa uhićeno je 27 nasilnika, u najvećoj mjeri pripadnika navijačke skupine Bad Blue Boys i naci-skinhead pokreta, od kojih je jedan na učesnike skupa bacio suzavac. Desetine učesnika skupa, kao i osoba za koje se pretpostavlja da su bili na skupu, pretučeni su u Zagrebu toga dana. U drugoj polovici 2002. godine kreće prva velika medijska kampanja za prava LGBT osoba koju provodi LORI pod imenom *Ljubav je ljubav*. Kampanja je predviđala i prikazivanje video spotova u okviru besplatnih minuta namijenjenih promociji ljudskih prava na Hrvatskoj televiziji (HTV), no uredništvo te javne kuće odlučilo je ne prikazati TV spot zbog obrazloženja da bi emitiranje takvog spota samo “povećalo nasilje” protiv LGBT osoba. Kampanja se na kraju fokusirala na komuniciranje preko billboarda, a vjetar u leđa vidljivosti LGBT osoba te godine, osim prve Povorke ponosa i kampanje “Ljubav je ljubav”, dao je i film Dalibora Matanića “Fine mrtve djevojke” koji za glavne likove ovog filma uzima lezbijski par.

Već iduće 2003. godine Hrvatski sabor je izglasao prve zakone koji eksplicitno navode seksualnu orijentaciju kao antidiskriminacijsku osnovu u Kaznenom zakonu, Zakonu o radu i Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. Vladajuća većina tada je bila podijeljena oko omogućavanja “istospolnim” parovima sklapanje braka. Koalicijski partner u vladi Socijaldemokratske partije (SDP), Hrvatska seljačka stranka (HSS), uvjetovala je svoj ostanak u Vladi uvođenjem posebnog zakona za “homoseksualne parove” koji bi bio odvojen od Obiteljskog zakona, te je stoga u ljeto 2003. godine izglasan Zakon o istospolnim zajednicama, čime je hrvatsko zakonodavstvo, ipak, po prvi puta u svojoj povijesti, priznalo postojanje jedne takve zajednice. Taj zakon nosi samo simbolična prava: pravo na uzajamno uzdržavanje partnera_ice do godinu dana

nakon raskida zajednice i pravo na podjelu zajednički stečene imovine. Istospolna zajednica mora se dokazati pred sudom, a uvjeti su tri godine zajedničkog života koje treba sudskim putem dokazati. U praksi primjena tog zakona gotovo da je nemoguća.

Promjenom Vlade u studenom 2003. godine vlast ponovno osvaja Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), no ipak nastavlja s praksom dodavanja “spolne” ili “seksualne orijentacije” kao antidiskriminacijske osnove u zakone. Tako je u 2006. godini kroz izmjene Kaznenog zakona predviđena odredba *zločina iz mržnje*, što se definira kao svako kazneno djelo počinjeno iz mržnje prema nekoliko navedenih osnova, među kojima je navedena i “spolna orijentacija”.

U ožujku 2006. godine zastupnici Šime Lučin (Socijaldemokratska partija) i Ivo Banac (nezavisni, izabran s liste Liberalne stranke) predstavljaju Hrvatskom saboru Zakon o registriranom partnerstvu, koji bi životnoj zajednici dviju osoba omogućio veliki set prava iz Obiteljskog zakona, a koji se odnosi na “brak muškarca i žene”. Rasprava o ovom zakonu u Saboru pokazala je potpuno nerazumijevanje zastupnika Hrvatske demokratske zajednice i pro-fašističke Hrvatske stranke prava. Tako su hrvatsku javnost zabavljali homofobni istupi o “teoriji heteroseksualnog Svemira” zastupnice Lucije Čikeš (HDZ), citiranjem i interpretacijom Evanđelja zastupnice Zdenke Babić Petričević (HDZ), najnižim oblikom heteroseksizma i vicevima o “toploj braći” Vladimira Štengla (HDZ) i pedofilnim fiksicijama zastupnika Damira Kajina iz deklarativno liberalne stranke – Istarski demokratski sabor.

I dok je prvih deset godina stabilnog i organiziranog LGBT aktivizma u Hrvatskoj (2002.–2011.) rezultiralo konstantnom širenju i zaštiti prava za LGBT osobe, unutar samog LGBT pokreta dolazilo je do sve većeg fragmentiranja i političkog raslojavanja između raznih LGBT organizacija i grupa. U početku su udruge insistirale na masovnom članstvu i javnim kampanjama fokusiranih isključivo na zakonske inicijative, prije svega na pravo na sklapanje braka, da bi kasnije napuštanjem do tada jedinih organizacija, Iskoraka i Kontre, nastalo

niz inicijativa i više ili manje uspješnih organizacija: Inqueerzicija, *Queer* Zagreb, deNormativ, kugA, Zbeleton i udruga Zagreb Pride.

Zagreb Pride, kao u to vrijeme jedina Povorka ponosa, uspio je zadržati svoj kontinuitet i kontinuirani rast posjetitelja i posjetiteljica, iako se 2005. godine gotovo nije održao, budući da je dogovorom red na organizaciju spao na udrugu Iskorak, koja ga je otkazala riječima da “Pride šteti LGBT osobama i provocira nasilje”. Tada Povorku ad hoc organizirana ju studentice Centra za ženske studije okupljene u neformalnu grupu “Epirkiza”, a od 2006. godine, Povorku ponosa ponovno organizira otvorena, nehijerarhijska skupina građana koji se okupljaju u Organizacijski odbor.

Za pokušaj napada molotovljevim koktelima na Zagreb Pride Povorku 2007. godine kazneno je procesuiran stanoviti Josip Šitum, koji je osuđen na 14 mjeseci zatvora za zločin iz mržnje, što je prva takva presuda za zločin iz mržnje u Hrvatskoj. Val sustavnog homofobnog nasilja organiziranih neonacističkih grupa u Zagrebu, okupljenih oko navijačke skupine Bad Blue Boys protiv LGBT osoba započelo je u drugoj polovici 2007. godine. Napadi se nisu samo vezali uz događaje oko rada LGBT udruga, u prvom redu Zagreb Pridea, nego nasilja nisu pošteđeni ni klubovi, privatni domovi, javni prostori; učestali i višekratni napadi na aktiviste, u prvom redu aktiviste Zagreb Pridea, zatim napadi na gej muškarce u parkovima, ulicama i trgovima, te ponajviše u javnom zagrebačkom gradskom prijevozu. Reakcija vlasti u potpunosti je izostala ili se nasilje ni na koji način nije željelo osuditi, a kamo li sankcionirati. Paralelno s napadima na LGBT aktiviste i gej muškarce, Zagreb je tih godina pogođen ubojstvima dvojice tinejdžera i nizom mafijaških likvidacija ili pokušajima mafijaških likvidacija, zbog čega je predloženo i uvođenje izvanrednog stanja. Uskoro je zatvoren i jedini LGBT klub u Zagrebu, Global. Članovi i članice Organizacijskog odbora Zagreb Pridea tada osnivaju udrugu Zagreb Pride koja ima za misiju financijski osigurati i potpomagati Organizacijski odbor Povorka ponosa, te neovisno djelovati u skladu s ciljevima – suzbijanje diskriminacije

i nasilja protiv LGBT osoba, zalažući se za solidarnost LGBTIQ zajednice, stvarajući nove, sigurne prostore. Među njima je i prostor Autonomnog kulturnog centra Medika, u kojem se, osim godišnjeg Pride tjedna/Pride Weeka održavaju mjesečni susreti LGBT omladinaca_ki “Queer2Queer”, a i Udruga Zagreb Pride je 2010. godine inicirala stvaranje saveza s udrugama slične klupski program “Participacija”. Udruga Zagreb Pride je 2010. godine inicirala stvaranje saveza s udrugama slične ili bliske političke orijentacije koji je nazvan Centar za LGBT ravnopravnost, a uz Zagreb Pride, čine ga LORI i Queer Zagreb. Iste godine organizacija koja stoji iza Queer Zagreb festivala pokreće multimedijalni projekt *Queer.hr*, a Iskorak i Kontra najavljuju organiziranje prve splitske Povorke ponosa – Split Pride.

Split Pride je održan uz erupciju nasilja, prilikom čega su okupljeni sudionici_ce kamenovani, što je popraćeno gromoglasnim povici-ma na ubojstva. Policija je privela preko stotinu ljudi, a podneseno je preko 20 kaznenih prijava za razna kaznena djela vezana za zločin iz mržnje. Unatoč tome, većih žrtava nije bilo, tek je šest osoba zadobilo teže ozljede, od čega je jedan novinar, koji je nokautiran dok je radio svoj posao. Reakcija splitske LGBT zajednice na događaje oko Split Pridea potakla je stvaranje i prvih aktivističkih okupljanja.

Povorka ponosa Zagreb Pride 2011. održana je svega sedam dana nakon splitske, uz do tada neviđenu medijsku podršku i solidarnost prema LGBT zajednici. Organizatore Zagreb Pridea primio je i predsjednik Republike Ivo Josipović, opisujući homofobno divljanje u Splitu kao nešto što se “nikada više ne smije ponoviti”. Na zagrebačkoj Povorci ponosa na kraju se pojavilo tri puta više ljudi nego li su organizatori_ce predviđali_e – gotovo četiri tisuće učesnika_ica bilo je previše da bi svi mogli sigurno proći ulicama koje su bile predviđene, te je ruta produžena tako da je u potpunosti bio blokiran čitav promet u užem središtu grada.

Godina 2012. je sasvim najvjerojatnije je politički kraj jedne etape hrvatske LGBT povijesti i početak jednog drugačijeg, znatno ozbiljnijeg pozicioniranja LGBT aktivizma prema javnosti i zajed-

nici. U aprilu 2012. godine udruga Queer Zagreb objavljuje da će po posljednji put organizirati Queer Zagreb Festival, čime završava svoju originalnu misiju – mejnstrimiziranje LGBT i queer kulture u Zagrebu. Taj cilj vjerojatno je i ostvaren jer kad se zagrebačka kulturna ponuda, a i sama scena 2012., usporedi s vremenom i okolnostima kada je održan prvi Queer Zagreb Festival deset godina ranije, može se reći da su queer i LGBT danas sastavni dio na gotovo svim najznačajnijim festivalima u Zagrebu: Zagreb Film Festivalu, Zagreb Doxu, Animafestu, In Music Festivalu Subversive Festivalu i naravno, Eurokazu. Prema organizatorima Queer Zagreb Festivala, sam Queer Zagreb Festival postao je tako – besmislen.

Druga važna prekretnica za LGBT pokret u RH dogodila se nakon što je konačno, poslije osam godina vladavine poslovično homofobnog HDZ-a, u novembru 2012. četveročlani savez socijaldemokrata i liberala, “Kukuriku koalicija”, preuzela vlast u zemlji, najavljujući ne samo gospodarske, već i socijalne promjene u hrvatskom društvu. Kako je od početka bilo jasno da ta većina neće ići u redefiniranje braka i izmjene Obiteljskog zakona, koalicija LGBT udruga “Centar za LGBT ravnopravnost” koju čine Zagreb Pride, LORI i Queer Zagreb, izradila je prijedlog posebnog zakona pod nazivom “Zakon o životnom partnerstvu” koji bi trebao regulirati obiteljski život osoba koje ne žele ili ne mogu sklopiti brak. To bi u praksi značilo da bi se uvođenjem posebnog instituta životnog partnerstva regulirala sva imovinsko-pravna, socijalna i ekonomska pitanja parova istoga ili različitoga spola, uključujući i pravo usvajanje i na medicinski potpomognutu oplodnju.

Zagrebačka i splitska Povorka ponosa sad su imale su gotovo identičnu temu, što je vidljivo iz slogana. Dok je splitski Pride imao slogan “Jednake/i pred zakonom”, Zagreb Pride otišao je korak dalje stavljajući prijepornu riječ “obitelj” u sam slogan Povorke: “Imamo obitelj! Tisućljetni hrvatski san”. Cijeloj kampanji za jednakopravnost LGBT obitelji znatno su pridonijeli hrvatski mediji koji su dali ogromnu vidljivost i značaj pitanju “gej brakova” (termin koji mediji i dalje dominantno koriste), posebno uoči i nakon slovenskog referenduma o

Družinskom (Obiteljskom) zakonu. Čitava priča se medijski još više podgrijala nakon intervjua američkog predsjednika Baracka Obame “obiteljskoj” televiziji ABC u kojem se prvi put američki predsjednik izjasnio za bračnu jednakost. Odmah nakon tog čina predsjednik Vlade Zoran Milanović dao je sličnu izjavu za medije, koristeći termin “gej brak”, s porukom: “nadam se da će to ljudima biti okej”.

Izrada nacрта zakona ostavljena je Ministarstvu uprave, umjesto Ministarstvu socijalnih politika, čime se jasno dalo do znanja kako se Obiteljski zakon neće dirati. Povodom Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije 2012. godine, koji je u Hrvatskoj po prvi puta službeno obilježen od strane javnih tijela, ministar uprave Arsen Bauk najavio je kako će nova Vlada RH proširiti prava “istospolnim zajednicama” donošenjem posebnog zakona kojeg vlada tehnički naziva “Zakon o registriranom (životnom) partnerstvu”, čime se jasno daje do znanja da osim prijedloga udruga (Zakon o životnom partnerstvu), Vlada ima svoj prijedlog (Zakon o registriranom partnerstvu), kojeg je kao opozicija predložila još 2006. godine u Hrvatskom saboru. Ipak, ministar Bauk je u izradu zakona obećao uključiti i LGBT organizacije i nadležnu Pravobraniteljicu za ravnopravnost spolova, ali je, baš kao i premijer Milanović, jasno rekao da “udruge neće dobiti sve što žele” jer “za to još društvo nije spremno”.

Druga Povorka ponosa u Splitu prošla je uz veliku medijsku pompu oko sigurnosti sudionika, kao i aktivno antidemokratsko djelovanje marginalnih desničarskih grupa koje su, uz korištenje govora mržnje, namjeravale spriječiti javno okupljanje blokadom Rive, kao i skupljanjem potpisa za lokalni referendum protiv Pridea u Splitu. Na samu Povorku došlo je pet ministara nove Vlade, a Povorka je prošla u miru, bez većih incidenata, iako je Pride skup na kraju bio potpuno izoliran od građana_ki, okružen s dva kordona policije i zaštitnim ogradama. Istovremeno u trećem gradu po veličini, Rijeci, održan je skup solidarnosti sa Split Prideom na kojem se okupilo gotovo više ljudi nego na samom Split Prideu, a sa samog skupa poslana je poruka da će se iduće godine održati i Rijeka/Fiume Pride.

Nakon splitske i spontane riječke povorke, u Zagrebu se pripremala najveća Povorka ponosa do tada. Dan uoči Povorke ponosa Zagreb Pride, predsjednik Ivo Josipović primio je nekoliko LGBT obitelji i njihovu djecu, čime je u središte javne rasprave o “istospolnim zajednicama” stavljena LGBT obitelj s djecom, dakle one LGBT obitelji koje bi mogle biti najviše zakinite novim Zakonom. Ponajviše zato jer se podrazumijeva kako one ne postoje, da LGBT parovi ne mogu imati svoje potomstvo, a ponajviše iz dodvoravanja biračima argumentom da za takve obitelji “hrvatsko društvo nije još spremno”. I sama zagrebačka Povorka ponosa simbolički je promijenila naziv u “Povorka ponosa LGBTIQ osoba i obitelji Zagreb Pride”, dodajući dio “i obitelji” kako bi se dodatno naglasila sama tema. U Povorci je u jednom trenutku bilo rekordnih četiri tisuće ljudi, koji u usporedbi s 2011. godinom, nisu došli isključivo iz protesta protiv nasilja na Split Prideu, nego iz iskaza solidarnosti prema LGBTIQ zajednici, LGBT obiteljima i samom LGBTIQ pokretu. Na završnom skupu, kao i svake godine do sada, govorile su isključivo LGBT osobe, među kojima po prvi put predstavnici grupe LGBT roditelja_ica (i onih koje to žele postati) pod nazivom “Dugine obitelji”, te predstavnici prve trans udruge, Trans Aid Hrvatska.

Vladana Vasić¹⁷

LGBT AKTIVIZAM U SRBIJI

Godine 1990. u hotelu Moskva, koji je u 70-im u Jugoslaviji bio popularno okupljalište gej populacije, počelo je da se okuplja nekoliko gej muškaraca i lezbejki. Ovi sastanci, koji su kasnije nastavljeni po privatnim stanovima, rezultirali su osnivanjem grupe za afirmaciju lezbejskih i gej ljudskih prava i kulture Arkadija 13. januara 1991.

Početak rada Arkadije protekao je užurbano, prvi srbijanski gej i lezbejski aktivisti/ce neprestano su se sastajali, dogovarali, umrežavali sa aktivistima/cama iz regiona, Evrope i cijelog svijeta. Napravili su statut svoje organizacije i postavili ciljeve svog udruženja koji su se odnosili na smanjenje diskriminacije i nasilja, izjednačavanje starosne granice za stupanje u dobrovoljne istospolne seksualne odnose s onom koja je važila za heteroseksualne odnose, dekriminalizaciju i prestanak tretiranja homoseksualnosti kao bolesti, uvođenje seksualnog obrazovanja u škole koje bi obuhvatalo i homoseksualnost i biseksualnost kao normalna seksualna opredjeljenja, okončanje patrijarhalne dominacije u društvu, reviziju porodičnog zakonodavstva, itd.

Prvi javni nastup Arkadije je bilo kružno pismo, koje je poslano svim gej i lezbejskim organizacijama i grupama u kojem je jasno osuđena radikalizacija društva i militarizam.

Osnovni cilj ovog udruženja svakako je bila dekriminalizacija homoseksualnosti, a njihove tadašnje aktivnosti bile su svedene na lobiranje u medijima i proteste koji su organizovani nekoliko puta

17 Ovaj pregled aktivizma se u potpunosti oslanja na tri izvora: Marija Savić, Istorija LGBT aktivizma u Srbiji, Boban Stojanović, Rat i mir u Beogradu i Ljiljana Živković i Miodrag Kojadinović, Prvo je stiglo jedno pismo: petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori: 1990-2005.

zbog političke zloupotrebe homoseksualnosti. Arkadija nije imala svoje prostorije, niti izvore finansiranja. Ove proteste su skoro isključivo prenosili nezavisni mediji kao što su Vreme, Republika, Radio B-92, Radio-Pančevo i neke feminističke publikacije u Beogradu. Aktivisti i aktivistkinje su također često davali izjave za medije, pisali su za novine, učestvovali u televizijskim i radio emisijama, a sarađivali su i u emisiji Dee Gay, koja je emitovana na Radiju B-92, kao i u emisijama na Radio-Pančevu koje su u okviru noćnog kontakt-programa i omladinskih emisija u nekoliko navrata za temu imale homoseksualnost.

S obzirom da je osnovana u vrijeme raspada SFRJ i u vrijeme početka rata, u doba ogromne radikalizacije i sveprisutne homofobije u društvu, Arkadija nije mogla organizovati veći broj aktivnosti koje bi imale javni karakter, ali je radom ovog udruženja ipak postignuto da se 1991. godine prvi put obilježi 27. juni Međunarodni dan ponosa. Taj dan je organizovana tribina u Domu omladine u Beogradu, čija je tema bila gej i lezbejski aktivizam, kultura i umjetnost. Ova tribina je izazvala veliku pažnju javnosti, a prošla je bez ijednog incidenta.

Međutim, situacija se promijenila već sljedeće godine kada su članovi Arkadije pokušali da organizuju tribinu 27. juna na Filozofskom fakultetu, ali ih je u tome spriječila grupa mladića koji su tvrdili da su studenti teologije i koji prisutnima nisu dozvoljavali da uđu u salu u kojoj je trebala biti održana tribina. Od tada je Arkadija obilježavala 27. juni manifestacijama koje su bile zatvorene za javnost i praćene medijskim saopštenjima. Arkadija je 1993. i 1994. izdala dva broja istoimenog biltena koji su sadržavali teme poput, lezbejskog/gej coming outa, obilježavanja 27. juna, dekriminalizacije homoseksualnosti (što je tada bila najaktuelnija tema), a dosta pažnje posvećeno je i AIDS-u. U rubrici o kulturi objavljeni su kratki prikazi gej i lezbejskih knjiga, poezije, autentična priča o lezbejskom coming out-u, izvodi sa radionica te, na kraju, anketa - "Šta Beograđani i Beograđanke misle o lezbejkama?" Bilten je štampan u 350 primeraka, a zbog nedostatka materijalnih sredstava izdata su samo dva broja.

Arkadija svoje sastanke 1994. godine počinje održavati u prostorijama Centra za ženske studije što joj omogućuje da proširi svoje aktivnosti i da počne održavati i radionice, na kojima se obrađivalo nasilje nad lezbejkama i gejevima i načini zaštite od nasilja, savladavanja straha, itd. Nažalost zbog negodovanja Projekta za pomoć izbeglicama, Arkadija je morala privremeno napustiti prostor Centra za ženske studije.

U okviru beogradskog Centra za ženske studije pokrenute su Lezbejske studije u periodu od 1994. do 1997. godine, a predavačice su bile Lepa Mladenović, Zorica Mršević, Ria Convenc iz Belgije, Ingrid Foecken i Anja Mulenbelt iz Nizozemske i Kris Korin iz Velike Britanije.

Godina 1994. bila je značajna za LGBT aktivizam u Srbiji, naime te godine je dekriminalizovan dobrovoljni homoseksualni odnos, Lepa Mladenović, jedna od osnivačica Arkadije, za svoj rad na promociji lezbejskih i gej prava dobila je nagradu Filipe de Suza, Međunarodnog komiteta za ljudska prava lezbejki i gej muškaraca, a Arkadija je registrovana pri Ministarstvu pravde SRJ.

U martu 1995. godine osnovana je grupa za lezbejska prava Labris, koja je prvo djelovala u okviru Arkadije, ali se naknadno osamostlila. Grupa Labris je za cilj imala osnaživanje lezbejki, rad na povećanju lezbejske vidljivosti i povezivanju sa lezbejskim grupama iz Istočne Europe. Aktivistkinje su se okupljale u prostorijama Centra za ženske studije, Autonomnog ženskog centra i Žena u crnom, organizovale su sastanke i radionice, te radile na medijskoj promociji lezbejskih prava.

Iste godine, aktivistkinje organizacije Labris napadnute su prilikom akcije ispisivanja grafiti, na što prolaznici apsolutno nisu reagovali, a sam slučaj nije prijavljen policiji. Organizacija Labris je u sklopu svog rada 1995. pokrenula svoje novine, koje i danas izlaze, a narednih godina je objavljivala knjige poezije i sprovodila istraživanja o stepenu homofobije i lezbofobije u Beogradu.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije je 1997. godine odbilo zahtjev udruženja građana gej muškaraca pod imenom Klub džentlmena za upis u registar, obrazloživši da ciljevi i zadaci ovog Udruženja građana nisu u skladu sa zakonom. Zahtjev je odbijen i nakon uložene žalbe.

Djelovanje aktivista i aktivistkinja u periodu do 2001. godine bilo je uglavnom posvećeno osnaživanju zajednice i sam aktivizam nije bio toliko vidljiv.

Godine 1998. pokrenut je web sajt Gay-Serbia.com, kao web portal za LGBT zajednicu Srbije i Crne Gore. Iste godine održana je tribina u prostorijama Centra za ženske studije u Beogradu povodom obilježavanja Međunarodnog dana ponosa LGBT osoba, a zatim trodnevni seminar za rad na SOS telefonu za lezbejke, u organizaciji Labrisa, a pokrenuta je i Kampanja protiv homofobije za unapređenje položaja lezbejki i gejeva.

Prvi javno deklarirani gej aktivista Dejan Nebrigić ubijen je 29. decembra 1999. u svom stanu na svoj 29. rođendan. Osim što je bio jedan od osnivača Arkadije i neformalni lider pokreta za prava lezbejki i gejeva, Dejan Nebrigić bio je prvi gej muškarac u Srbiji koji je javno istupio i podnio tužbu zbog ugrožavanja lične bezbjednosti motivisane homofobijom. Ovaj sudski proces nažalost nije okončan presudom, već njegovim ubistvom.

Gej-lezbejska grupa New Age - Rainbow (osnovana 1999. u Novom Sadu) 2000. godine organizovala je prvu međunarodnu gej i lezbejsku konferenciju pod nazivom Živi i pusti druge da žive u Novom Sadu. Labris je organizovao Drugu lezbejsku nedjelju – skup lezbejskih aktivistkinja iz ex-Yu pod nazivom Budi to što jesi, prvi ovakav skup održan je u Sloveniji 1997. godine. Gayten – LGBT centar za promociju prava seksualnih manjina je također osnovan 2000. godine u Beogradu, kao i nevladina grupa Istospolne studije i grupa Queeria, LGBT radna grupa Socijaldemokratske omladine koja je

već u decembru počela medijsku kampanju legalizacije istopolnih veza, koja je nasilno prekinuta u februaru sljedeće godine.

U februaru 2001. Dejanu Nebrigiću posthumno je dodijeljena nagrada Filipe de Suza za 2000. godinu.

Godina 2001. bila je veoma značajna za aktivizam u Srbiji, u martu je u saradnji Dečjeg romskog centra i Labrisa organizovan protesni skup Protiv rasizma i homofobije, na glavnom beogradskom trgu. U junu Labris postavlja izložbu lezbejskih fotografija Lesbian connexion's u Studentskom kulturnom centru u Beogradu povodom obeležavanja Međunarodnog dana ponosa, a 30. juna održava se prva Parada ponosa u Beogradu pod nazivom Ima mesta za sve nas. Paradu su nasilno prekinule ultradesničarsko orijentisane grupe, pojedinci i pojedinke. U nasilji su učestvovali i predstavnici crkve, navijačkih klubova, kao i članstvo pojedinih političkih partija.

U avgustu iste godine trinaest istočnoevropskih zemalja usvojilo je Rišku deklaraciju, kojom se od država u regionu zahtijeva da se aktivno suprotstave homofobiji. Slučaj inertnosti spskih vlasti prema počiniocima nasilja tokom parade je posebno istaknut.

U decembru počela je sa emitovanjem emisija o seksualnim različitostima Gayming, u sklopu serijala pod nazivom Ljudi sa nama na radiju Beograd 202, koja je emitovana u noćnom terminu jednom nedjeljno do kraja 2004. godine.

Tokom 2001. i 2002. osnovano je nekoliko LGBT organizacija ko što su SPY (Siguran Puls Mladih), Queeria, Lambda i Guerilla, koje su zatim pokrenule svoja istraživanja, on-line časopise, javne tribine, i koje se bave, svaka na svoj način, senzibilisanjem javnosti o pitanjima LGBT osoba.

U Beogradu je marta 2003. godine ubijena Merlinka (Vjeran Miladinović, 43), prvi javno deklarisan transvestit na prostorima bivše

Jugoslavije, a nešto kasnije te godine u Nišu je zabilježen slučaj kršenja ljudskih prava nad osobama istopolne seksualne orijentacije. A u radio emisiji Gayming nakon javljanja maloljetne osobe koja je nakon auto-vanja svojim roditeljima pretrpila nasilje, uslijedila su javljanja drugih koja su ukazivala na visoku stopu nasilja nad LGBT osobama u Srbiji.

U septembru 2003. osnovano je Udruženje za promociju ljudskih prava seksualno različitih Pride čiji je glavni cilj bio organizovanje Parade ponosa. Udruženje je već u oktobru iste godine uputilo zahtjev Ministarstvu prosvjete Republike Srbije da zakonskim sredstvima omogući upis M.G (18) u srednju školu jer mu je zbog seksualne orijentacije to bilo onemogućeno. Nakon nekoliko mjeseci akcije i javnog protesta povodom ovog slučaja, M.G.-u je dozvoljeno da pohađa četvrtu godinu srednje medicinske škole.

U ovom periodu je organizacija Labris predala prijedlog izmjena i dopuna zakona o porodici republičkom Ministarstvu za socijalna pitanja. Prijedlog se odnosio na dva moguća modela: izjednačenje homoseksualnog i heteroseksualnog braka i uvođenje instituta zajednice osoba istog pola. U aprilu 2003. donesen je Zakon o javnom informisanju Republike Srbije kojim je zabranjen govor mržnje prema osobama istopolne orijentacije.

U aprilu 2004. godine donijeta je odluka o otkazivanju Druge beogradske parade ponosa. Glavni razlozi za ovakvu odluku su bili previsok rizik i nemogućnost da se učesnicama i učesnicima skupa garantuje bezbjednost zbog odsustva podrške policije i demokratske javnosti, što nije zaustavilo aktiviste i aktivistkinje da pronađu druge oblike promocije LGBT prava. U periodu juni-juli realizovana je medijska kampanja Živela različitost u organizaciji Labrisa, uz podršku pojedinih nevladinih organizacija i medija, a Labris je u junu podnio i amandman na Krivični zakon Srbije, kojim se sankcioniše diskriminacija građanki i građana istopolne orijentacije od strane državnih organa. Ovu inicijativu podržalo je oko trideset nevladinih organizacija iz Srbije i Crne Gore.

Godine 2005. pokušaj novosadske policije da napravi popis LGBT osoba i prikupi što više ličnih podataka o njima dovodi do osnivanja Gej strejt alijanse koja u fokus u svog budućeg rada stavlja lobiranje i zagovaranje prava LGBT osoba, istraživanja i analize položaja LGBT osoba u Srbiji i dokumentovanje slučajeva nasilja i diskriminacije, a 2006. osniva se Trans grupa podrške u okviru organizacije Gayten LGBT, koja radi sa trans osobama i čiji rad još uvijek nije javan.

Na Međunarodni dan borbe protiv homofobije i transfobije 2008. godine, Srpska ljekarska komora potvrdila je svoje slaganje sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom i javno potvrdila da se homoseksualnost ne nalazi na listi bolesti u Srbiji.

Nakon nekoliko godina aktivizma, lobiranja i zagovaranja različitih organizacija za ljudska prava, 2009. godine u martu u Srbiji je usvojen Zakon o zabrani diskriminacije, što je predstavljalo pozitivan pomak u zaštiti prava LGBT osoba u Srbiji, međutim u septembru iste te godine, 24 sata prije održavanja Parade ponosa pod nazivom Vreme je za ravnopravnost, odlučeno je da se ona premjesti na drugu lokaciju što je onemogućilo njeno održavanje.

Poslije ovog neuspješnog održavanja Parade ponosa, i nakon pritiska koji su zbog toga na vlast i državne organe Srbije izvršile međunarodne institucije, 2010. je ponovo održana je Parada ponosa u Beogradu. Obezbjedenje učesnika parade vršila je policija, tokom parade povrijeđeno je 160 osoba, a nakon Parade uhapšeno je oko 250 ljudi i prvi put su nakon ove Parade pokrenuti krivični postupci protiv vođa ekstremističkih organizacija.

Iako je Parada ponosa 2010. godine okarakterisana kao uspješna, pokušaji organizovanja Parade 2011. i 2012. su bili bezuspješni. Državni organi su zabranili održavanje parade zbog previsokog rizika i nemogućnosti da se učesnicama i učesnicima skupa garantuje bezbjednost.

U junu 2011. godine, Viši sud u Beogradu donio je prvu presudu u Srbiji za govor mržnje. Presuda je donesena protiv dnevnih

novina Press, a odlukom Apelacionog suda u Beogradu postala je pravosnažna polovinom februara 2012. godine. Odlukom suda utvrđeno je da tekstovi i komentari čitalaca koji su objavljeni 2. jula 2009. godine na internet sajtu "Pressa" predstavljaju govor mržnje. U novembru iste godine pravna služba GSA dobila je prvostepenu presudu za tešku diskriminaciju LGBT osoba protiv Dragana Markovića Palme, predsednika JS i gradonačelnika Jagodine. Tada je prvi put u Srbiji političar osuđen za govor mržnje i diskriminaciju LGBT populacije.

U oktobru 2011. godine, kao reakcija na neadekvatan odgovor nadležnih institucija na pokušaj ubistva lezbejke A.Ž. i na inicijativu Gej strejt alijanse, u centru Beograda organizovan je protest "DOSTA JE!" na kome se okupilo preko 200 ljudi. To je bio prvi protest koji je jedna LGBT organizacija organizovala ispred Vlade Srbije, a zahtjevalo se pooštavanje kazni za nasilje nad LGBT osobama i uvođenje zločina iz mržnje u krivično zakonodavstvo, kao i izrada i implementacija nacionalne strategije za smanjenje nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, državnu upravu i lokalnu samoupravu počelo je izradu strategije za smanjenje nasilja i diskriminacije u martu 2012. godine.

U februaru 2012. godine, Komitet pravnika za ljudska prava i Gej strejt alijansa uputili su svim nadležnim organima i parlamentarnim političkim strankama Inicijativu za uvođenje zločina iz mržnje u Krivični zakonik Republike Srbije sa konkretnim prijedlozima za izmjenu i dopunu ovog zakona.

Ustavni sud Republike Srbije u junu 2012. donio je odluku o zabrani ultra-desničarske organizacije Otačestveni pokret Obraz, čije se osnovne ideje i načela zasnivaju na mržnji i netoleranciji prema svim manjinama u društvu kao i na direktnom kršenju ljudskih i manjinskih prava i izazivanja nacionalne i vjerske netrpeljivosti. Jedan od razloga za zabranu bile su brojne nasilne akcije Obraza, među kojima su bili i organizovani napadi na pripadnike LGBT po-

pulacije i policiju na Paradi ponosa u Beogradu 2010. godine kada je povrijeđeno oko 140 lica, kao i prijetnje upućene aktivistima LGBT organizacija i organizatorima Parade ponosa.

LITERATURA

- Boban Stojanović (2011): Rat i mir u Beogradu. Beograd: Status Magazin.
- Ljiljana Živković i Miodrag Kojadinović (2005): Prvo je stiglo jedno pismo: petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori: 1990-2005. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.
- Marija Savić (2011): Istorija LGBT aktivizma u Srbiji u Gavrić, Saša, Huremović, Lejla i Savić, Marija (ur.): Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boell.

Saša Gavrić

LGBT AKTIVIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI

O pravu na seksualni i rodni identitet u određenim periodima socijalističke Bosne i Hercegovine nemoguće je i govoriti. Primjereno je objašnjenje bi bilo: izražavanje seksualne orijentacije u javnoj ili privatnoj sferi ne samo da nije bilo društveno poželjno, već je bilo i zakonski kažnjivo. Prema Krivičnom zakonu Socijalističke republike Bosne i Hercegovine iz 1977. godine, seksualni odnos dvojice muškaraca imao je karakterizaciju protivprirodnog bluda. Ženski istospolni odnos je izostavljen, kao u skoro svim evropskim državama koje su poznavale *protivprirodni blud*. Dakle, imati odnos sa drugim muškarcem značilo je izložiti se riziku kažnjavanja zatvorom do jedne godine, bez obzira da li se to desilo u vašem domu gdje bi princip privatnosti trebao imati primat. Bosanskohercegovačko društvo je i tada odražavalo heteropatrijarhalni stav gdje je homoseksualna ljubav dvojice muškaraca bila kažnjiva, dok je lezbejska tolerisana, barem kada se radi o pitanju kažnjavanja na normativnoj ravni. Koliko je osuđenih bilo za ovo krivično djelo, ostaje nepoznato. Dodatni pritisak na pripadnike LGBT populacije činilo je postojanje prekršaja o javnom redu i miru, te javnom moralu. Čitav pravni i društveni kontekst tog vremena vjerovatno je imao za posljedicu jaku stigmatizaciju, posebno gej muškaraca. Poznati su slučajevi iz drugih jugoslovenskih republika da se protivprirodni blud zloupotreblijavao i u slučaju političkih procesa.

Tek će poslijeratni period donijeti i konačnu dekriminalizaciju muškog homoseksualnog ponašanja, kada se donose novi krivični zakoni u Federaciji Bosne i Hercegovine (1996) i Republici Srpskoj (1998) na način da je krivično djelo protivprirodni blud izbačen iz oba zakona. Novi Krivični zakon Brčko Distrikta (2003) također ne poznaje bilo koji oblik krivičnog gonjenja na osnovu seksualne orijentacije.

Rat između 1992. i 1995. godine je duboko obilježio bosansko-hercegovačko društvo. U ovom periodu dolazi do retradicionalizacije društva, gdje muškarci preuzimaju ulogu ratnika i branitelja doma, a žene se vraćaju u dom preuzimajući ulogu domaćice. U postratnom periodu žene se susreću sa velikim poteškoćama u borbi postizanja stepena ravnopravnosti koji je barem postojao za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Pored toga, religija postaje jedan od ključnih identifikacijskih momenata, dokazujući da sekularizam ostaje samo na papiru, a da su vjerske zajednice te koje upravljaju velikim dijelom javnog života.

Godine 2001. u Sarajevu, grupa entuzijastičnih osoba napisala je nacrt *Deklaracije bosanskohercegovačke gej-lezbejske asocijacije*, imajući namjeru da oformi organizaciju. Ova deklaracija ponudila je istorijski prikaz, imenujući komunizam, rat, nacionalizam, poslijeratnu proislamsku autoritativnu vladu, ekonomiju i brojne skandale koji su se ticali policije, političkih partija i vlade kao prepreke u organizovanju lezbejki, biseksualnih osoba i gejeva. U deklaraciji stoji: *Za lezbigej osobe 1997-1998. je bila oličenje kolapsa njihovog društvenog pokreta, izbacivanje otvoreno gej muškarca iz vojske, zatvaranje kafica koji je bio poznat kao mjesto okupljanja lezbigej osoba, i nerazumnih kontrola koje je provodila vlada nad organizovanjem* (Đurković 2007: 22).

Na nesreću, bosanskohercegovačka gej-lezbejska asocijacija, kao organizacija sa ciljem rada na “jednakosti lezbejki, gej muškaraca, biseksualnih osoba i transrodnih osoba i njihovom oslobođenju od svih vrsta diskriminacije”, nikada nije registrovana kao NVO ili pravni subjekt. U to vrijeme, zakon je određivao da 30 osoba moraju dati na uvid svoje dokumente i potpise kako bi se udruženje osnovalo. Bosanskohercegovačka gej-lezbejska asocijacija skupila je potpise 20 osoba i zbog toga nikada nije registrovala svoj status. Ipak, ova inicijativa bila je od izuzetne važnosti kao prvi pokušaj da se LGBT osobe organizuju oko generalnih pitanja i ljudskih prava u BiH (Đurković 2007: 22).

U septembru 2002. godine u Bosni i Hercegovini osniva se još jedna inicijativa rada na ljudskim pravima LGBT osoba. Tokom tog perioda, ova inicijativa je funkcionisala pod imenom *Bosna 14. septembar*, pod okvirom već postojeće organizacije. Inicijativu *Bosna 14. septembar* su započele samo dvije osobe, Istok Bratić i Svetlana Đurković, ali već krajem 2002. i početkom 2003. godine ovoj inicijativi se pridružilo još nekoliko osoba te je počeo rad na stvaranju web stranice kao prvog edukativnog i informativnog portala za LGBT populaciju u Bosni i Hercegovini i o pitanjima i ljudskim pravima LGBT osoba.

U februaru 2004. godine, *Udruženje Q* je registrovano kao prvo LGBT udruženje u Bosni i Hercegovini, čime je Bosna i Hercegovina kao posljednja država u bivšoj Jugoslaviji dobila LGBT udruženje. Tako, Bosna i Hercegovina značajno kasni iza Srbije, Hrvatske i Slovenije.

Svetlana Đurković, koja se nakon dugog boravka u inostranstvu vratila u Bosnu i Hercegovinu, postaje predsjednica Udruženja Q. Pored projekata, u Udruženju se radilo dosta na medijskoj vidljivosti LGBT osoba. Svetlana Đurković tako već u prvim godinama gostuje redovno u različitim TV emisijama u skoro svim bosanskohercegovačkim medijskim kućama. S vremenom ona postaje i lice LGBT zajednice te ujedno prva *autovana* queer osoba poznata široj javnosti.

Udruženje Q realizuje različite aktivnosti usmjerene ka zajednici. Od istraživanja vezanih za potrebe zajednice i za zdravlje LGBT osoba, preko partija, radionica za samoosnaživanje, pravne pomoći, izrade publikacija itd. Svoje aktivnosti proširuju i na pitanja lobiranja kod bosanskohercegovačkih i međunarodnih aktera (na primjer kod donošenja Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini) te na rad na HIV/AIDS tematici, naročito sa MSM populacijom. Udruženje Q se aktivno uključuje u pravne procese, pomažući pripadnicima i LGBT zajednice.

Od 2004. godine pa nadalje, veliki broj aktivista i aktivistkinja prolazi kroz Udruženje. Udruženje dobija i veliku vidljivost unutar koordinacije različitih LGBT grupa i organizacija u jugoistočnoj

Evropi, te ostvaruje veliku saradnju naročito sa aktivistima i aktivistkinjama iz Hrvatske, koji su rezultirali zajedničkim projektima, kao što je izrada publikacije *Kreacija spola? Roda?* (Udruženje Q, 2008). Udruženje Q je bilo dio Queer mreže jugoistočne Evrope LGBTIQ aktivista_ica iz bivše Jugoslavije (*SEE Q mreža*), koja je djelovala od 2003. do 2009. godine.

Godine 2005, kratko pred istupanje Vanje Hamzića i drugih članova iz Udruženja Q te uključivanjem drugih osoba, osniva se udruženje građana *Međunarodna inicijativa za vidljivost queer muslimana/ki*, koje će 2006. biti preregistrovano pod imenom *Logos*. Logos je imao za cilj da kombinuje pitanja religije i LGBT/queer teme, zbog čega su bili meta napada u nekoliko članaka u štampanim medijima. Nažalost, pored nekoliko žurki i jednog obimnijeg istraživanja, koje će rezultirati publikacijom (*Osnovna studija o vjerskom razvoju u Bosni i Hercegovini: Izazov vanpatrijarhalnih zajednica i pristupa*, 2006/2007), udruženje Logos nije imalo druge značajnije aktivnosti. Od 2008. godine uopšte ne djeluju, tako da se pretpostavlja da Udruženje i formalno više ne postoji. Vanja Hamzić već nekoliko godina živi u Engleskoj.

Centralni događaj za LGBT aktivizam u Bosni i Hercegovini predstavlja *Queer Sarajevo Festival*. Festival je prvobitno predstavljao zajedničku inicijativu Udruženje Q i Sarajevskog otvorenog centra iz avgusta 2007. godine. Članovi Sarajevskog otvorenog centra na početku 2008. godine istupaju iz organizacionog tima festivala, zbog velikih razlika u pogledima i stavovima u odnosu na članice Udruženja Q. Udruženje Q nakon toga samo nastavlja raditi na realizaciji festivala, gurajući ga do njegove konačne implementacije.

Na primjeru Queer Sarajevo Festivala, kao prvog velikog javnog LGBT događaja, Sarajevo kao grad, ali i Bosna i Hercegovina kao država, pokazali su na najbolji način koji je nivo homofobije prisutan u svim porama društva. Deklarativni sekularizam je ostao na svome deklarativnom nivou, a s druge strane, država nije učinila ništa kako bi spriječila, zaustavila ili ublažila različite oblike direktnih ili indi-

rektnih napada. Festival, planiran kao petodnevni kulturni događaj, slučajnim izborom festivalskih datuma, zadesio se za vrijeme ramazana, što je navodno izrevoltiralo različite aktere. Mediji, na čelu sa fašističkim nedjeljnikom *SAFF* i senzacionalističkim i desničarskim dnevnim novinama *Dnevni avaz* su već sedmicama prije festivala odradili huškačku kampanju na račun organizatora i LGBT zajednice uopšte. Tekst Mashe Durkalić u ovoj publikaciji to na jedan dobar način prikazuje. Pored toga, država je u potpunosti kapitulirala pred nasilnicima iz vehabijskog pokreta i navijačkih grupa. Krajnji rezultat je bio taj da je festival nasilno prekinut već nakon večeri otvaranja, da je 8 osoba lakše ili teže povrijeđeno i da zbog svega toga ni do danas niko nije procesuiran, iako se radilo na sistematski planiranom nasilju. Koliko je javnosti poznato, slučaj Queer Sarajevo Festivala se danas nalazi pred Ustavnim sudom BiH.

Queer Sarajevo Festival je tako postao prekretnica za rad Udruženja Q. Udruženje je formalno nastavilo svoj rad i 2009. godine, kada je realizovano nekoliko projekata unutar zajednice (na primjer, objavljivanje jedne od najboljih publikacija za aktivistički rad u regiji – *LGBTIQ vježbanke*), te drugi Queer Sarajevo Festival – *QSF in a box*, koji je realizovan u formi zatvorenih ili poluzatvorenih prezentacija i šire umjetničke kampanje, koja će nažalost velikim dijelom u javnosti ostati skoro potpuno nevidljiva. Odlaskom Svetlane Đurković u Sjedinjene Američke Države, gdje se nalazi i danas, Udruženje Q je ubrzo prestalo sa direktnim radom te svoj aktivizam trenutno svodi na održavanje web-stranice i održavanje postojećih kontakata.

Queer Sarajevo Festival ujedno za LGBT zajednicu predstavlja veliku traumu i izvor straha. Zajednica se nakon festivala u potpunosti povlači. Ne organizuju se nikakvi događaji, pa čak ni žurke kao bazični i najjednostavniji oblik aktivističkog rada. Ta trauma je i danas-dan prisutna u zajednici.

Godine 2009. nastaje prva organizacija izvan Sarajeva – Udruženje *Equilibrium* u Banjoj Luci. Radi se o organizaciji koja, realizujući svoje prve projekte, ima potencijal da u narednom periodu postane

relevantan akter, naročito kada su u pitanju pravni aspekti LGBT aktivizma. Ono što u Banjoj Luci pored toga predstoji jeste jačanje same LGBT zajednice.

Nakon što Udruženje Q prestaje sa radom, Sarajevski otvoreni centar, organizacija koja se bavi ljudskim pravima i političkom participacijom, krajem 2010. godine i zvanično pokreće svoj program Ljudska prava, u okviru kojeg se bavi pitanjima i pravima LGBT osoba. Svoj rad usmjerava na LGBT zajednicu, opštu javnost, ali i državu. Od oktobra 2010. pa do danas realizuju različite javne mjesečne kulturne događaje, primarno filmske projekcije i izložbe u Sarajevu, Banjoj Luci, Zenici, Mostaru i Tuzli te radionice o LGBT aktivizmu. Intenzivno rade sa zajednicom, kroz radionice, partije, pravno savjetovalište, publikacije i programe podrške. I ova publikacija koja je pred vama rezultat je tog rada. Treća oblast rada jeste rad sa državnim institucijama, u kontekstu zagovaranja različitih regulacija i politika koje se tiču LGBT prava. Sarajevski otvoreni centar je kroz taj rad uspostavio kontakt sa svim relevantnim akterima na kantonalnom, entitetskom i državnom nivou.

Sarajevski otvoreni centar u julu 2011. pokreće i neformalnu mrežu LGBT aktivizma u Bosni i Hercegovini – Šarenu mrežu BiH, koja osim nekoliko sastanaka nije imala nikakve rezultate rada. Iako je okupila veliki broj aktivista iz više bh. gradova, nije bilo značajnih aktivnosti i mreža danas predstavlja kanal komunikacije za LGBT aktiviste i aktivistkinje.

Pored Sarajevskog otvorenog centra, 2011. godine u Sarajevu nastaje i nova organizacija, Udruženje *Okvir*. Organizacija sa fluidnim članstvom je svojim radom u potpunosti fokusirana na LGBT zajednicu u Sarajevu, a centralni dio njihovog rada jeste *sigurna dnevna soba*, sigurni prostor koji postoji u Sarajevu sa mnoštvom aktivnosti, te web stranica *okvir.org* sa različitim informacijama za LGBT zajednicu. Takođe, u Sarajevu su postojale i neformalne inicijative *Viktorija* (lezbejski i ženski aktivizam) te *Simposyon*, koje nažalost više ne djeluju. U kontekstu online aktivizma od 2012. godine djeluje i

neformalna inicijativa *Šareno kino!* koja redovno putem interneta nudi LGBT filmove titlované na bhs jezike i na taj način omogućava dostupnost klasika, ali i potpuno nepoznatih filmova LGBT zajednici u BiH. Od velikog značaja za lezbejski i feministički aktivizam je i Fondacija *CURE*, koja već niz godina podržava ili direktno organizuje različite lezbejske inicijative, naročito radionice. U okviru njihovog festivala ženske umjetnosti i aktivizma *Pitchwise* svake godine realizuju se nekoliko događaja koji su vezani za LGBT aktivizam. Za razliku od perioda 2004-2009., kada je djelovalo samo jedno udruženje (Q), od 2010. godine pa nadalje postoji mogućnost da kroz djelovanje Sarajevskog otvorenog centra, Equilibriuma, Okvira i novih inicijativa te pojedinih aktivista i aktivistkinja iz Prijedora, Banja Luke, Tuzle, Zenice, Bihaća i Sarajeva dođe do udruženog rada na unapređenju LGBT prava u Bosni i Hercegovini. Za nadati se da će doći do nastajanja novih LGBT ili gej-strejt inicijativa.

Myrvete Bajrami i Vlora Krasniqi

LGBT POKRET NA KOSOVU

Sjećam se da mi je jednom davno jedan član zajednice rekao: “Srce, mi se sa sestrama (gej osobama) susrećemo od 1970-ih”.

Kosovo je bilo dijelom Jugoslavije. Ali se često Kosovari nisu smatrali dijelom jugoslovenskog “bratstva”. Kosovski Albanci_ke imali su različitu kulturu i govorili su neslavenskim jezikom, međutim, gej osobe na Kosovu su, uprkos svim razlikama, uspjevale da nađu načine da se susreću.

Zakon je na Kosovu kažnjavao istospolne odnose, kao i u ostalim dijelovima Jugoslavije. Međutim, prema izjavama gej osoba sa Kosova, zajednica nije prestala da se susreće. Gotovo možemo steći utisak da ljudi nisu marili za postojeći pravni okvir.

Ljudi na Kosovu su smatrali da je grijeh te da nije normalno biti u istospolnoj vezi, a kada se tome dodaju tadašnje odlike patrijarhalnog društva, kao i ograničen pristup informacijama, većina gejeva na Kosovu je ulazila u brak sa suprotnim spolom. Smatralo se nemuževnim biti neoženjen.

Kada je osnovan prvi univerzitet u Prištini, u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo, studenti su po prvi put studirali na svom jeziku (albanskom). Međutim, većina literature je zadržana iz ostalih dijelova Jugoslavije, a homoseksualnost se tretirala kao mentalna bolest na medicinskom fakultetu. Čak i danas postoje profesori koji koriste literaturu u kojoj je homoseksualnost definirana kao bolest.

Ranih 1990-ih godina, redakcija jednog od najpoznatijih časopisa (Koha Ditore) dobila je neobičan e-mail u kojem se spominje vjenčanje dvije žene. Svi su bili šokirani. Vjenčanje je održano u Novom Sadu, u Vojvodini, a kako je stajalo u e-mailu, vjenčale su

se Igballe R, Albanka sa Kosova i Rachel iz Engleske. Na homoseksualce se gledalo sa odvratnošću. Međutim, 1990-ih godina, Kosovo je postalo prva teritorija u bivšoj Jugoslaviji na kojoj je održano lezbejsko vjenčanje.

Kosovo je 1997–1998. preživjelo rat. Nije to bilo ni mjesto ni vrijeme da se priča i misli o gejevima. Nakon rata, gej zajednica je pogubila kontakte. Bilo je potrebno da prođe neko vrijeme prije ponovnih susreta na kafama ili piću.

Ranih 2000-ih godina, kosovsko društvo je polako počelo prihvatati različitost i otvorenije pristupati osnovnim vrijednostima, a socijalne grupe su naglašavale da izolacija u patrijarhalnom i klan-skom srodstvu, odnosno puko ograničavanje u lokalni kontekst, ne doprinose dobrobiti svih zajednica na jednak način te je došlo vrijeme da i članovi lezbejske, gej, biseksualne i transrodne zajednice postanu vidljiviji. Bio je to period u kojem su svi govorili o manjinama na Kosovu, ali o etničkim manjinama. Tokom vremena UN administracije na Kosovu, svaki put kada bi se spomenuo pojam ‘manjina’ utisak je bio da se radi o srpskoj manjini na Kosovu. Zanemarivane su sve ostale manjine, naročito seksualne, kulturalne i društvene.

Kosovo je 2004. godine bilo prvo mjesto na Balkanu u kojem je usvojen Zakon o zabrani diskriminacije u kojem se, između ostalog, navodi seksualna orijentacija te priznaje postojanje gej i biseksualnih osoba na Kosovu.

Centar za socijalnu emancipaciju (QESh) osnovan je u aprilu 2005. godine sa osnovnim ciljem da promovira i štiti prava LGBT zajednice na Kosovu. Međutim, zbog rizika s kojima se zajednica suočavala, QESh je formalno registriran kao nevladina organizacija tek 2008. godine.

Prvi prijavljeni slučaj napada na gej osobu desio se u predgrađu Prištine 2006. godine. Dva gej muškarca su brutalno pretučena i zlostavljana. Kada su žrtve prijavile slučaj policiji, policajci su se

prema njima odnosili neprofesionalno i uvredljivo. Tačnije rečeno, policija ih je tretirala kao osumnjičene, a ne kao žrtve napada i tuče. Na primjer, prva reakcija policajca je bila “homoseksualni čin je nezakonit na Kosovu”, što nije bilo tačno prema Zakonu o zabrani diskriminacije u Kosovu 2004/32, koji je usvojen na Skupštini Kosova. Nadalje, glasnogovornik policije je u intervjuu za novine rekao: “Seksualni odnos između dvije osobe istog spola zabranjen je u skladu sa Krivičnim zakonom Kosova koji se na Kosovu primjenjuje. Taj čin je nezakonit, a pripadnici policije imaju obavezu da privredu osobe istog spola, ako ih zateknu u seksualnom odnosu” te je dodao “dok Skupština Kosova ne izmijeni zakon, policija mora djelovati u skladu sa važećim zakonom.”

QESH je reagirao dopisom koji je dostavljen načelniku policije i u kojem se zahtijevalo da se provede istraga u ovom slučaju te da se poduzmu odgovarajuće disciplinske radnje protiv policajaca koji su tada bili na dužnosti. Reagiranje je objavljeno u medijima, a informacija o ovom slučaju je dostavljena i drugim institucijama. Rezultat je bio da se pokrenula edukacija policije Kosova o prijavama i slučajevima koji se odnose na LGBT osobe.

Važno je napomenuti da je ovo prvi slučaj pozivanja na Zakon o zabrani diskriminacije na Kosovu. Slučaj je čak dospio na sud, ali su na kraju žrtve povukle tužbu tako da nije došlo do presude.

QESH je učestvovao u procesu promjene stava da je homoseksualnost mentalna bolest. Dugo je trajala debata između QESH-a i poznatog kosovskog psihijatra dr. Ferida Aganija, koji je podučavao i pisao po novinama da je homoseksualnost mentalni poremećaj. Organizirano je javno predavanje na Univerzitetu u Prištini, na Katedri za psihologiju, gdje su LGBT aktivisti pred 223 studenta i studentice osporavali profesorovo mišljenje. Nakon te debate, Ferid Agani više ne predaje abnormalnu psihologiju na Katedri.

Kako je QESH jedina organizacija koja radi za zajednicu i sa njom, QESH se morao angažirati u različitim aktivnostima za LGBT zajednicu, uključujući i stvaranje sigurnog prostora u kojem se pri-

padnice i pripadnici zajednice mogu sastajati. QESh je organizirao prvu LGBT žurku na Kosovu. Održana je u jednom pabu u Prištini za više od 250 LGBT osoba.

Kosovo je proglasilo nezavisnost 17. februara 2008. godine. Tokom 2007. i 2008. godine radilo se na Ustavu Kosova. QESh se angažirao u ovom procesu lobiranjem i zagovaranjem tokom ove dvije godine da bi se osiguralo da Ustav Kosova zaštiti LGBT zajednicu. Ustav Kosova je ratificiran 9. aprila 2008. godine i sadrži veoma važan član 24. naslovljen Jednakost pred zakonom:

Član 24. Jednakost pred zakonom

1. Sve osobe su jednake pred zakonom. Svaka osoba ima pravo na jednaku pravnu zaštitu bez diskriminacije.

2. Niko ne smije vršiti diskriminaciju na osnovu rase, boje kože, roda, jezika, religije, političke ili druge pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze sa bilo kojom zajednicom, imovine, ekonomskih i socijalnih uslova, seksualne orijentacije, rođenja, invaliditeta ili drugog ličnog statusa.

Pokrenuta je velika rasprava nakon ratifikacije Ustava zbog kojeg se zajednica počela osjećati nelagodno, a strah od coming outa ih je tjerao na sve veće skrivanje.

Tokom 2010. i 2011. nije bilo puno aktivnosti. U septembru 2011. godine, QESh je odlučio da se više koncentrira na povećanje svijesti o LGBT zajednici putem medijskih kampanja, predavanja na univerzitetima, obučavanja omladinskih organizacija o različitostima i nediskriminaciji. Kako prema institucionalnoj dokumentaciji o kršenju ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta nema puno zabilježenih slučajeva diskriminacije, te stoga nema ni predmeta na sudu, šira javnost smatra da nema diskriminacije i čak i negira naše postojanje jer nismo dovoljno vidljivi.

Centar za socijalnu emancipaciju (QESh) je, uz podršku Švedske ambasade i u saradnju sa Transpondom (švedska konsultantska agencija za organiziranje izložbi/događaja) 17. maja, na dan obilje-

žavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije (IDAHO), organizirao LGBT izložbu pod nazivom *Article One*. Ova izložba, postavka *Unstraight* muzeja iz Švedske, organizirana je i u drugim balkanskim gradovima, poput Beograda, a uskoro će biti postavljena i u Albaniji. Izložba je otvorena 17. maja u 20:00 sati u alternativnoj galeriji Tetris i trajala je dvije sedmice, do 30. maja.

Izložba je postigla veliki uspjeh sa 150 osoba na otvaranju i 300 posjetiteljki i posjetilaca tokom dvije sedmice.

Na dan zatvaranja izložbe, 30. maja, QESh je organizirao prvi okrugli sto na temu LGBT pitanja na Kosovu. Predstavnicama Finske ambasade (Anne Meskanen) i predstavnik Norveške ambasade (Jan Hansen), kao i predstavnici institucije Ombudsperson (Sami Kurteshi) i Ureda za dobro upravljanje (Habit Hajredini) održali su govore o LGBT pitanjima na Kosovu. Predstavnicama LGBT zajednice i aktivistkinja za ljudska prava Myrvete Bajrami, također je učestvovala na ovom okruglom stolu i predstavila izazove i probleme s kojima se zajednica susreće u svom radu na postizanju jednakih prava. Članovi i članice civilnog društva i NVO-a su učestvovali u diskusiji predstavljajući svoja stajališta o temi.

QESh će nastaviti sa svojim aktivnostima kojima prati ispravnu provedbu Ustava Republike Kosovo u dijelu u kojem se brani diskriminiranje ljudi različite seksualne orijentacije i sa lobiranjem protiv diskriminacije zasnovane na rodnom identitetu. Unutar ovog okvira, QESh planira u budućnosti raditi na postojećem zakonu na Kosovu i posljedicama koje iz njega proističu.

Roman Kuhar

TOPLA BRAĆA, HVALA NE!¹⁸

HISTORIJA SLOVENSKOG GEJ I LEZBIJSKOG POKRETA

Popularno je uvjerenje da pad Berlinskog zida 1989. godine predstavlja ključnu prekretnicu u razvoju gej i lezbijskog pokreta u Istočnoj Evropi. Iako to može biti istina za neke istočnoevropske gradove, za gej i lezbijsku scenu u Ljubljani – i Sloveniji – ovaj datum nije označio početak nove faze subkulturnog života, već je to više bio nastavak relativne otvorenosti. Gej pokret je počeo nastajati već 1984. godine, kao dio novih društvenih pokreta (feministički pokret, mirovni pokret i sl.) što je oformilo jednu "toleriranu opoziciju" jednostranačkom političkom sistemu. Ovaj članak daje kratak pregled toga kako je gej i lezbijski pokret nastao, šta je postigao i u šta se razvio tokom posljednjih trideset godina.

Prije organiziranog pokreta

Iako je historija organiziranog gej i lezbijskog pokreta u Sloveniji dobro dokumentirana, postoji samo nekoliko zapisa o tome kako su homoseksualci (i manje-više ništa o lezbijkama) živjeli svoje "gej živote" prije 1984. godine. Prema Vindexu, autoru *Homoseksualnosti*, (prve knjige o homoseksualnosti na slovenskom jeziku, objavljene 1926.), život homoseksualaca bio je nesretan i izoliran. Oslanjajući se prvenstveno na ideje Magnusa Hirschfelda, Vindex je pozvao slovenske homoseksualce da se ne osjećaju nesretnim i da se ne okrivljuju za svoju homoseksualnost. Možda su iznenađujući njegova podrška i terapijsko pisanje s obzirom na vrijeme u kojem

18 »Topla BRAĆA, hvala NE!« bio je naslov u sarajevskom časopisu
»As« objavljen 1987. o slovenskom gej i lezbijskom pokretu.

su nastali. Ono je jasno odražavalo Hirschfeldove liberalne stavove o homoseksualnosti i njegove napore da ukine član 175. njemačkog Kaznenog zakona. Teško je procijeniti učinak Vindexove knjige, ali je sigurno u Sloveniju unijela nešto liberalnog duha Zapada. Ipak, i onih nekoliko novina i časopisa koji su pisali o homoseksualnosti prije Drugog svjetskog rata, jasno pokazuju da je homoseksualnost općenito bila shvaćena kao mentalna bolest i seksualni poremećaj.

Prema vladinom *Izvještaju o prostituciji i homoseksualnosti* (Poročilo o prostituciji in homoseksualizmu) iz 1956. godine, homoseksualci nisu često bili zatvarani u zatvor, iako su "neprirodne radnje bludništva između osoba muškog spola" kriminalizirane u članu 186. Kaznenog zakona. Izvještaj tvrdi da ne postoje mnogi primjeri homoseksualnog ponašanja u Sloveniji i njegova kriminalizacija i nema nekog smisla jer "je potrebno puno truda za sustavno otkrivanje homoseksualaca". Nadalje, "vjerovatnije je da kaznene mjere ne bi spriječile takvo ponašanje." Sličan utjecaj je imao i Bavconov *Istraživački izvještaj o socijalnoj patologiji* (Raziskovalno poročilo o socialni patologiji) iz 1968. koji definira homoseksualnost kao "manje opasan društveni fenomen" i koji je bio protiv represivnih mjera kao *rješenja* za homoseksualnost. Iako su autori tvrdili da homoseksualnost treba ostati klasificirana i vrednovana kao "negativna seksualna aktivnost", ipak su se odlučili za njenu dekriminalizaciju jer je "Jugoslavija jedna od rijetkih zemalja u kojima su i dalje kriminalizirani homoseksualni kontakti između dvije odrasle osobe koje na to samovoljno pristaju". Autori su izvijestili da je u praksi policija u Sloveniji već shvatila da represija ne predstavlja učinkovito sredstvo za rješavanje onoga što se nazivalo "devijantnim seksualnim ponašanjem uz pristanak dvije odrasle osobe" (Bavcon et al., 1968: 124-135).

Dekriminalizacija homoseksualnosti u Sloveniji 11. juna 1977. godine nije bila povezana s nastajanjem gej subkulture u to vrijeme, niti je imala značajan utjecaj na njega. Ne postoji pouzdan podatak o tome da li je policija šezdesetih i sedamdesetih godina (prije dekriminalizacije) prikupljala podatke o seksualnoj orijentaciji i pravila "roza listu" (Roza seznam) homoseksualaca. Dok je policija poricala

da ima takav popis, neki su gej muškarci tvrdili da ona postoji. Prema Soruzu (1994.), policija jeste prikupljala informacije o homoseksualnim osobama, pogotovo onim koje su bile politički aktivne ili su se nalazile na važnim funkcijama u političkoj strukturi socijalističke vlade. Te informacije su bile dio njihovog dosjea te su se mogle koristiti ako je bilo potrebno da se određena osoba diskreditira. Zornik i Mirović (1996.) navode jednog ispitanika koji je tvrdio da je lista homoseksualaca bila označena brojem 47 te da su gej muškarci u to vrijeme jedan drugog nazivali «47».

Počeci homoseksualne subkulture u Ljubljani mogu se pratiti od kasnih šezdesetih i početka sedamdesetih godina. Pojava supkulture može se pripisati i zapadnom utjecaju (seksualna revolucija, gej oslobođenje), kao i opuštenijoj političkoj situaciji u Sloveniji s procvatom privrede. Iako je homoseksualnost i dalje često bila ograničena na privatne prostore, dvije vrste javnih mjesta su počele da djeluju kao mjesta sastanaka za gej muškarce: kruzinge i mjesta za druženje. Nijedno od tih mjesta naravno nije i službeno bilo gej – to je jednostavno bilo općepoznato među homoseksualcima, da se "naša vrsta muškaraca" susreće na tim mjestima. S druge strane, lezbijke se nikada nisu susretale u parkovima, saunama ili bilo kojem drugom javnom prostoru. Prema Tratnik i Segan (1995.), činjenica da lezbijke nisu znale jedna za drugu (za razliku od gej muškaraca) i da su njihovi kontakti bili ograničeni na privatne susrete organizirane putem oglasa u novinama, rezultirala je odgođenim osnivanjem lezbijskog pokreta u Sloveniji.

Veliki brat te gleda: 1984.

Nema sumnje da su uspjeh američkog gej i lezbijskog pokreta krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, Stonewall pobune i radikalnih promjena gej politike sa asimilacije na gej oslobođenje imali utjecaja na slične pokrete u Evropi, ali počeci slovenskog gej i lezbijskog pokreta nisu toliko inspirirani američkom pričom, nego živopisnom gej i feminističkom scenom u Berlinu. "Neću prestat dok ne dovedem Berlin u Ljubljano", poznata je izjava Mojce Dobnikar, jedne od vodećih aktivistica feminističkog pokreta u Sloveniji sredinom osamdesetih godina. Na sličan način je i Bogdan Lešnik, inicijator gej pokreta u Sloveniji, pronašao jedno od svojih nadahnuća u Berlinu; on je želio dovesti u Ljubljano izložbu iz Berlina *Queers and Fascism* (Queerovci i fašizam). "Ali sama ideja (da se pokret započne) nije rođena vani", kaže Lešnik. Oni su došli na ideju na temelju relativno liberalnog i opuštenog stava o seksualnostima u klubovima u Ljubljani u to vrijeme. Pokušali su iskoristiti ovu otvorenost i pretvoriti je u društveni pokret i aktivnost. Tek su kasnije, kaže Lešnik, shvatili da početni napor da se izmijeni zakonodavstvo i sistem nije bilo dovoljan jer su se morali baviti i »mentalitetom ljudi«. Upravo je osnivanje gej pokreta učinilo vidljivim homofobni mentalitet ljudi – nešto za što inicijatori pokreta nisu mislili da će morati rješavati. "U to vrijeme nismo znali šta ljudi misle o homoseksualnosti i nismo bili ni mnogo zainteresirani za to. Kasnije su ta mišljenja ne samo isplivala na površinu, nego su također zadobila i političku moć. Nastala je nova situacija; ona za koju smo mislili da je već prevaziđena", kaže Lešnik (Kuhar, 2009: 10).

U aprilu 1984. u Ljubljani je organiziran prvi festival gej kulture. Festival je nazvan *Magnus*, po njemačkom seksologu Magnusu Hirschfeldu. Šestodnevni festival – koji je po prvi put stvorio službena privremena "gej mjesta" na različitim lokacijama u Ljubljani, predstavio je izložbu evropskih i američkih gej štampanih medija, i sadržavao je niz predavanja i gej filmova. Slovenski mediji su poprilično pozitivno izvještavali o prvom Magnus festivalu. Nakon uspjeha festivala, sada poznatog kao Ljubljanski gej i lezbijski filmski festival, osnovana

je prva gej organizacija u decembru te godine. Ne iznenađuje da je preuzela isti naziv – *Magnus* – a nakon toga uslijedilo je i osnivanje prve lezbijske organizacije LL (Lezbijska Lilit) 1987. godine.

Gej i lezbijski pokret osamdesetih pomogao je da se izmjesti pitanje homoseksualnosti iz psihijatrijskog konteksta iz ranijih sedamdesetih godina u kasniji kulturni i politički kontekst osamdesetih. Na primjer, 1986. godine, Magnus je izdao javni proglas apelirajući na izmjene Ustava Jugoslavije da se zabrani diskriminacija na temelju seksualne orijentacije. Oni su također tražili da homoseksualnost treba dekriminalizirati u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Makedoniji, te da bi jugoslavenska vlada trebala organizirati prosvjed protiv Rumunije, Sovjetskog Saveza, Kube, Irana i drugih zemalja u kojima su homoseksualci bili progonjeni u to vrijeme. Nadalje, Magnus je zahtijevao da školski program treba obuhvatiti stavku da homoseksualnost ima isti društveni status kao heteroseksualnost. Naravno, nijedan od njihovih zahtjeva nije bio ispunjen. Međutim, takve intervencije u političku sferu doprinijele su u tome da su mediji i javnost počeli posvećivati više pažnje gej i lezbijskoj zajednici.

Magnus je organizirao prvi gej disco već 1984. u prostorijama novoosnovanog studentskog alternativnog kluba K4. Gej noći u K4 – koje postoje i danas – postale je važan dio Ljubljanske alternativne scene, te su ih posjećivali ljudi iz svih krajeva Jugoslavije, Italije i Austrije. Drugim riječima: Ljubljana je, manje ili više mirno (ili nesvjesno?) uključila novonastalu i otvorenu gej i lezbijsku scenu u društveni, kulturni i politički život.

Sve se to promijenilo 1987. godine kada je četvrti godišnji festival gej kulture zakazan za 25. maj, na datum kada se obilježava rođendan preminulog jugoslovenskog predsjednika Tita. Beogradski dnevnik Politika izvijestio je da se "niko u Ljubljani nije uznemirio zbog okupljanja homoseksualaca" i da "nikom izgleda ne smeta što festival počinje 25. maja." Autor je također obavijestio čitateljstvo o nevjerovatnoj činjenici da se u Ljubljani "na homoseksualce ne gleda

kao na nešto što se treba podvrgnuti ruglu i ismijavanju. Na homoseksualnost se gleda kao na osobnu stvar." (citirano u Kuhar, 2003: 28).

Na 25. maj se gledalo kao na svojevrsni sveti dan kada bi "ružne stvari", kao što je homoseksualnost, trebalo držati dalje od oka jugoslovenskih građana i građanki. U tom kontekstu homoseksualnost je konstruirana kao antikomunistička. Nadalje, činjenica da je "queer festival" zakazan na Titov rođendan, shvaćena je kao provokacija Slovenije te je zloupotrijebljena kao političko sredstvo u kontekstu već postojeće napetosti između Beograda i Ljubljane. U to vrijeme se već sumnjalo da Slovenija namjerava izaći iz jugoslovenske federacije, a Magnus je došao kao zgodno sredstvo za pritisak na slovensku vladu.

Kada je izbio skandal, lokalna slovenska vlada, pod pritiskom jugoslovenske vlade, objavila je javno priopćenje, navodeći da će organizacija takvog festivala predstavljati prijetnju po zdravo stanovništvo u Ljubljani. Odbor za zdravstvo i socijalnu zaštitu je nakon toga izdao priopćenje da vlasti trebaju zabraniti planirani skup, i to ne samo zato što je opasan samo iz zdravstvenih razloga, nego i zbog mogućih ekonomskih posljedica, koje bi mogle utjecati na turizam u Jugoslaviji. Odbor je smatrao da će takvo okupljanje spriječiti "obične" turiste da dolaze u Jugoslaviju. Pretpostavljalo se da sudionici festivala ne planiraju samo *razgovarati* o temi festivala, već je i *prakticirati*.

Bojeći se da bi Jugoslavija mogla postati "obećana zemlja za pedere", bosanski sedmični magazin *As* je sugerirao da bi svaki *strejt* Jugosloven trebao nositi oznaku na kojoj piše "Topla braća. Hvala, ne!". Slovenski mediji su različito reagirali. Izvještaji su uglavnom bili u korist gej i lezbijskog pokreta, pokušavajući istovremeno dekonstruirati AIDS kao gej bolest. Skandal s Magnus festivalom 1987. godine pokazao je kako se temeljna homofobija u društvu može pokrenuti čim se pokušava stvoriti situacija moralne panike, ali i kako se homoseksualnost može koristiti i iskorištavati iz političkih razloga. U Srbiji se koristila i zloupotrebljavala kao nešto što ugrožava istinsko (heteroseksualno) sebstvo nacije, u Sloveniji je to tada bio znak liberalnih i progresivnih elemenata slovenačke kulture.

No, brzo je postalo jasno u kojoj mjeri je homoseksualnost bila samo sredstvo u političkoj borbi između suprotstavljenih političkih snaga u Jugoslaviji krajem osamdesetih, jer homoseksualnost nije više ostala znak "progresivne kulture" čim je Slovenija stekla nezavisnost 1991. godine te čim su (politički) konzervativci ponovi stupili na vlast.

Institucionalizacija pokreta i prve zakonske promjene

Institucionalizacija pokreta u ranim devedesetim godinama bila je dio šireg procesa u kojem su pokreti iz osamdesetih godina (od kojih je najpoznatiji feministički pokret) pretvoreni u određene nevladine organizacije, kao što je SOS telefon za žene žrtve nasilja. Istovremeno je pokret prihvatio identitetski/etnički model politike i jezika, koji se pokazao najuspješnijim u zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Državama: jezik ljudskih prava manjina. Politički pragmatičan, ipak esencijalistički, model identiteta i njegov jezik već se jasno može vidjeti u prvoj političkoj deklaraciji pokreta nakon promjene sistema, pod nazivom Pravo da budemo drugačiji (*Pravica učiniti drugačnosti*). Deklaracija ni na jedan način ne dovodi u pitanje binarni odnos homo/heteroseksualnosti kao sistema znanja koji formira društvene norme i prakse. Prije da se oslanja na demokratske principe i dvije identitetske grupe – heteroseksualnu i homoseksualnu – i zalaže se za njihova jednaka prava.

Prijelomna tačka u stvaranju relativno stabilnog prostora za gejeve i lezbijke u Ljubljani desila se 1993., kada su gej i lezbijski aktivisti i aktivistkinje, zajedno s drugim alternativnim skupinama ušli u prostor bivše kasarne Jugoslovenske vojske u Metelkovoju ulici. Grad Ljubljana bio je odlučio srušiti to mjesto te tu možda izgraditi nove trgovačke centre. Alternativna kulturna scena u Ljubljani spriječila je rušenje tog mjesta svojim vlastitim tijelima. Preko 200 ljudi to je mjesto pretvorilo u klubove i prostorije gdje su se održavale izložbe, koncerti, zabave, čitanja, predavanja i drugi događaji. Isprva je Grad Ljubljana reagirao isključivanjem struje i vode i podnošenjem tužbi protiv tih ljudi, ali kasnije su tužbe povučene i ono što je trebalo

biti nazvano Metelkova Mesto (Grad Metelkova) postalo je alternativni kulturni centar u Ljubljani. Metelkova Mesto također je ubrzo postalo središte gej i lezbijskog pokreta, gdje su obje organizacije – Magnus i LL – dobile svoje male urede, i uspjele osposobiti dvije prostorije u zgradi pod nazivom "Lovci" u gej i lezbijske klubove koji su danas poznati kao Monokel i Tiffany. Isprva su predstave, izložbe, zabave i književna čitanja organizirana bez struje, vode i grijanja. Međutim, to nije smetalo gej i lezbijskoj publici koja je po prvi put pronašla svoj siguran prostor u Ljubljani. Metelkova Mesto ima kvadratni oblik i ograđeno je visokim zidom, koji simbolično predstavlja zid između sigurnog prostora i onog izvana, homofobnog prostora. Metelkova Mesto ostaje kao takav prostor, ali gubi radikalni (queer) naboj koji je imao u devedesetima. S druge strane, za neke gej muškarce i lezbijke mjesto je i dalje "previše radikalno", "previše političko", vrsta (gej) geta, prljavo mjesto za ovisnike i nije nimalo slično gej klubovima na Zapadu.

Kako se slovenska politička sfera počela mijenjati krajem 1980-ih, očekivanja za demokratiju, ljudska prava i jednakost su se intenzivirala. Međutim, prvo razočarenje je došlo s prvim pravnim dokumentom samostalne Slovenije – Ustavom. Član 14. Ustava jamči pravne jednakosti kao jedno od temeljnih ljudskih prava, bez obzira na osobne okolnosti. Dok su rasa, spol, vjera, nacionalno porijeklo i slično, izričito navedeni u članu, seksualna orijentacija nije. Dok se liberalni blok pozvao na izričitu zaštitu seksualne orijentacije, konzervativne stranke desnice odbile su podržati član u takvom obliku. Razrađen je kompromis s desničarskim strankama; seksualnu orijentaciju su zamijenili pojmom "osobne okolnosti", a obrazloženje u Ustavom navodi da "osobne okolnosti" uključuju seksualnu orijentaciju. Prvi eksplicitni spomen seksualne orijentacije u slovenskom pravnom sistemu došao je 1995. usvajanjem izmijenjenog Kaznenog zakona. Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije biva zabranjena.

Početak političkih rasprava o istospolnom partnerstvu u Sloveniji može se pratiti od 1989. godine, kada je Savez socijalističke mladeži Slovenije (Zveza socialistične mladine Slovenije) usvojio zahtjeve gej i lezbijskog pokreta u svom političkom programu, uk-

ljučujući pravo za istospolne brakove (usp. Mencin Ceplak i Kuhar, 2010). Prva eksplicitna inicijativa za pravno priznavanje istospolnih parova desila se već 1993. godine, kada se gej par žalio Ustavnom sudu, tvrdeći da su brojni članovi Zakona o braku i obiteljskim odnosima neustavni i diskriminirajući jer ne dozvoljavaju da se dvije osobe istoga spola vjenčaju. Međutim, Ministarstvo rada, obitelji i socijalnih pitanja je žalbu proglasio neosnovanom te iz tog razloga Ustavni sud nikada nije o tome raspravljao. Godine 1994., Ženski ured u Sloveniji je također predložio da se Zakon o braku i porodici treba mijenjati na način da se dvije osobe istog spola također mogu vjenčati. Ministarstvo obitelji odbacilo je taj prijedlog, tvrdeći da se pitanja istospolnog partnerstva trebaju rješavati u posebnom zakonu. Ministarstvo obitelji osnovalo je ekspertnu grupu s ciljem izrade nacrtu zakona o registraciji istospolnih zajednica 1997. godine. Sljedeće godine je ekspertna grupa izradila nacrt zakona, ali on nikada nije otišao u parlamentarnu proceduru. Unatoč činjenici da su prve inicijative za promjenu zakonodavstva u Sloveniji bile neuspješne, one su bile itekako važne za skretanje medijske pozornosti na problem, a time i za osvještavanje javnosti.

Proslava desete godišnjice gej i lezbjeskog pokreta 1994. godine pretvorila se u najveći gej skandal devedesetih. Obje organizacije, Magnus i LL, unajmile su bar na Ljubljanskoj tvrđavi koja je simbol grada. Zabava na tvrđavi je zabranjena samo par sati prije zakazanog početka. Kao razlog je navedeno mjesto održavanja, Ljubljanska tvrđava, koja se često koristi za državne protokolarne događaje, a prema Gradskom vijeću Ljubljane u to vrijeme, bilo je neprimjereno takvu godišnjicu obilježavati na takvom mjestu. Vijećnici su izvršili pritisak na vlasnika restorana u Ljubljanskoj tvrđavi, koji je prvo bio pristao, ali onda otkazao, tvrdeći da on nije znao da je u pitanju gej proslava. Prepao se da bi "queer osobe" mogle narušiti ugled njegovog lokala.

Ponovno je skandal, kao i 1987. godine, uzrokovao veliku medijsku pažnju za gej i lezbijski pokret. Svi glavni mediji u Sloveniji su izvještavali o ovom, a homofobija gradskih vlasti je ponovno napad-

nuta: "Zbog ovog događaja, Ljubljana ispada još veće selo", rekao je novinar iz glavnih dnevnih novina *Delo*. "Dakle, naš savjet gradskim vlastima je da stave obavijest da je 'Zabranjen ulazak u dvorac crncima, pederima, lezbijkama i Turcima'."¹⁹

Gotovo iste riječi je upotrijebio gej aktivist i pjesnik Brane Mozetič 2001. godine kada je predložio u e-mailu gej i lezbijskoj sceni – koja je tada već imala svoju mailing listu – da bi neki kafići u Ljubljani trebali staviti upozorenje da je "Zabranjen ulaz pederima, lezbijkama i psima". Govorio je o incidentu koji se noć prije dogodio njemu i njegovom kolegi pjesniku, Kanadaninu Jean-Paul Daoustu. Ispostavilo se da je taj incident bio važna prekretnica za gej i lezbij-ski život u Sloveniji u novom stoljeću.

Ponosni novi milenij

Na dan 8. juna 2001. Mozetič i Daoust su htjeli da uđu u pub Café Galerija koji se nalazi u centru Ljubljane, nakon nastupa na festivalu književnosti i muzike *Živa književnost*, koji se održavao samo nekoliko ulica dalje od puba poznatog kao *gej friendly* mjesto. Izbacivač im je spriječio ulazak, navodeći da bi "oni trebali znati da to nije mjesto za *takvu vrstu* ljudi." Dodao je da je dobio instrukciju da ne pušta "takvu vrstu ljudi" u pab.

Gej i lezbijska zajednica je prvo reagirala tzv. "prosvjedom pijenja mineralne vode". Oko 40 gejeva i lezbijki se okupilo u Café Galeriji sedam dana nakon incidenta i svaka osoba je naručila samo po decilitar mineralne vode i pila ga po nekoliko sati. Na taj način oni su simbolično i fizički zauzeli prostor i istovremeno spriječili druge goste da uđu u pab. Incident su zatim prenijeli mediji, što je ponovno potaknulo živu javnu raspravu o slovenskoj (ne)toleranciji. Kako se rasprava o načinu reagiranja na slične incidente nastavila u gej i lezbijskoj zajednici, konačno je dovela do organiziranja prve

19 Umazano roza [Tainted pink], Jelena Gaćeša, *Delo*, May 30, 1994

slovenske gej i lezbijske Parade ponosa u Ljubljani. Ljubljanska Parada ponosa održana je samo sedam dana nakon što je prva srbijanska Parada ponosa brutalno spriječena u Beogradu. Bilo je puno straha oko toga što bi se moglo dogoditi u Sloveniji i da li bi se brutalno nasilje iz Beograda moglo pojaviti i na ulicama Ljubljane. Parada je održana 6. jula 2001. bez protuprosvjeda. Prema slovenskim medijima, sudjelovalo je oko 300 ljudi.

Na prijelazu stoljeća osnovale su se neke nove LGBT nevladine organizacije u Ljubljani (Legebitra 1998., Društvo za integraciju homoseksualnosti 2003.), koje su organizirale razne gej grupe u kojima se raspravljalo o važnim temama, projektima u zajednici, istraživačke projekte i slične aktivnosti, ali nastojale su i aktivno sudjelovati u političkim pitanjima u vezi sa LGBT zajednicom.

Nakon kontinuiranih javnih rasprava o "homoseksualnom braku" 1990-ih i brojnih inicijativa gej i lezbijskih organizacija za uspostavu pravnog okvira za istospolne zajednice i porodice, Ministarstvo obitelji je krajem 2001. godine osnovalo novu stručnu komisiju. Državna tajnica u Ministarstvu predložila je da zakon treba osigurati ista prava i obaveze koja su već zajamčena za heteroseksualne partnere, ali se ne bi trebao baviti pitanjima donošenja odluka o usvajanju djece i pravnom zaštitom istospolnih obitelji. Vjerovala je da će slovenski Parlament odbiti zakon ako on bude sadržavao takve odredbe. Stručna komisija, koja se sastojala od LGBT stručnjaka_kinja i aktivista_kinja, prihvatila je prijedlog kako bi dobili barem neka prava. Zakon o registriranom partnerstvu, koji pruža istospolnim parovima sva prava i obveze kao i brak heteroseksualnih parova, osim prava na usvajanje, podnesen je u vladinu proceduru krajem 2003. godine. Međutim, stvarno pokretanje postupka blokirala je Slovenska narodna stranka, koja je tvrdila da "formiranje istospolnog partnerstva nije ljudsko pravo." Stranka je tvrdila da iako "društvo može tolerirati istospolna partnerstava, ne može ih podržavati na isti način kao i heteroseksualna. To bi bila samoubilačka politika". U toku daljnjih političkih događaja, Narodna stranka napustila je vladajuću koaliciju, a vladajuća ljevičarska koalicija

postigla je sporazum o predloženom zakonu u martu 2004. i zakon je prošao prvo od tri čitanja u Parlamentu. Nakon izbora u oktobru 2004., na vlast je stupila desničarska Vlada koja je zakon odbila. Umjesto toga, nova desničarska vlada, koja nije surađivala s gej i lezbijskim nevladinim organizacijama, izradila je vlastiti prijedlog zakona o registraciji istospolnih zajednica 2005. godine i usvojila ga. Nova vlada iskoristila je priliku da donese zakon koji propisuje i pravnu i simboličku razliku između bračne zajednice i istospolnih partnerstava, a istovremeno priznaje neka prava homoseksualcima tako da oni ne mogu tvrditi da se vlada ne bavi njihovim problemima. Na taj način, Vlada je postigla svoj cilj, "zaštitu" institucije braka i obitelji, dok se u isto vrijeme – posebno u kontekstu slovenskog pristupanja EU – predstavlja kao progresivna i tolerantna desničarska vlada.

Zakon donesen 2005. godine odobrava homoseksualnim partnerima minimalna prava. Vlada je odbila razmotriti primjedbe na zakon, koje su podnijele opozicione stranke, kao i gej i lezbijske organizacije. Zakon o registraciji istospolnog civilnog partnerstva, donesen je 22. juna 2005. godine, odobrio je partnerima u istospolnoj vezi samo pravo na odlučivanje po pitanjima vezanim za zdravstveno osiguranje, kao i ograničeno pravo po pitanju nasljedstva. Socijalna, penziona ili srodna prava nisu propisana, a pitanja usvajanja i roditeljstva nisu uopće razmotrena.

Registrirani gej par se 2006. godine žalio Ustavnom sudu, tvrdeći da je zakon, koji je uspostavio različita prava na nasljeđe za heteroseksualne i homoseksualne parove, neustavan. Ustavni sud je 2009. godine presudio u korist podnositelja. Na temelju ove odluke, Ministarstvo obitelji predložilo je novi Porodični zakon krajem 2009. koji je izjednačio heteroseksualna i homoseksualna partnerstva po zakonu, uključujući pravo istospolnih parova na zajedničko usvajanje i pravo na usvajanje drugog roditelja. Za razliku od prethodnih zakona, koji su prvenstveno bili usmjereni na binarnu opoziciju heteroseksualnih i homoseksualnih osoba, novi zakon uvodi koncept socijalnog roditeljstva. Dakle, Vlada je ponudila jak argument da

pravno priznavanje biološkog roditeljstva treba izmijeniti pravnim (a time i društvenim) priznavanjem socijalnog roditeljstva, koje je postalo uobičajena praksa u savremenoj porodičnoj organizaciji. Što znači da je došlo do pomjeranja pozornosti sa ljudskih prava homoseksualnih osoba na koncept uključivanja ljudskih prava (i etike brige) djece koja žive u istospolnim porodicama.

U proljeće 2011. godine, zakon je promijenjen zbog jake političke opozicije. Ministarstvo obitelji uvelo je razliku između "braka" (za heteroseksualne parove) i "civilnog partnerstva" (za homoseksualne parove) s jednakim pravnim posljedicama obje institucije, osim prava na usvajanje: istospolnim partnerima nije dopušteno zajedničko usvajanje, već je samo omogućeno usvajanje biološke djece partnera ili partnerice. Međutim, opozicijske stranke i dalje odbijaju podržati zakon. Zakon je usvojen na parlamentu u jesen 2011., ali konzervativne skupine, uz potporu Katoličke crkve, uspjele su prikupiti 40.000 potpisa i zahtijevale su javni referendum. Iako su ispitivanja javnog mnijenja pokazala da bi novi Porodični zakon mogao biti prihvaćen, zakon je opozvan na referendumu u martu 2012. Odaziv birača bio je 30%, od toga je 55% glasovalo protiv Porodičnog zakona, 45% ga je podržalo.

Dobrodošli u Cafe Open

Café Open se otvorio 2009. godine na rubu starog turističkog dijela grada Ljubljane, kao prvo privatno mjesto namijenjeno isključivo gej i lezbijskoj zajednici. Iako službeno komercijalno, bilo je jako povezano sa gej aktivističkom scenom jer su oba vlasnika bili aktivni u gej i lezbijskom pokretu. Bio je to prostor s javnim gej i negej događajima, kao što su književna čitanja, izložbe, okrugli stolovi, debate, zabave i slična događanja i ni na koji način nije podsjećao na klasične komercijalne gej barove sa Zapada.

U junu 2009. Cafe Open je napala skupina od osam muškaraca. U vrijeme napada Cafe Open je bio domaćin književne večeri koja je bila dio aktivnosti koje su se odvijale tokom Pride sedmice, sedam dana pred deveti Pride u Ljubljani. Skupina je bacila upaljenu baklju i kamenje u kafić i ozbiljno ozlijedila gej aktivistu Mitja Blažiča, koji se u vrijeme napada zadesio ispred kafića.

Napad je odmah postao glavna vijest u slovenskim medijima, predstavljajući Café Open kao simboličku ilustraciju položaja gej i lezbijske manjine u Sloveniji. Nadalje, napad je bio viđen i kao rezultat povećane netolerancije i govora mržnje koje izviru iz Parlamenta i drugih mjesta moći. Rijetko se javno osuđivala takva zloupotreba moći. Podvodila se pod slobodu govora. Gej i lezbijska zajednica je dugo ukazivala na sve veću netoleranciju u slovenskom društvu, a napad na Cafe Open, najbrutalniji napad na gej i lezbijski pokret u skoro 30 godina povijesti, dokazao je da je bila u pravu.

Brzo reagiranje političara i opće javnosti, koji su osudili napad, i velika i snažna podrška medija doveli su do puno značajnije (i pozitivne) reakcije na devetu Paradu ponosa u Ljubljani u odnosu na nadanja gej i lezbijske zajednice. Ne samo da je više ljudi nego inače marširalo na Paradi, već je to ujedno bio i prvi put da je jedna ministrica iz vlade – ministrica unutarnjih poslova Katarina Kresal – odlučila marširati na Paradi u znak prosvjeda protiv nasilnih homofobnih napada.

Iako se ne može zanemariti fizička dimenzija napada na Cafe Open, incident je važan prvenstveno zbog svoje simbolične poruke: gej i lezbijke se mogu tolerirati samo ako su nevidljivi_e. Ono što je također važno je i jasan odgovor javnosti; da se takvo nasilje neće podnositi i da se takve poruke mržnje neće tolerirati. Tri muškarca u dobi od 18 do 22 godine uhićeni su ubrzo nakon napada. Optuženi su za zločin iz mržnje i osuđeni na pet do osam mjeseci zatvora 2011. godine.

I feel sLOVEnia

"Osjećam Sloveniju" (aludira na 'love' (ljubav) u imenu *Slovenija*) službeni je slogan Slovenske turističke zajednice, koja turistima promovira zemlju kao mjesto gdje se "osjeća ljubav". Nema sumnje da ta ljubav mora biti heteroseksualna. Naime, oko 35% Slovenaca ne bi željelo da im homoseksualac bude komšija (Slovensko javno mnijenje, 2011.). Za previše njih vidljiva homoseksualna ljubav uvijek će biti uznemirujuća. Oni vam možda neće direktno reći ništa, ali se može osjetiti žuborenje homofobne netolerancije ispod navodno tolerantnog i politički korektnog slovenskog društva. U posljednjih trideset godina gej i lezbijski pokret u Sloveniji uspio je postići puno, i napravili su važne korake naprijed... ali još se ne može vidjeti svjetlo na kraju tunela.

Literatura

- Bavcon, Ljubo, Miloš Kobal, Lev Milčinski, Katja Vodopivec, Boris Uderman. 1968. *Socialna patologija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kuhar, Roman. 2003. *Media Representations of Homosexuality: An Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970-2000*.
- Kuhar, Roman. 2009. *Trpeči aktivizem mi je bil vedno malo tuj. Intervju z dr. Bogdanom Lešnikom*. Narobe, no. 10, pp. 8-11.
- Mencin Čeplak, Metka and Roman Kuhar. 2010. *Boji za enakost: Od diskriminacije homoseksualnosti do redefinicije družine*. Socialno delo 49 (5-6): 283-300.
- Soruz, Miran. 1994. *Sedemdeseta leta*. Revolver, no. 12, pp. 39-41.
- Tratnik, Suzana and Nataša S. Segan. 1995. *L (Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984-1995)*. Ljubljana: Škuc.
- Vindex. 1926. *Homoseksualnost*. Ljubljana: samizdat.
- Zornik, Andrej and Katerina Mirović. 1996. *Način življenja gejev v Ljubljani med letoma 1984 and 1993*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

LJUDSKA PRAVA

Damir Banović i Vladana Vasić

SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET U KONTEKSTU LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvod

Razvoj ljudskih prava u Bosni i Hercegovini nemoguće je pratiti van konteksta države u čijem je sastavu bila, bivše Jugoslavije, te okruženja u kojem se ona trenutno nalazi; događaja kroz koje je prošla i utjecaja iz vana. U tom smislu, nemoguće je analizirati prava seksualnih i rodni manjina bez ovih okvira koji su postavljeni jer su ti faktori neminovno utjecali na stvaranje, kršenje, borbu ili ostvarivanje prava seksualnih i rodni manjina.

Bosna i Hercegovina, da li svjesno ili ne, ostvarivanje određenih prava nije branila. Jedno od tih je i pravo na slobodu udruživanja koje je omogućilo i prvo aktivističko djelovanje. Promjena uslova od minimalno 30 članova na minimalno 3, stvorilo je uslove i za formalno stvaranje prvog udruženja za borbu za LGBT prava – *Udruženja Q*. Dalje su slijedili i drugi primjeri.

Daljnje promjene na normativnom nivou u pogledu zabrane diskriminacije prilično su jednostavno išle. Dijelom su promjene vršene i kroz utjecaj međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, koja ima ne samo značajan utjecaj već i formalne mogućnosti da nameće i mijenja propise. Naravno, ne treba izgubiti iz vida da je i Ustav Bosne i Hercegovine nametnut te da nije dogovor građana i naroda koji žive u njoj. Odnosno, osnovni katalog ljudskih prava i sloboda je nametnut.

Sve ove činjenice nisu bitno utjecale na promjenu socijalne baze koja je manje-više ostala na ravni prije normativnih promjena.

Upravo u kontekstu socijalnog okruženja treba i čitati mogućnost ostvarivanja prava za pripadnike_ce seksualnih i rodnihi manjina. Koliko su sudovi, policija i drugi upravni organi, javne institucije, zdravstvo i obrazovanje uopće spremni da primjenjuju propise o zabrani diskriminacije kada se nije desila nijedna socijalna promjena? Koliko su oni dovoljno i stručno osposobljeni da prepoznaju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kada se zakonodavac nije dovoljno potrudio da definira te pojmove? Principijelno, pravo je odraz socijalne baze i stavova većine da se neke oblasti društva reguliraju na jedan ili drugi način. Bosna i Hercegovina kao i ostale tranzicijske zemlje imale su ili imaju obrnut proces: unos velikog broja propisa u pravni sistem kao uslov evropskih integracija, bez prevelikog doticaja sa društvom. Tako postoje paradoksalne situacije da zastupnici u državnom parlamentu uopće ne znaju da postoji dorađeni set prava za seksualne i rodne manjine, da sudovi ne znaju kako primijeniti antidiskriminacijske propise, da policija i dalje kažnjava dvije djevojke koje se drže za ruke u kafani, jer je to prema njihovom shvatanju povreda javnog morala, iako u zakonu nedvosmisleno piše da policija treba da kažnjava upravo one koji to sprečavaju u svojim kafićima. Zbog toga, kada govorimo o pravima seksualnih i rodnihi manjina, nikako se ne smijemo zaustaviti na nivou čitanja propisa jer bi to odalo pogrešnu sliku veoma dobrog stanja, već pravo treba čitati u kontekstu društva u kojem se primjenjuje. To bi neminovno dovelo do zaključka da stanje nije baš tako ružičasto. LGBT zajednica tek ulazi u period kada će se diskriminacija i napadi dešavati sve češće jer postaje sve vidljivija. Isto tako, ne treba potcijeniti pravne instrumente koji postoje jer oni daju neophodno oružje za borbu protiv diskriminacije, i to institucionalno, prije svega. Također, ne treba potcijeniti niti činjenicu da je Bosna i Hercegovina članica međunarodnih organizacija i da se obavezala na poštivanje ljudskih prava. To pristajanje na obavezivanje povlači sa sobom i mogućnost sankcionisanja države ukoliko ne postupa po usvojenim međunarodnim konvencijama. Ovo je posebno bitno iz razloga što se na univerzalnom i regionalnom nivou, bilo u formi obavezujućih akata, bilo kroz preporuke i deklaracije,

zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Posebno je tu značajnu ulogu imala Evropska unija u pogledu usvajanja antidiskriminacijskih propisa te utjecaja na države članice i potencijalne kandidate na promjenu nacionalnog zakonodavstva, te Vijeće Evrope kroz svoje rezolucije, a dalje i Evropski sud za ljudska prava kroz svoju praksu.

Šta su to LGBT prava?

Proučavanju i analizi prava može se pristupiti teoretski, pozitivno-pravno i aktivistički. Teorija ljudskih prava analizira na koji način nastaju ljudska prava, formuliraju se obaveze države, načini njihovog pozicioniranja u važećem pravu i forme u kojima se ona javljaju. Ona klasificira prava s obzirom na vremenski period nastanka: na prava prve generacije (lična i politička prava), prava druge generacije (ekonomska, socijalna i kulturna prava) te prava treće generacije (ekološka prava, pravo na samoopredjeljenje naroda, pravo na razvoj i sl.).

Sa teoretskog i pravno-filozofskog stajališta, o LGBT pravima možemo govoriti kroz dvije dimenzije: o tome da ne postoje posebna LGBT prava i da ljudska prava kao takva trebaju uživati sve osobe bez obzira na određene seksualne preferencije ili rodna izražavanja. Također, određeni teoretičari govore da uz osnovna ljudska prava može postojati i određeni set specifičnih prava vezanih samo za LGBT osobe. Teoretski, ta prava mogu ići i u pravcu zahtijevanja dijela teritorije u određenoj državi za LGBT osobe. Osnivanje posebnih teritorijalnih jedinica za pripadnike_ce populacije zvuči previše egzotično, irealno i pomalo totalitaristički. Ipak, LGBT identitet/i nemaju tu snagu i značaj za osobe, kolektivističku i pokretačku dimenziju kakvu imaju etnički i nacionalni identiteti. Također, LGBT prava se mogu posmatrati kroz individualnu i kolektivnu dimenziju, odnosno kao individualna i kolektivna prava.

U pozitivnopravnom i aktivističkom smislu, LGBT prava su ljudska prava koja uživaju pripadnici_e zajednice kao individue, a ne kao pripadnici_e određene grupe ili kolektiva. LGBT aktivizam obično nije išao dalje od zahtjeva za ukidanjem diskriminacije pripadnika_ca zajednice i proširenja prava koja uživaju heteroseksualni_e muški i ženski pripadnici_e društva. Ista prava za sve, glasio bi princip. Pozitivno pravo ostalo je u tim dimenzijama: zabranjena je diskriminacija u pogledu uživanja ličnih i političkih prava te su na pripadnike_ce LGBT zajednice proširena postojeća prava i privilegije koje uživaju i druge osobe. Prije svega, to se odnosilo na pravo na zaključenje braka ili za priznavanje istih posljedica vanbračne zajednice na pripadnike_ce homoseksualne i lezbejske zajednice ili neke posebne oblike zajednice života kao što su registrirana zajednica; pravo na usvajanje djece; pravo na pokrivanje troškova promjene spola od strane zdravstvenog osiguranja i mogućnost promjene podataka u matičnoj knjizi. Gdje je u svemu ovome Bosna i Hercegovina? Pod utjecajem međunarodne zajednice, a ne kao plod aktivističkog djelovanja zajednice, naša zemlja je zabranila diskriminaciju kroz dva zakonska akta: Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o zabrani diskriminacije. Dalje od toga se nije otišlo. Za sada možda i dovoljno. Značaj ovih zakona je u tome što su oni: državni i sistemski. Oni uvođe obavezu usklađivanja drugih propisa sa njima, te konačno sistemski rješavaju pitanje zabrane diskriminacije u Bosni i Hercegovini.

Ljudska prava prema Daytonu

Završetak rata 1995. godine i nametanje novog Ustava Bosne i Hercegovine uveo je niz mehanizama za zaštitu ljudskih prava. Neki od njih su postojali i za vrijeme socijalističkog uređenja, no ovo je prvi put da su postali i dio samog ustavnog teksta. Univerzalna deklaracija o zaštiti ljudskih prava, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda – neki su od tih međunarodnih dokumenata. U svom normativnom dijelu, Ustav naše zemlje navodi i listu osnov-

nih ličnih i političkih prava te uvodi jedan opći princip nediskriminacije koji podrazumijeva osiguranje uživanja prava navedenih u ustavnom tekstu bez obzira na spol, rasu, jezik, vjeru, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovinom, rođenjem ili drugim statusom. Iako se rodni identitet ili seksualna orijentacija ne navode izričito, podvođenjem pod osnov *drugi status* može se smatrati da je diskriminacija u uživanju prava u pogledu rodnog identiteta ili seksualne orijentacije također zabranjena. Pored drugog osnova, moguće je šire tumačenje riječi *spol* u kontekstu da isti ne podrazumijeva biološku, već i društvenu komponentu, ali samo u kontekstu rodnog identiteta. Uživanje prava je na normativnom nivou osigurano na cijeloj teritoriji države, bez obzira na entitet u kojem osoba živi, odnosno na prostoru Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Sve vlade, administrativni organi i sudovi u Bosni i Hercegovini dužni su primjenjivati standarde o zaštiti ljudskih prava. No, ukoliko ta obaveza nije ispunjena, uvijek postoji mogućnost individualnog obraćanja Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine za kršenje ustavom zagarantovanih prava te dalje, Evropskom sudu za ljudska prava ili nekom drugom tijelu na univerzalnom nivou (naprimjer, Komisiji za ljudska prava pri UN-u). Koliko god mehanizmi za zaštitu prava bili spori u kontekstu vremenskog trajanja postupaka, ipak na kraju služe svojoj svrsi i sankcioniraju povrede prava i obaveza. Mogućnost obraćanja Evropskom sudu za ljudska prava ostvarena je nakon ratifikacije Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u državnom parlamentu, u aprilu 2002. godine. Tako su državljani Bosne i Hercegovine dobili mogućnost korištenja još jednog mehanizma za zaštitu ljudskih prava. Ići pred Evropski sud za ljudska prava moguće je tek nakon što su, pravničkim jezikom rečeno, iscrpljeni svi drugi pravni lijekovi. U prevodu, građani se moraju prvo obraćati domaćim organima i sudovima koji su im na raspolaganju. Evropski sud za ljudska prava je značajan zbog sudske prakse koju je razvio i razvija u pogledu zaštite seksualnih i rodničkih manjina, a kroz pravo na privatnost i pravo na porodični život.

Na putu ka zabrani diskriminacije: Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini

Godine 2003. Parlamentarna skupština u Bosni i Hercegovini donosi Zakon o ravnopravnosti spolova koji je prvi zakonski akt koji direktno navodi zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i, indirektno, za rodni identitet. Mada se seksualna orijentacija spominje u samo jednom članu, to ne umanjuje značaj zakona i uloge koju bi on trebao da ima za njenu eliminaciju. Zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta nije direktna, već se tumači zahvaljujući dosta zbunjujućoj i nezgrapnoj definiciji riječi *spol* u Zakonu. U smislu Zakona, spol predstavlja biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe muškog i ženskog spola (biološka dimenzija) i označava gender/rod kao sociološki i kulturološki uvjetovanu razliku između osoba muškog i ženskog spola koje su prije svega proizvod normi, praksi, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi (društvena dimenzija). Iako je Zakon nezgrapno odredio značenje riječi spol, upravo je ljepota pravnog tumačenja u tome što može, zahvaljujući argumentima, otkloniti nedostatke koje je zakonodavac napravio.

Diskriminacija se zabranjuje kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi. Odnosno, diskriminacija je zabranjena u oblasti zapošljavanja, obrazovanja, ekonomije, socijalne i zdravstvene zaštite, u sportu, kulturi, javnom životu i medijima. A šta je to diskriminacija? Ona podrazumijeva neopravdano davanje prava ili privilegija jednoj osobi ili više njih, odnosno, neopravdano uskraćivanje prava i privilegija. Dalje, diskriminacija može biti i u različitim postupanjima prema osobama u istoj ili sličnoj situaciji. Šta to znači? Hipotetički se može zamisliti situacija u kojoj dvije osobe sa istim kvalifikacijama konkurišu na isti posao. Jedna osoba je hetero muškarac, dok je druga homoseksualni muškarac. Diskriminacija bi postojala u slučaju kad bi muškarac homoseksualne orijentacije bio isključen iz daljnje konkursne procedure samo zbog toga što je drugačije seksualne

orijentacije, a kad bi se, pak, muškarcu heteroseksualne orijentacije dao primat. Prilikom zapošljavanja, postoji sloboda poslodavaca u privatnom sektoru da prima radnike_{ce} i bez konkursa, no to ne znači da se kao kriteriji smiju uzimati lične osobine koje nisu bitne za obavljanje određenog zanimanja. Manja je sloboda poslodavca ukoliko se radi o državnim preduzećima, fakultetima, zdravstvenim ustanovama, organima uprave i sl. To ipak ne znači da se diskriminacija prilikom zapošljavanja i ne događa. Ukoliko se diskriminacija ipak desi, taj poslodavac odgovara za prekršaj, a osoba koje je pretrpjela diskriminaciju može tražiti naknadu materijalne i nematerijalne štete (naprimjer, za pretrpljene psihičke bolove) na sudovima u Bosni i Hercegovini. I na kraju, ukoliko neko vrši nasilje ili seksualno uznemirava neku osobu zbog njezinog spola ili seksualne orijentacije, odgovarat će krivično zbog toga.

Zakon donosi još nešto pozitivno: formirana je Agencija za ravnopravnost spolova kao administrativno tijelo na državnom nivou, zaduženo za primjenu Zakona. Pored širokog spektra nadležnosti koje su joj date, među najznačajnijim su one koje se tiču obaveze pisanja žalbi, molbi i predstavljanja od građana za koje se osnovano sumnja da su žrtve diskriminacije; preduzima aktivnosti za promociju; daje mišljenja o usaglašenosti zakonskih i drugih pravnih akata u fazi nacрта sa Zakonom te sarađuje sa nevladinim sektorom koji se bavi pitanjima zaštite ljudskih prava i rodne ravnopravnosti. Bez obzira na široko postavljene nadležnosti i mogućnosti djelovanja, Agencija je većinom bazirala svoj rad na ravnopravnosti (bioloških) spolova kao nepromijenjenih kategorija,²⁰ zanemarujući pitanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Odnosno, bave se pitanjem kako poboljšati položaj bioloških žena u društvu predominantno determiniranim biološkim muškarcima. Koliko god normativno stvari izgledale veoma dobro, implementacija je neopravdano ograničena na veoma usku sferu.

20 Na internet prezentaciji Agencije za ravnopravnost spolova stoji: Pol je biološki urođen i ne može biti promijenjen. Izvor: <http://www.arsbih.gov.ba/bhs/gender-pojmovnik> (posljedni put posjećeno 17.10.2011.)

I na kraju, postoji obaveza usklađivanja svih zakona i drugih propisa na nivou Bosne i Hercegovine, entiteta, kantona, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, gradova i općina u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova. Ovo je imalo za posljedicu uvođenje zabrane diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije u čitavom nizu propisa koji uređuju radne odnose, pitanje zapošljavanja, obrazovanja, nauke, kulture, izvršenja krivičnih sankcija, pa sve do uvođenja posebnog krivičnog djela na državnom i entitetskom nivou, te nivou Brčko distrikta Bosne i Hercegovine: povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina.

Zakon o zabrani diskriminacije

Parlament Bosne i Hercegovine je 2009. godine donio Zakon²¹ kojim se na jedan sistemski način rješava pitanje zabrane diskriminacije. Ni ovaj Zakon nije plod stanja društvene svijesti o potrebi zaštite manjinskih i vulnerabilnih grupa, već prije svega jedna obaveza koju je država morala da izvrši u kontekstu njezinog puta ka evropskim integracijama. I ovaj Zakon kao zabranjeni osnov diskriminacije navodi spol i seksualnu orijentaciju (termin koji koristi je spolna orijentacija). Novina je u tome što se sada po prvi put spominje i spolno izražavanje koje se može tumačiti kao rodni identitet. Naravno, ni ovaj Zakon ne daje određenje pojmova koje koristi, a posebno ne značajnih pojmova, spolne orijentacije i spolnog izražavanja. Ovo je posebno bitno zato što se do sada upravni organi i sudovi nisu susretali sa ovim pravnim standardima, što može predstavljati poteškoće u primjeni Zakona te otvarati put da se ide linijom manjeg otpora i odbacuju tužbe za diskriminaciju ili da se prekalificiraju u neka druga djela. No, ne treba ni zanemariti stručnost državnih organa i njihov potencijal da će se ipak neke stvari primjenjivati dosljedno. Pored novih zabranjenih osnova diskriminacije, ovaj propis

21 Tekst zakona možete preuzeti sa <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20SlGlasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf> (posljedni put posjećeno 17.10.2011.)

donosi i novine u pogledu uvođenja posebnih tužbi, detaljnije razrađuje oblasti u kojima je zabranjena diskriminacija te uvodi instituciju ombudsmana za ljudska prava kao organa nadležnog za širok spektar poslova u oblasti zabrane diskriminacije. Kako se štite prava po ovom Zakonu? Zaštita se ostvaruje u parničnom, prekršajnom ili krivičnom postupku. Svi ovi postupci se mogu voditi paralelno jer ne isključuju jedan drugog. Ono što je posebno značajno jesu posebne tužbe za otklanjanje diskriminacije, utvrđivanje diskriminacije i za naknadu štete, kao i kolektivne tužbe koje mogu podnijeti organizacije za zaštitu ljudskih prava. Oblasti u kojima se zabranjuje diskriminacija slične su kao što je to slučaj kod Zakona o ravnopravnosti spolova. Zanimljivo je to što ovaj Zakon ide u detalje, a što je inače neobično za zakone. Pored onih uobičajenih oblasti zabrane diskriminacije kao što je zaposlenje, rad, obrazovanje, mediji, javni život i slično, diskriminacijom se smatra i ukoliko niste usluženi u kafiću, klubu, prodavnicama, nije vam odobren kredit, niste mogli iznajmiti stan, ako je prema vama nekorektno postupao policajac, tužilac, sudija; nije vam dozvoljeno da budete član profesionalnih organizacija; zabranjeno vam je stručno i profesionalno usavršavanje i slično. Institucija ombudsmana za ljudska prava ima dosta sličnu funkciju koju ima Agencija za ravnopravnost spolova te radi promociju zakona, sarađuje sa nevladinim sektorom, prima žalbe i pritužbe, pruža pomoć žrtvama diskriminacije itd.

Pravo na brak kao LGBT pravo?

Društvo lako pristaje na zabranu diskriminacije, no teško prelazi crvenu liniju priznavanja i ostalog seta prava za LGBT osobe: pravo na zaključivanje braka i usvajanje djece. Ovo pitanje je najosjetljivije i njegova promjena pokazuje i pravi nivo zrelosti jednog društva za prihvatanjem i priznavanjem pripadnika/ca seksualnih i rodni manjina. Bosna i Hercegovina na tom polju ne čini nijedan korak naprijed. Situacija je i komplikovanija zbog postojanja tri dominantne religijske zajednice koje propagiraju tradicionalnu koncepciju braka kao zajed-

nice muškarca i žene i pokazuju izuzetnu spremnost na zajedničku saradnju kada su ove stvari u pitanju. Komparativno gledajući, neke zemlje su postepeno proširivale prava koja nastaju na osnovu braka i na pripadnike LGBT populacije kroz različite forme: registrirana zajednica života ili registrirano partnerstvo. Ovi oblici zajedničkog življenja obično u sebi uključuju imovinska te prava iz socijalnog i zdravstvenog osiguranja. Pravo na usvajanje djece obično je isključeno.

Regulacija porodičnih odnosa u Bosni i Hercegovini prepuštena je entitetima, odnosno Brčko distriktu. Bez obzira na mogućnost različitog reguliranja odnosa od entiteta do entiteta, u pogledu seksualnih i rodnih manjina oni su skoro identični. Brak se, bez izuzetka, definiše kao zakonom uređena zajednica života između muškarca i žene. Posljedica ove definicije je u sljedećem: brak se neće moći zaključiti između osoba istog spola. Također, ako se brak i zaključi između osoba različitog spola, a u međuvremenu jedan od bračnih partnera promjeni spol – takav brak će se smatrati ništavnim. Vanbračna zajednica je priznata u pravu Bosne i Hercegovine i smatra se faktičkom zajednicom života muškarca i žene koja je duže vremena trajala. Ergo, za homoseksualne parove se ne može povući paralela bez obzira što neko živi sa svojim životnim partnerom, naprimjer, 10 godina. Pored toga, brak mora biti zaključen pred matičarem uz saglasnost obje strane. To ustvari znači da će se smatrati da nikada nije ni zaključen.

Brak kao institucija nije samo pitanje zajedničkog života, već povlači sa sobom širok spektar prava i obaveza, mogućnosti i povlastica. Za bračno stanje veže se mogućnost potpunog usvojenja koje je neraskidivo i u cijelosti izjednačeno sa roditeljskim pravom koje imaju i biološki roditelji. Nepotpuno, koje je raskidivo, omogućeno je samcima, mada je teško zamisliti situaciju u kojoj će centar za socijalni rad preporučiti lezbejki ili homoseksualcu mogućnost da usvoji dijete. Također, za brak se veže i pravo na zakonsko nasljeđivanje u slučaju smrti drugog bračnog partnera, stvaranje bračne stečevine – imovine bračnih drugova, pravo na izdržavanje, pravo na zdravstveno osiguranje, oslobođanje od plaćanja poreza ili umanje-

nja, prvenstvo u pogledu kupovine stanova čija je izgradnja finansirana od strane države, pravo na plaćena odsustva sa radnog mjesta u slučaju smrti ili teže bolesti bračnog druga i sl. Širok je spektar oblasti u kojima država daje potporu osobama koje su u braku ili vanbračnoj zajednici. Seksualne i rodne manjine su neopravdano diskriminirane za širok spektar povlastica i prava. Faktičke zajednice su nepriznate, a daleko je i mogućnost zaključivanja braka ili ekvivalenta braku (registrirane zajednice života osoba istog spola).

Pravo na promjenu spola kao LGBT pravo?

Bosna i Hercegovina ne regulira mogućnost medicinske promjene spola. Uz to se vežu i druge oblasti kao što su, naprimjer, obavezno zdravstveno osiguranje, promjena u matičnoj knjizi i čitav niz drugih propisa kojima se reguliraju koraci prije, tokom i nakon promjene spola. Kako, dakle, promjena spola nije predviđena našim pravima, nije predviđena ni mogućnost da sve ili dio troškova promjene spola snose zavodi zdravstvenog osiguranja. Ukoliko osoba i promijeni spol, doskora nije postojala mogućnost ni izmjene podataka u matičnim knjigama. Zbog utjecaja međunarodne zajednice, u Republici Srpskoj došlo je do donošenja novog Zakona o matičnim knjigama koji predviđa mogućnost promjene ličnih podataka u matičnim knjigama i onda kada je ta promjena uzrokovana promjenom spola. Novi Zakon o matičnim knjigama Federacije BiH također predviđa da se u matičnu knjigu rođenih upisuje i promjena spola, dok novi Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine ne predviđa tu mogućnost. Različita regulacija u entitetima i distriktu uzrokuje i nejednako postupanje prema osobama na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine.

Osobama koje su promijenile spol Zakonom o jedinstvenom matičnom broju BiH omogućena je i promjena jedinstvenog matičnog broja u skladu s njihovim novim spolom. Promjena ličnog imena regulirana je zakonima o ličnom imenu RS-a, FBiH i Brčko distrikta koji propisuju da se lično ime, ili samo ime ili samo prezime može

promijeniti i da se mijenja na zahtjev punoljetne osobe ili zakonskog zastupnika maloljetne osobe. A zbog promjene podataka koji su upisani na ličnoj karti i/ili zbog promjene izgleda osobe toliko da više ne odgovaraju podacima i fotografiji na ličnoj karti dozvoljena je i zamjena lične karte Zakonom o ličnoj karti državljana BiH.

Dok se ne donesu propisi o mogućnosti medicinske promjene spola i dok se medicinski centri ne opreme za takve zahvate, promjena spola će se moći vršiti jedino u zemljama regije.

Krivičnopravna dimenzija zabrane diskriminacije

Kada govorimo o krivičnopravnoj zaštiti pripadnika_ca seksualnih i rodnihi manjina, možemo je posmatrati kroz ona krivična djela koja pružaju direktnu zaštitu i kroz ona krivična djela koja pružaju indirektnu zaštitu. Prva su krivična djela u kojima se seksualna orijentacija i/ili rodni identitet izričito navode, dok su druga ona koja tu zaštitu pružaju indirektno jer se odnose na sve osobe. Takva su, naprimjer, krivična djela ubistva, nezakonitog pretresa stana ili nanošenja teških ili lakših tjelesnih povreda.

Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, zbog složenog uređenja države, postoji na državnom nivou, na nivou entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Bez obzira o kojem nivou se radi, svi su jedinstveni kada je u pitanju postojanje jednog krivičnog djela: povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina. Šta je suština ovog krivičnog djela? Ovo krivično djelo inkriminira ponašanje službenih i odgovornih lica u institucijama Bosne i Hercegovine ukoliko diskriminiraju osobe na osnovu spola i seksualne orijentacije. I ovdje se diskriminacija posmatra ili kao uskraćivanje prava, ograničavanje prava ili davanje povoljnijeg položaja zbog određenih karakteristika. Na koja se prava to odnosi? Naravno, zabrana diskriminacije je ograničena na lična i politička prava, koja ne uključuju i pravo na brak ili druga izvedena prava. Službena i odgovorna lica su one osobe

koje rade u institucijama, povjereni su im određeni poslovi, oni su rukovodioci sektora, direktor preduzeća, savjetnici, policajci, sudije, parlamentarci. Kazna koja je zakonom zapriječena je od 6 mjeseci do 5 godina. Znati pravo ne znači samo pročitati zakon koji regulira određenu oblast jer bi to bilo pogrešno. Pravo se treba tumačiti: ako je propisana kazna od 6 mjeseci do 5 godina, to ne znači da će biti i izrečena u tom intervalu. Moguće je da bude i manje od 6 mjeseci jer zakon u svom općem dijelu predviđa određene uslove koji se moraju ispuniti da bi se mogla izreći kazna manja od propisane.

Drugi set krivičnih djela tiče se indirektne zaštite: to su krivična djela protiv života i tijela, krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina, krivična djela protiv spolne slobode i morala i slično. U ovu grupu ulaze krivična djela kao što su ubistvo, teška tjelesna ozljeda, laka tjelesna povreda, učestvovanje u tuči, nepružanje pomoći, protivpravno lišenje slobode, otmica, silovanje, bludne radnje itd. Zajednička karakteristika svih ovih i drugih krivičnih djela, da ona u svom biću ne razlikuju osobe, već pružaju zaštitu kako heteroseksualcima, tako i homoseksualcima, kako i odraslim, tako i mladim.

Kako se ostvaruje zaštita u slučaju, naprimjer, napada? Bosna i Hercegovina je reformirala krivični postupak 2003. godine i cijeli postupak se rukovodi od strane tužioca. Osoba koja je napadnuta dužna je slučaj prijaviti policiji, a oni dalje obavještavaju tužioca koji odlučuje o tome da li postoji dovoljno jak osnov za pokretanje istrage i kasnije podizanje optužnice. Utjecaj oštećene osobe je u tom smislu umanjen, ali i u isto vrijeme i olakšan jer je nadležni organ taj koji je stručan i osposobljen voditi postupak dalje. Obično, zbog nedovoljnog znanja osobe koja je oštećena, postupci su znali propadati.

Aktivisti posebno ukazuju na to da je za adekvatnu zaštitu LGBT osoba neophodno uvođenje posebnog krivičnog djela koje će u svom biću imati i element poriva i osjećaja: krivično djelo počinjeno iz mržnje. Sam čin nanošenja teških tjelesnih ozljeda zbog mržnje prema osobama LGBT populacije u tom bi smislu bila otežavajuća

okolnost za kažnjavanje. Krivično djelo počinjeno iz mržnje, kao zasebno krivično djelo, nije uvedeno u zakonodavstvo BiH, međutim u krivičnim zakonima Republike Srpske i Brčko distrikta uvedene su određene izmjene i dopune kojima je motivisanost mržnjom kao otežavajuća okolnost dodata pojedinim krivičnim djelima (silovanje, ubistvo, krađa), a sama mržnja je definisana kao pobuda za činjenje krivičnog djela, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina²². Umjesto *seksualne orijentacije* i u ovim zakonima je korišten pojam *spolna orijentacija*, a *rodni identitet* uopšte nije uključen u ovu definiciju, već se može podvesti pod pojam *druge osobine*. I Krivični zakon RS i Krivični zakon BD propisuju da će i u slučajevima kada je krivično djelo učinjeno iz mržnje, a zakon već ne propisuje teže kažnjavanje za to krivično djelo zbog motivisanosti mržnjom, sud to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odrediti počiniocu veću kaznu. U Federaciji BiH slične izmjene i dopune Krivičnog zakona se tek očekuju.

Javno homoseksualno ponašanje kao povreda javnog morala?

U pravu postoje tzv. pravni standardi čiji sadržaj nije precizno određen zbog širokog spektra situacija na koja se mogu primijeniti. Jedan od takvih je i prekršaj povrede javnog reda i mira ili javnog morala. Policija je ta koja određuje da li su ispunjeni uslovi za postojanje prekršaja i određuje sankciju za isti. U mnogo primjera pokazalo se da

22 Krivični zakon Republike Srpske, <http://advokatibijeljina.com/krivicni-zakon-republike-srpske/> i Krivični zakon Brčko distrikta, <http://www.skupstinabd.ba/zakoni/163/Zakon%20o%20izmjenama%20i%20dopunama%20Krivicnog%20zakona%20B.pdf>

se povredom javnog reda i mira ili javnog morala smatra i poljubac dvije djevojke u kafiću ili dvojice momaka u parku, ili eventualno držanje za ruke. Određivanje sadržaja pravog standarda uslovljeno je promjenom društvenih odnosa i shvatanjima šta je moralno, a šta nemoralno ponašanje. To nužno ne važi i u religijskom kontekstu. Nekada se smatralo povredom javnog morala i poljubac dvije heteroseksualne osobe. U očima države, to više nije povreda morala. U očima religije, sigurno da jeste.

Pravo na obrazovanje LGBT osoba

U sklopu antidiskriminacijskih propisa zabranjeno je nedozvoljeno uskraćivanje prava na obrazovanje LGBT osobama. Sistem osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini je izuzetno fragmentiran: Republika Srpska ima svoj sistem, Brčko distrikt Bosne i Hercegovine svoj, a u Federaciji Bosne i Hercegovine postoji ih ukupno deset. Sva ta fragmentiranost čini diskriminaciju prema marginaliziranim grupama vjerovatnijom i otežava njeno kontroliranje. Sistemski propisi o zabrani diskriminacije utjecali su na proces izmjene zakona u oblasti obrazovanja, te eksplicitno uvođenje zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Rodni identitet ili ekvivalenti tom pojmu obično se izostavljaju. Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine u dijelu koji regulira oblast zabrane diskriminacije, izričito navodi spol i seksualnu orijentaciju kao zabranjene osnove diskriminacije. Dalje, naprimjer, u Zakonu o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo, koji regulira oblast visokog obrazovanja najvećeg univerzitetskog centra u zemlji, stoji da visokoškolska ustanova ne može ograničiti pristup visokom obrazovanju, bilo direktno ili indirektno, na bazi spola ili seksualne orijentacije. Ova zabrana se nalazi i u Etičkom kodeksu Univerziteta u Sarajevu.

Ostvarivanje prava na rad LGBT osoba

Zabranjuje se diskriminacija na osnovu spola, spolne orijentacije i izražavanja u pogledu ostvarivanja prava na zapošljavanje, rada i radnih uslova, uključujući pristup zaposlenju, zanimanju i samoza-pošljavanju, kao i radne uslove, naknade, napredovanja u službi i otpuštanja s posla – riječi su Zakona o zabrani diskriminacije. Također, Zakon zabranjuje i mobing na radnom mjestu – kao oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koji podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog. Radna zakonodavstva u entitetima ne navode izričito seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije, dok jedino Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine navodi *seksualno opredjeljenje*. To što entitetska zakonodavstva ne navode izričito seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet nije prepreka za sudsku zaštitu. Dapače, zaštita je osigurana Zakonom o zabrani diskriminacije. Ekonomska neovisnost je uslov bilo koje druge neovisnosti. Uskraćivanjem prava na rad i platu bitno bi se utjecalo na diskriminaciju i marginalizaciju pripadnika ca seksualnih i rodni manjina. Stoga su izuzetno bitne norme kojima se brani nepovoljno postupanje prema osobama druge seksualne orijentacije i/ili rodni identiteta.

Kako dalje?

Prvi koraci su već učinjeni: zakonski, diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta je zabranjena; uvedeni su posebni postupci te jasno definirana uloga institucije ombudsmana za ljudska prava. U svojoj strategiji djelovanja, institucija ombudsmana je uključila i borbu protiv diskriminacije seksualnih i rodnih manjina te saradnju sa nevladinim sektorom. Borba za ljudska prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini će imati i ima drugačiji kontekst i tok jer ide u pravcu zaživljavanja postojećih antidiskriminacijskih propisa, edukacije sudija, policajaca i tužioca, rada sa zajednicom u pogledu njihove edukacije o pravima i slobodama te mehanizmima zaštite, rada sa društvom s ciljem uklanjanja homo i transfobije. Tek nakon tih procesa, ima smisla govoriti o delikatnijim procesima: pravu na brak.

Literatura

Banović Damir. *Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacije i rodni identitet u pozitivnom pravu*. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar, 2011.

MEDIJI

Snježana Milivojević

ZAŠTO JE RAZLIČITOST VAŽNA?²³

Pošto mediji konstruišu, a ne samo odražavaju stvarnost, priroda stvarnosti u mnogome se otkriva kroz medijske poruke. Analiza sadržaja čini mi se naročito korisnom za identifikovanje i utvrđivanje različitih odlika tih poruka, pogodnih za kasnije tumačenje. Što je još važnije, njeni nalazi potvrđuju da je medijska stvarnost proizvod ljudske aktivnosti i, kao takva, napravljena u skladu sa određenim pravilima. Analizom sadržaja postaju vidljivi obrasci, norme i postupci koje medijski autori koriste u složenom procesu proizvodnje stvarnosti. Mediji svakodnevno objavljuju tekstove i slike o događajima, sa kojima publika, uglavnom, nema neposredni kontakt, ali za koje je veoma zainteresovana. Kada se ti tekstovi čitaju analitički, prema unapred utvrđenim kategorijama, otkrivaju se njihove dimenzije koje se ponekad i veoma razlikuju od onih koje su namećivali da upišu autori. Veoma često se ukazuju i smišljene strategije isključivanja, izolacije i diskriminacije ljudski stvorene nejednakosti umesto “objektivnog” odraza “stvarnosti onakve kakva jeste”. Analiza sadržaja je važan postupak za prikupljanje ovih podataka, ali nije dovoljna i da ih objasni. Njihovo tumačenje, kao i razumevanje fenomena, mora da sledi iz šireg okvira medijskog istraživanja.

U regionu koji je duboko propatio zbog etničkih sukoba i nemogućnosti da se prihvate, poštuju ili tolerišu razlike, vrlo je važno prepoznavanje svih oblika isključivanja i diskriminacije. Senzitivno i društveno odgovorno izveštavanje o različitosti potrebno je svugde, ali strašno iskustvo regionalnih sukoba, tokom prošle decenije, čini ga neophodnim upravo u ovom delu sveta. Naravno, količina nasilja nije bila ista u svim zemljama jugoistočne Evrope tokom devedese-

23 Odlomak iz knjige Snježana Milivojević (2002): *Media Monitoring Manual*, London/Beograd: Media Diversity Institute/Samizdat B92. Prevod: Miodrag Kojadinović.

tih, ali je i sama geografska blizina nasilnih konflikata prouzrokovala prenošenje tragedije kroz čitav region. Međutim, čak i bez tih skorašnjih sukoba, svaka od ovih zemalja ima neke mračne i skrivene delove u svojoj dugoj istoriji većinsko-manjinskih odnosa. Takvi događaji obično nisu deo svakodnevnog govora ili opšteg znanja, često su potisnuti ili izbrisani iz kolektivnog pamćenja. Ovaj rad je posvećen izvlačenju potisnutih iskustava iz nevidljivosti, slavljenju različitosti, koje doprinose kvalitetnijem zajedničkom životu.

Čemu monitoring medija?

Motivi za analizu medijskog rada su mnogobrojni, što ukazuje na stalni porast društvenog interesovanja za simboličku praksu. Proizvodnjom univerzalno dostupnih poruka, mediji obavljaju jedan veoma važan društveni posao. Dok se njime bave, novinari imaju visok stepen profesionalne autonomije u skladu sa principima “slobode štampe”, ali njihov rad uvek izaziva javne debate. Nezadovoljstvo medijskim izveštavanjem se često čuje sa različitih strana: “CNN simplifikuje razumevanje događaja u svetu stalnim amerikanizovanjem vesti”, “komercijalni mediji su pristrasni, jer više brinu o interesima oglašivača, nego publike”, “srpska televizija je služila kao medijsko oruđe režima i manipulirala je stanovništvom”, “medijsko pokrivanje rata protiv terorizma služi interesima nacionalne bezbednosti, nauštrb objektivnog izveštavanja”. Ovakve kritike sugerišu da je u raspravi o medijima u pitanju mnogo više od nadmetanja za medijsku pažnju. One potvrđuju postojanje sukoba oko resursa i to, kako tvrdi Džejms Keri (James Carey), naročito oko jednog veoma deficitarnog resursa: stvarnosti. “Kao i bilo koji drugi oskudan resurs, stvarnost je predmet nadmetanja, sukobljavanja različitih ciljeva i projekata; pridaju joj se različita značenja i mogućnosti, troši se i konzervira, racionalizuje i distribuira. Temeljni oblik moći je upravo moć da se definiše, podeli i predstavi ovaj resurs.” Dakle, u društvu postoji sukob oko konstruisanja stvarnosti u smislene celine, a me-

diji su glavna arena na kojoj se ovaj sukob vodi, uvodeći ga pravo u središte svakodnevnog života.

Mnogi nedavni događaji potvrdili su kako mediji mogu da ograniče razumevanje stvarnosti ponavljanjem uprošćenih priča, koje većina olako prihvata kao verni odraz “stvari kakve jesu”. Ove svedene priče oslanjaju se na stereotipe i šire predrasude i nekritičko mišljenje. Štaviše, uprošćene priče traže pojednostavljenu podelu na “dobre” i “loše” aktere, kao standardnu medijsku praksu razlikovanja “nas” i “njih”. Potom se vreme i pažnja velikodušno daju onima koji su poput “nas”, a da se i ne primeti koliko to istovremeno uskraćuje “njih”. Mediji osiguravaju ovakvu nejednakost mnogim sredstvima, između ostalog, ignorisanjem, nedovoljnim ili neodgovarajućim predstavljanjem. Time, u stvari, iz javnog predstavljanja isključuju određene grupe, a to isključivanje je uvek oblik diskriminativne prakse. Ona može da varira od upotrebe uvredljivog ili zapaljivog govora do nevidljivosti ili od militantnog govora mržnje protiv imigranata, stranaca, izbeglica do lingvističkog poricanja, kao u slučaju korišćenja jezika koji sprečava ispoljavanje ženskosti njenim utapanjem u “univerzalni” muški standard, na primer. Istraživanja etničke distance pokazuju da ljudi često imaju negativne stavove prema susednim grupama, naročito onim najbližim, čak i ako njihove članove nikada lično ne sreću. Ili, lepe crne devojke mogu da uspeju kao modeli jedino ako odgovaraju standardima, koje dominantna bela kultura propisuje kao estetske ideale. Ponekad se diskriminacija čak proglašava braniocem tradicije, kao kad se korišćenje naziva “Ciganin” opravdava time da “su se oni oduvek tako zvali”.

Danas je već opšte poznato da postoji pravo na jednak pristup medijima i za razne društvene grupe ovo je bitan politički cilj. Ali “čitanje” medija zahteva određeni nivo pismenosti koji se mora konstantno usavršavati. Zato je medijski monitoring često od koristi za razumevanje neadekvatnog tretmana različitosti. Više puta u medijskoj istoriji, upravo su rezultati analize medijskih poruka preusmerili tok kasnijih istraživanja, bacajući novo svetlo na način na

koji mediji funkcionišu. Među najpoznatijim primerima su čuveno istraživanje načina na koji je BBC predstavljao političke i industrijske konflikte ranih sedamdesetih, koje je izvela Glazgovska medijska grupa (Glasgow Media Group) ili istraživanje kulturnih indikatora (Cultural Indicators Project), čiji su nalazi ukazali kako mediji kultivšu nasilje ili mnoštvo feminističkih studija o medijima koje su otkrivale “simboličko anuliranje” žena. Slično kao kada je Stjuart Hol (Stuart Hall) pre trideset godina rekao vidno šokiranoj BBC-jevoj televizijskoj publici da je “nešto radikalno pogrešno u načinu na koji su crni imigranti - sa Kariba, iz Azije i Afrike - prikazani u mas-medijima” (www.cronicleworld.org). Mnogo šta se od tada jeste promenilo, ali se u medijima “razlike” i dalje uglavnom predstavljaju kao “drugost” i esencijalizuju kroz stereotipe.

Iz ovih primera sledi da su mediji na mnogo načina izraz stvarnosti. Oni, u stvari, jesu “realistični”, ali, kao što Džon Fiski (John Fiske) pravilno uočava u vezi sa televizijom, “ne zato što reprodukuju stvarnost, što oni sasvim sigurno ne čine, nego zato što reprodukuju dominantni osećaj realnosti... Realizam nije pitanje vernosti nekoj empirijskoj stvarnosti, nego je to stvar diskurzivnih konvencija, kroz i za koje se kreira osećaj realnosti.” Ove konvencije osiguravaju granice realnosti - uobičajeno, svakodnevno shvatanje sveta i našeg mesta u njemu.

Zato su kritička analiza medija i stalna javna debata o njima veoma važni. A opet, iz rezultata dobijenih monitoringom medijskog sadržaja, ne mogu se izvoditi direktni zaključci o medijskom uticaju i efektima. Novija istraživanja pokazuju da se, dok prati medije, publika ne izlaže samo dejstvu njihovog sadržaja. Čitaoci se pri tumačenju viđenog u mnogome oslanjaju na vlastita iskustva, pa stoga iste poruke ljudi tumače na veoma različite načine. Zato se ne može tvrditi ni da je korigovanje preterane ili nedovoljne prisutnosti pojedinih aktera u medijima, jedini put do ispravljanja društvene neravnopravnosti. Ali rezultati monitoringa potvrđuju da je poštovanje različitosti suštinski važno za kvalitet medija jer, čak i kad pre-

govaraju o suprotstavljenim značenjima, čitaoci polaze od medijske stvarnosti kao zajedničke osnove.

Razlike i drugost

Izveštavanje o različitosti odnosi se na predstavljanje “drugosti” (osobina različitih od onih koje mi/većina posedujemo), odnosno na osetljivost za i fer tretman različitosti u medijima. Ignorisanje, potiskivanje i isključivanje različitosti rezultira dominacijom većinskih grupa nad manjinskim. Posledica ovakve dominacije je diskriminacija, koja u odnosu na različite grupe može da se manifestuje na mnogo načina. Ali, krajnji rezultat svih tih načina je uvek isti: manjine su isključene iz opšteprihvaćenog, a njihova iskustva ostaju skrivena i neprimećena.

Prema mnogim savremenim teorijama, medijsko reprezentovanje se smatra centralnim za proces formiranja identiteta. Ono je takođe presudno za javnu percepciju aktera, utiče na formiranje društvenog stava prema manjinama, uključujući i njihovo javno prihvatanje ili odbacivanje. Zato su posledice neodgovarajućeg predstavljanja i ozbiljne i velike. Neadekvatno reprezentovanje nije opasno samo zato što je “neistinito”, nego i zato što uverava ljude da nema ničeg lošeg u tome da se tako čini, odnosno da “drugi” čak i zaslužuju da ne budu tretirani kao jednaki. Medijske predstave ponekad čak kreiraju tobožnju prihvaćenost, propagirajući stav da je nejednakost normalan i prihvatljiv odgovor na različitost. Potom čak i koriste ovaj paradoks kao opravdanje za diskriminaciju, kao u tvrdnji: “Romi su neobrazovani, jer njihovi roditelji ne žele da šalju decu u školu, a to je razlog zbog koga, kasnije, ne mogu da postanu ugledni članovi društva.” Ili, kao što kada muslimane zovu Turcima, pozivajući se na prošlost, ustvari šalju podsećanje da se u sadašnjosti ne zaboravljaju, niti praštaju, vekovi turske okupacije.

Mediji kreiraju poželjne modele ponašanja i utiču na naša shvaćanja o tome kakvi članovi društva treba da budu. To se odnosi i na percepciju različitosti. Najbolji način da se razlike izraze, da se o njima razgovara i da se prihvate jeste javna debata, koja je podjednako važna i za pripadnike većinske i za pripadnike manjinskih grupa. Pripadnici manjinskih, društveno podređenih grupa, često su socijalizovani ili prihvaćeni samo pod uslovom da svoj inferiorni društveni status prihvate kao normalan, kao prirodno stanje stvari. Iako nezadovoljni time i sami imaju problem da prevaziđu, a nekad čak i da razumeju, da svoju ulogu žrtve internalizuju kao “zasluženu”. Duga istorija diskriminacije, koju strpljivo dokumentuje ženski pokret, svedoči koliko je teško razbiti ovaj začarani krug.

Medijska jednakost manjina ne ogleda se samo u količini njihove ne/zastupljenosti. Ona podrazumeva složeni set uslova koji garantuju jednak pristup i fer tretman svih aktera. Oni kojima je uskraćeno fer izveštavanje, lišeni su aktivnog učešća u društvu. Posledice ovakvog isključivanja su naročito značajne ako je ono sistematsko. Isključivanje definiše normu, opšteprihvaćeni standard, koji veoma otežava izražavanje, pa čak i pojavu, bilo kakvog alternativnog pristupa, kulture ili obrasca ponašanja. Medijske slike mogu na mnogo načina da doprinesu da se ovakav status quo održi: od ignorisanja pripadnika manjina, nepridavanja važnosti njihovim stanovištima, do stalnog predstavljanja u društveno beznačajnim ulogama ili čak otvorenog propagiranja netolerancije i pozivanja na neprijateljski stav prema njima. Medijske predstave mogu čak i da “etničikuju” pojedine teme i da izoluju manjine, baveći se njima isključivo u kontekstu određenih problema, a uskraćujući im pojavljivanje u svim ostalim temama. Iz takve perspektive, medijske slike nesumnjivo govore mnogo više od onoga što im je vidljivi, svakodnevni sadržaj - one su svedočanstvo o prihvatanju i odbacivanju, svedočanstvo o načinu na koji se društva samopredstavljaju.

Diskriminacija je praksa očuvanja nepravde i nejednakosti. “Od opštih tema do lokalnih značenja, u stilu, retorici, argumentima, koji

se koriste u modelima komunikacije, svuda nailazimo na sveopštu strategiju pozitivnog ‘samo-predstavljanja’ nas i negativnog ‘dru-go-predstavljanja’ njih. Takve strategije, očito, nisu samo u domenu mentalnog. One moraju da se shvate kao socio-kulturni i politički oblici interakcije u društvenom kontekstu etničke nejednakosti, odnosno kao uvežbavanje i reprodukcija moći dominantne grupe.” Diskriminacija osigurava prihvatanje društvenih nejednakosti tako što ih opravdava, čini ih prihvatljivim i “normalnim”, ali predrasude u medijskoj praksi mogu da se promene. Da bi se to i dogodilo, neophodna su precizna i kritička istraživanja o kvalitetu medija. Sistematskom analizom medija mogu da se uoče modeli diskriminacije, ne samo kao pojedinačne pojave, nego kao koegzistentni obrasci selekcije i predstavljanja. U tom poslu analiza sadržaja je važno analitičko sredstvo - ona identifikuje merljive dokaze medijskog rada do kojih bi došla većina analitičara u istim okolnostima. Ona nije samo jedno od mnogih mogućih čitanja sadržaja, ona je objektivizirani opis sadržaja, baziran na “kvantitativnim” dokazima. Mada, neke aspekte sadržaja nije lako pretvoriti u merljive jedinice i to je jedna od bitnih teškoća sa kojima se svaki medijski monitoring suočava. Ukupni kvalitet rezultata monitoringa, u mnogome, zavisi od toga koliko se uspešno ova poteškoća razreši.

Zaključak

Čitanje štampe je za mnoge ljude svakodnevni ritual. To je na neki način i njihovo osnovno građansko obrazovanje. Mediji, a posebno dnevna štampa koja to čini već vekovima, nude tumačenje događaja, oblike zabave, uzore ponašanja. Oni obezbeđuju tekstove i slike koje ljudi koriste da mapiraju stvarnost oko sebe. Zato je veoma važno kako čitamo medije, i to ne samo ono što je u njima eksplicitno napisano, nego i ono što ostaje neiskazano. Već izborom tema i načinom pripovedanja, mediji šalju implicitne poruke o onome što je društveno dozvoljeno da se opaža, prihvata ili kritikuje.

Ljudi se oslanjaju na medijske poruke - na njihove predstave “dobra” i “zla”, “nas” i “njih”, “starog” i “novog”, i “normalnog” i “devijantnog”. Kroz te predstave, mediji daju više od informacije. Daju priče o stvarnosti, a ponekad su to priče o neprihvatanju i mržnji, priče o odbijanju da se prihvati “različitost”, opovrgavanju drugih, koji odbijaju da budu “kao mi”. Neka od ovakvih značenja nisu odmah uočljiva, neka se menjaju sa protokom vremena i postaju vidljiva tek u promenjenom kontekstu. Ali, na veliki broj njih koja jesu vidljiva samo se odmahuje rukom, jer “su to samo reči”.

Prema Oksfordskom rečniku engleskog jezika, jedno od značenja reči monitor jeste i naziv za vrstu guštera koji prvi upozorava na pojavu krokodila. Isto koliko je u životinjskom svetu važno da se preživi opasnost od krokodila, u ljudskom svetu je važno da se prežive socijalne boljke, koje se mogu preduprediti pravovremenim upozorenjima. Kao što su nedavni sukobi na Balkanu pokazali, oni koji izazivaju mržnju, teže da povrede i ponize druge, spremni su i na više od govora, a na to su često, svojim govorom punim mržnje, upozoravali upravo u medijima.

Masha Durkalić

BOSANSKOHERCEGOVAČKI MEDIJI I QUEER SARAJEVO FESTIVAL

Analiza poruka sadržanih u člancima *Dnevnog avaza* i *Saffa*

Ko iole poznaje medijsku scenu u Bosni i Hercegovini, koja je sama po sebi polarizirana kada su u pitanju mnoge teme, počevši od religijske posebnosti Bosne i Hercegovine, pa do njene političke iscjepkanosti i kompliciranosti, poznaje i količinu ideološke artiljerije koju svaki put pri razmatranju određene teme “ispucaju” bosanskohercegovački mediji. U slučaju prvog Queer Festivala u Sarajevu 2008. godine, ova artiljerija bila je mnogo opasnija, jer je isprovocirala napade na učesnike i publiku ovog festivala. Bilo bi smiješno misliti da mediji nisu imali svoj udio u tome – huškanja od strane *Dnevnog avaza*, koja su, na kraju krajeva, dokazana i osuđena od strane Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine, a potom i bezbrojne provokacije od strane *Saffa*, islamske publikacije poznate po besramnom iznošenju komentara na brojne situacije koje su u koliziji sa islamskim načelima života, doveli su do agresivnog stava javnog mnijenja ionako ukorijenjenog u tradicionalnu patrijarhalnu normu bosanskohercegovačkog društva. Iako su se mnogi od pripadnika tog javnog mnijenja odlučili zadržati samo na ponižavajućim komentarima na račun “parade gologuzana” u Sarajevu, sigurno je da su tekstovi ovih publikacija, pored agresivne propagandne kampanje, doprinijeli činjenici da su na dan festivala mnogi posjetitelji napadnuti.

Da podsjetimo – nakon što je festival najavljen, uslijedili su tekstovi koji su na razne načine izazivali neprijateljstvo i agresivnost ka queer populaciji. Na dan festivala, 24. septembra 2008., ekstremističke vehabijske grupe opkolile su prostor Akademije likovnih

umjetnosti u Sarajevu, te napale više učesnika. Pridružila im se i grupa nogometnih navijača, odnosno huligana. Noć je rezultirala fizičkim napadima na ljude za koje su pripadnici ovih grupa mislili da pripadaju queer populaciji, pa su tako stradali i mnogi koji su jednostavno imali dugu kosu ili nosili drugačiju odjeću, uključujući i dva sarajevska novinara (Peđa Kojović i Emir Imamović). Na ovaj epilog događaja su, bez ikakve sumnje, utjecali i tekstovi objavljeni u *Dnevnom avazu* i *Saffu*.

Sa istaknutom opremom teksta koja otvoreno potiče na mržnju prema queer populaciji, pa čak i na naslovnica, *Saff* se isticao kao najveći huškač, iako su uglavnom o ovoj temi govorili tekstovi komentatorskog tipa.

U rubrici “Hutba”, hatib Abdusamed Nasuf Bušatlić piše tekstove s naslovima “Ramazan je mjesec pokajanja, ne orgijanja” (*Saff*, 5. septembar 2008.), te “Crna ruka’ ateizma iznad Sarajeva” (*Saff*, 20. oktobar 2008.). Bilo bi suludo u ovim tekstovima tražiti argumentaciju za to da li se radi o “orgijanju” ili “crnoj ruci ateizma”, obzirom da su tekstovi hatiba Bušatlića oplemenjeni uglavnom citiranjem *Kur’ana* te zagovaranjem svetosti islamske vjere, odnosno bezočnošću njenog kaljanja organiziranjem jednog ovakvog festivala u svetom mjesecu ramazanu usred Sarajeva.

U prvom tekstu, “Ramazan je mjesec pokajanja, ne orgijanja”, hatib Bušatlić citira, parafrizira i navodi *Kur’an* u više navrata, poetirajući zabranu homoseksualnosti, kratko se osvrće na ambasade Holandije, Kanade i Švicarske koje su podržale Queer Festival te na činjenicu da je medijski sponzor festivala BHT 1, koju naziva “televizijskom kućom koja živi od bošnjačkih pretplatnika i onda im se u lice ruga” (*Saff*, 5. septembar 2008.). Osim što koristi potpuno pogrešan termin “homoseksualizam”, hatib Bušatlić ne propušta prozvati i bošnjačke političare (ne navodi koje), koji se, navodno, oportunistički ponašaju prema ovoj manifestaciji te navodi neke od njihovih izjava (uglavnom demagoških i polovično politički korek-

tnih), završavajući sve uzvikom “Allah selamet!”: “O kakvoj se to zaboga potrebi radi da je treba uvažavati i o kakvim ljudskim pravima i osjećanjima da ih treba poštivati, tolerirati i odobravati?! Zar homoseksualizam nije najgrublji atak na ljudskost i prirodna ljudska prava i zar on nije negacija istinske slobode, ma koliko se bolesne duše upinjale da tu bolest, devijaciju i nemoral stave u kontekst ljudskih prava i sloboda. Pokoravanje najnižim prohtjevima i strastima nije izraz slobode, već najgori vid ropstva”.

Napad na bošnjačke političare u ovom tekstu sredstvo je kojim se ekstremistička islamska politika ovog lista obrušava na, za njihove pojmove, pretjerano umjerene bošnjačke političare, odnosno za njihove pojmove, također, na pretjerano umjerenu Islamsku zajednicu. Hatibu Bušatliću pravo na ljubav i slobodu iskazivanja iste ne predstavljaju “izraz slobode”, pa se, kako bi dokazao svoje riječi, vraća na citiranje svog glavnog izvora – Allaha dž.š. Nakon prozivanja bošnjačkih političara radi njihove navodne političke korektnosti (o kojoj sigurno ne može biti ni govora – prije da se radi o potpunog ignorantnosti), Bušatlić koristi priliku da pohvali političare iz Republike Srpske. Zapravo, citiranjem izjave Milanka Mihajlice, predsjednika Srpske radikalne stranke Republike Srpske, Bušatlić se pobrinuo za patriotske osjećaje Bošnjaka. Mihajlicin komentar da je mjesto održavanja Sarajevo (“To i jeste pravo mjesto za takvu paradu. Srpska nikada neće dozvoliti razvrat i perverzije na svojim ulicama, niti podržavati neprirodne sklonosti.”) i korištenje ove izjave u tekstu primjer je ideološkog oblikovanja javnog mnijenja na način da se ono, suočeno s kritikom s druge strane, koja je pri tome vrlo separatistički nastrojena, zabrine za “vlastito dvorište” i pokuša ga, shodno tome i “očistiti”. Zapravo je Bušatlićev tekst, ako se posmatra iz perspektive čitateljstva naklonjenog islamu, vrlo inteligentan u smislu upućivanja željenih poruka i ciljeva koji se žele postići. U nastavku teksta Bušatlić se koristi uobičajenim argumentima – homoseksualnost je bolest, navodno “dokazana” u medicini; spermatozoidi su namijenjeni oplođivanju ženskih jajnih ćelija, a ne “trošenju” pri analnom seksu (vrijedno je spomenuti njegovo citiranje “jednog

medicinara”: “Zamislite koliko je razočarenje spermatozoida kada se kod homoseksualnog odnosa, umjesto u rodnici, nađu usred izmeta u anusu”). Na kraju, Bušatlić poziva sve one koji su “upali u šejtanovu stupicu i odali se tom grijehu (...) da se u ovom mubarek mjesecu pokaju Allahu dž.š., i da ne ustrajavaju u tome nazivajući očiti grijeh drugim imenima i pravdajući ga ljudskim pravom i slobodom jer je to očita samoobmana”. Za kraj ćemo spomenuti i homofobnu opremu teksta, odnosno međunaslove: “BHT1 sponzor festivala homoseksualaca u ramazanu” i “Perverzija i zločin protiv čovječanstva”.

U drugom navedenom tekstu, “‘Crna ruka’ ateizma iznad Sarajeva”, napisanom nakon nasilja na Queer Festivalu, Bušatlić piše da se “dogodilo upravo ono što smo u našem magazinu i najavljivali i na šta smo iskreno i dobronamjerno upozoravali (*Saff*, 10. oktobar 2008., str. 4)”, time se ograđujući od bilo kakvog mogućeg medijskog utjecaja. Međutim, njegovo ograđivanje pada u vodu već u narednom pasusu, kada Bušatlić jasno izražava vlastito zadovoljstvo epilogom događaja, usput demonstrirajući zavidnu dozu nepoštivanja ljudskih prava i sloboda te elementarnog prezira: “Homoseksualci, iako su apsolutna manjina – želimo im da to i ostanu do Sudnjega dana – po svaku cijenu su htjeli isprovocirati građane Sarajeva, a posebno muslimane u toku mubarek mjeseca ramazana i od svog prljavog nauma nisu odustali. Ali, kada je nakon njihove dugo pripremane akcije uslijedila reakcija iz koje su deblji kraj izvukli organizatori tog festivala smrada, nekulture i bezumlja, istog trenutka su se iz svojih busija pojavili nadobudni komunističko-ateistički bojovnici da putem medija, koje su na našu žalost i sramotu nepravедno uzurpirali, brane agresivne homoseksualce i svoju braću po vjeri.” Ako na trenutak zanemarimo činjenicu da su ove iste “agresivne homoseksualce” premlatile vehabije, još jednom detektiramo ideološku poruku koja glasi: “Dobili ste što ste tražili, a tako vam je zato što ste ateisti.” Za *Saff* je ateizam najveći bauk, veći i od homoseksualnosti, a svoju otvorenost ka želji za izrazito religijski uređenim društvom, uredništvo ovog magazina ne skriva. Već u narednim pasusima Bušatlić objašnjava kako sekularizam ustvari atakuje vje-

ru: "Jer, u našem vremenu sekularizam nije samo posvećeni sistem vrijednosti, već je dobio status religije – čiji su nakaradni principi postali sveti i nedodirljivi. (...) U ime te ideologije i njene trenutačne moći, atakuje se svim sredstvima na vjerske slobode i prava o kojima se toliko govori i piše. Traži se sloboda, razumijevanje i tolerantan odnos prema najgorim oblicima nastranosti i devijacija koje su uzročnici opakih bolesti i koji u društvu proizvode samo zlo, jer su u skladu sa sekularističkim poimanjem svijeta i života, a isto vrijeme sputavaju se prava onih koji vjeruju u Jednog i Jedinog Boga, Allaha dž.š. i slijede put islama koji je sušta čestitost, dobro i vrlina". Drugim riječima, glas za islam je glas protiv ateizma i trovanja društva. Odnosno, sekularisti, tj. ateisti su oni koji promoviraju "devijacije" i "nastranosti" samim tim što ne vjeruju u Boga. Nema sumnje da ima mnogo queer osoba koje prakticiraju islam, no njima očito nije zagarantiran isti tretman kao onima koji su "normalni" u svome seksualnom opredjeljenju. Odnosno, queer se poistovjećuje s ateizmom kao najvećom prijetnjom daljoj asimilaciji običnih ljudi u islam, ali ne islam kao intimnu vjeru u Boga, nego islam kao način prakticiranja pravila nametnutih od strane vjerskih ideologa, koji je jedini ispravan islam. Dalje Bušatlić u tekstu napada režisera Harisa Pašovića, koji je u *Dnevnom avazu* napisao kolumnu u kojoj, prema ocjeni autora, "nimalo nije krio uzavrelu islamofobičnost i nezajazljivu mržnju i antipatiju prema islamu i muslimanima, pozivajući na otvoreni linč onih koji su se digli protiv homoseksualne pošasti". Podrazumijeva se da pri tome tekstovi *Saffa* ni u jednom momentu nisu okarakterizirani kao "linč". "Ta kolumna, i po formi i po suštini, podsjeća na tamni komunistički vilajet kada je crna ruka komunizma i agresivnog ateizma sijala strah i stezala omču oko vratova svih onih koji su se deklarirali kao vjernici". Ideološko povezivanje "modernih vremena" sa nekadašnjim komunizmom služi za propagiranje ideja u kojima je izlazak iz prakticiranja islama nedopustiv, odnosno rezultira javnim obilježavanjem, pa čak i linčovanjem, kao što se i desilo u slučaju Queer Festivala.

U rubrici naziva "Polumjesec", *Saff* kritizira i magazin *Dani*, koji je osudio *Saffov* odnos prema Queer Festivalu. U tekstu s podnaslovom "Ofanziva homoseksualaca na *Saff*" (što implicira da je magazin *Dani* pun homoseksualaca, ili, po liniji teorije zavjere, da postoji zahvaljujući nekom imaginarnom "pederskom lobiju") i naslovom "Uvod u islam magazina *Dani*" (kojim se zanemaruje činjenica da magazin *Dani* uopće nije vjerski, nego politički magazin), piše sljedeće: "U nedostatku argumenata i u silnoj želji da nas diskreditiraju i to po dobro oprobano receptu, 'stručnjaci' za islam iz magazina *Dani* optužili su nas da prenosimo tumačenja, kako to napisawe i ostaše živi, islamskih radikalnih klerika Abdullaha ibn Abbasa i Poslanika a.s. U posljednje vrijeme o Muhammedu a.s. i njegovim ashabima piše se na razne načine. Međutim, magazin *Dani* je prvi medij koji je Poslanika a.s. i njegovog amidžića Abdullaha ibn Abbasa proglasio radikalnim islamskim klericima. Aferim!" (*Saff*, 5. septembar 2008., str. 6). Svojevrsnim prozivanjem magazina *Dani*, nezavisnog političkog sedmičnika, *Saff* je u namjeri potpirivanja medijskog rata i uspio. Kasnije je magazin *Dani* prozivan kao jedan od glavnih frontova odbrane "homoseksualizma".

U istoj rubrici u članku od 10. oktobra 2008. sa naslovom "Kako administrator web foruma *Dnevnog avaza* piše protiv svojih novina" (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 9), uredništvo *Saffa* komentira "zanimljive ishode" "halabuke protiv festivala homoseksualizma". "Jednu takvu zanimljivost prepoznamo u djelovanju administratora web portala *Dnevnog avaza* koji se putem forumske rasprave izvinjavao organizatorima 1. Queer festivala i to za ono što su njegove kolege u *Avazu* napisali o tom događaju." *Saff* zapravo komentira tekst administratora (čije se ime ne navodi), koji izražava svoj stav da je forum *Dnevnog avaza* branio od izljeva mržnje, budući da je bio suočen s velikom količinom takvih komentara. Administrator navodi svoje neslaganje sa naslovima objavljenih tekstova u *Avazu*, činjenicu da je kolegici koja je odabrala naslove posvetio i blog na web-siteu *Avaza* te da se s njegovim stavom složio i glavni urednik i administrator portala Adi Hadžiarapović. Međutim, ograđivanje web admi-

nistratora proizašlo iz moralne obaveze i neslaganja sa komentarima mržnje, od *Saffa* je dobilo sljedeći komentar: “Tako to rade u *Avazu* – svak za sebe”, čime je *Saff* zapravo pokušao ukazati na nejedinstvenost u samom bastionu odbrane bošnjaštva – *Dnevnom avazu*, ne uzimajući pri tome u obzir individualnu slobodu pojedinaca-novinara da se u svome radu ograde od onoga s čim se ne slažu. To je još jedan poen za *Saff* u misiji ideologizacije čitateljstva, koje se tako usmjerava sve dalje od svakog medija čiji se stav u potpunosti ne podudara s njegovim.

Konačno, u istoj rubrici u članku od 10. oktobra 2008. godine, s podnaslovom “Savjetnik za pedere” i naslovom “Zalaganjem za homoseksualizam Arnaut pomogao Stranci za BiH da izgubi izbore”, *Saff* kidiše na Damira Arnauta, savjetnika Harisa Silajdžića, jednu od rijetkih osoba iz političkog života koja je podržala Queer Festival. *Saff* navodi da je razlog što je Stranka za BiH izgubila izbore upravo Damir Arnaut, “koji je nekoliko dana pred izbore davao političke izjave kojima se zalagao za homoseksualizam, odnosno za davanje i poštivanje prava homoseksualaca u BiH. (...) Dr. Silajdžiću mnogi nisu htjeli oprostiti što je sebi dozvolio da ima savjetnika koji se toliko zalaže za spomenute homoseksualne nastranosti” (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 6). Ovim je *Saff* optužio stav jednog političara za propast čitave jedne stranke na izborima, što je jako pojednostavljeno, obzirom da ista ta stranka ima bezbroj razloga za neuspjeh, kao, uostalom, i svaka druga stranka u Bosni i Hercegovini.

Saff je u rubrici “Pisma čitalaca” objavio i tekst pod naslovom “Napredak unazad ili degeneracija čovječanstva” (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 62) koji potpisuje dr. Osman Zametica. Iako se ovakve rubrike trebaju smatrati pozitivnim u smislu medijacije između samog medija i čitateljstva, reagiranja ovog tipa teško bi bila objavljena u nekom drugom magazinu koji ima drugačiju uredničku politiku. U pitanju je suluda kombinacija ponižavanja homoseksualaca putem primjera vjenčanja Eltona Johna, nerazumijevanja činjenice da je jedna ekstremna vjerska grupa napala nevine posjetitelje jednog

kulturnog festivala, ponovnog pominjanja tzv. "gej lobija" (u čijem se kontekstu proziva i predsjednik Helsinškog komiteta za ljudska prava Bosne i Hercegovine Srđan Dizdarević), te navođenja sintagmi poput "demuslimanizirani novinari", "organizirana antimuslimanska aktivnost", "umrtvljeni islam", s poentiranjem "Zar problem Bošnjaka nije veći od jedne grupacije drugačije seksualno orijentirane?". Zapravo je u ovom reagiranju čitatelja najstrašnija relativizacija nasilja koje se desilo na Queer Festivalu: "Queer manifestacija organizirana je izvana i dobili su upravo ono što su željeli, a to je da u tome budu spriječeni pa se tako iznova može ispostaviti primjedba o netolerantnosti islama. Samuel Huntington smatra da je islam krvav izvana i iznutra. Evo jednog slomljenog nosa i findžana prolivene krvi pa da se to iznova potvrdi. Što se muslimanska krv svakodnevno buradima lije u svijetu, to je nebitno." Ova argumentacija zapravo je jednaka onoj koja se koristi pri silovanju djevojaka koje nose mini suknje – same su krive. Ludo je misliti da je iko tražio i anticipirao nasilje koje se desilo, ali *Saff* očito nema problem s tim, obzirom da sam iznosi slične stavove, pa ih je normalno objaviti i u rubrici pisama čitatelja.

No, pored svih ovih primjera, sigurno je najstrašnije agitiranje protiv queer populacije i Queer Festivala za *Saff* obavio kolumnist Fatmir Alispahić, inače poznat kao radikalni islamista koji ne propušta nijednu priliku za iznošenje svojih fašističkih stavova, ujedno i na vrlo nepriličan način uz korištenje degradirajućeg jezika. Alispahić je u *Saffu* od 10. oktobra objavio kolumnu pod naslovom "Pederland" (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 18), nadnaslovom "Borba za opstanak" i podnaslovom "Cilj festivala pедера u mjesecu ramazanu nije bila tek afirmacija pederluka, već provociranje i zastrašivanje muslimana, s krajnjom ambicijom da Bošnjaci prihvate pederluk kao manje zlo od vlastite tradicije." Već u samom naslovu se jasno iščitava ideološka poruka koja upućuje na to da je "pederluk" opasnost koja dolazi sa misijom da asimilira muslimane (Bošnjake) i usput ih prisili na pokornost, s referencom na činjenicu da se Bosna i Hercegovina nastoji pridružiti Evropskoj uniji, iz koje, po interpretaciji ovog autora, dolazi svo to "pedersko zlo". Alispahić već na

samom početku i sam poentira teoriju zavjere, odnosno referira se na “srpske i hrvatske obavještajne službe, kao i međunarodni faktor” (iako je u posve racionalnom smislu nejasno kakav bi njihov interes bio u jednom običnom kulturnom festivalu). No, Fatmir Alispahić je jasan: “Ništa nije moglo zaustaviti tu silu nasilja da izgura svoju fašističku zamisao – da optuži najtolerantniju i najotvoreniju sredinu na Balkanu za zatvorenost, jednoumlje, terorizam, vehabizam, i štošta još.” Bez obzira na to što je izjava da se radi o “najotvorenijoj i najtolerantnijoj sredini na Balkanu” nadasve netačna, Alispahić ovim putem nastoji progurati misao da je sve van Bosne i Hercegovine zapravo zavjera protiv nje same i da se Queer Festivalom u tradicionalne tekovine, prije svega bošnjačkog društva, žele infiltrirati destruktivni zapadnjački faktori, uz pomoć vrhunarskih neprijatelja, Hrvata i Srba. Alispahić je usput užasnut i sljedećom činjenicom: “Antiislamsko bjesnilo uzelo je toliko maha da se mržnja prema muslimanima iskazivala i tako što je prilog o Bajramu emitiran čak u 15. minuti Dnevnika, što se dosad nikad nije dogodilo.” Po ovoj analogiji bi se vijesti o svim vjerskim aktivnostima iz oblasti islama trebale emitirati u prvim minutama TV programa, kao što bi se trebale nalaziti i na prvim stranicama svih novina, u državi koja je sekularna. “Medijski montažeri su cijelim tokom ramazana forsirali neprijateljstvo islama prema pederluku, odslikavajući pederluk kao uvjet bez kojeg se ne može biti tolerantan i savremen.” Alispahić ovim nastavlja poentirati ideju po kojoj je homoseksualnost zapravo samo izgovor za uvlačenje društva u neki novi poredak bez morala. “Analogno tome, bošnjačka vjerska i svjetovna tradicija prikazivana je kao izraz nazadnosti, pa i ekstremizma, koji u islamofobičnom svijetu može skupo koštati bošnjački narod. Iako bošnjački otpor pederluku nije imao vjerski, već građanski karakter, on je pod agresivnim medijskim pritiscima prikazivan kao tzv. vehabizam.” Ovo je možda najopasnija rečenica Alispahićevog teksta, obzirom da ideološki vrlo jasno poručuje da su Bošnjaci u nekoj vrsti opasnosti zbog samoproglashene odvojenosti od homoseksualnosti (kao da nema homoseksualaca Bošnjaka ili homoseksualaca muslimana), ali još opasnija je činjenica da Alispahić “otpor”, odnosno vrlo jasno na-

silje, naziva “građanskim”. Koliko je poznato, posjetitelje i učesnike Queer Festivala nisu napali građani, nego radikalni islamisti koji se nisu libili upotrijebiti “otpor” o kojem Alispahić govori. “U okupatorskim medijima u Sarajevu objavljeno je mnoštvo tekstova i ilustracija kojima se, baš na Bajram, islam vrijeđa kao nikad dosad. Po tome je Sarajevo taman muslimanski grad koliko, recimo, i Kopenhagen, u kojemu su muslimani i njihove svetinje meta za izživljavanje krstaških milicija i njihovih medija.” Poredeći Sarajevo sa Kopenhagenom po analogiji incidenata sa karikaturom Poslanika, Alispahić svoje čitateljstvo direktno zastrašuje idejom da su, kao muslimani, ali i Bošnjaci, ugroženi u srcu Evrope, što poentira sljedećom rečenicom: “Sarajevo ne samo da nije muslimanski grad, već nije ni multietnički ni multikonfesionalni grad, jer su Bošnjaci, zato što su muslimani, građani drugog reda, tlačeni, prognani, poniženi i – ušutkani.” Međutim, Alispahić se ne zaustavlja, štaviše – svoje teorije zavjere, koje inače iznosi u vezi sa bilo kojom temom o kojoj piše, nastavlja promovirati putem potpuno nemogućih konstrukcija: “Pederi i njihovi plaćenici će mržnju prema muslimanima, ali i općenito neistomišljenicima, realizirati ubistvima, otmicama, premlaćivanjima, po uzoru na MOSAD, KGB, CIA-u, Udbu i druge tajne službe koje su svoje stvarne ili izmišljene neprijatelje progonile po cijelom svijetu.” Je li potrebno još jednom napomenuti da su ti isti “pederi” na kraju završili premlaćeni od strane “građana” koji su samo pružali “otpor”? Ovakva vrsta argumentacije može dovesti samo do huškanja i raspirivanja mržnje, a bitno je uvidjeti i da je tekst pisan nakon nasilnog epiloga festivala. Nevjerovatna je količina konstrukcija koje Alispahić iznosi, što zapravo nije dokaz njegove neinformiranosti o homoseksualnosti, nego svjesnog napada: “Pederi će proizvoditi pedere, umnožavati ih, popederivati zdravo tkivo, jer je pederluk zakonom zaštićen kao tekovina slobode, čime odanost pederskoj teoriji i praksi biva ključ uspjeha u karijeri. Negiranje pederskih prava i sloboda bit će verbalni delikt, tačka na kojoj se provjerava pravovjernost globaliziranog građanina. Projektovani ‘evropski musliman’ bit će baška provjeravan, jer će pored konzumiranja krmetine morati podržavati i pederluk, misli li išta biti u kršćanskoj hijerarhiji.” Izno-

šenjem ovakvih fabriciranih prijetnji Alispahić ideološki oblikuje strah od različitosti, koje u tekovinama Evrope ne znače odvajanje od vlastitih tradicijskih vrijednosti (a barem za to postoji milion primjera u barem pet država Evropske unije). “Pederocentrično teoretiziranje treba da stvori efekat kako je pederluk cool i kako se pederluče samo progresivni i odvažni, a što je isti socijalni model koji regrutira nove narkomane.” Pored toga što ova rečenica suptilno upućuje roditelje da kod svoje djece pokušaju ustanoviti “tragove pederluka”, autor ispoljava nevjerovatnu količinu ksenofobije koja se proteže na više društvenih grupa, recimo na spomenute narkomane, koji su elementarno unesrećeni i kojima se u uređenim državama pruža pomoć. Alispahić vrhunac ksenofobije ipak dostiže narednim rečenicama: “Treća podvala je bila ona o vehabijama koje su napale dobrohotne pedere, kad su u parovima, kao istospolni muževi i supruge, pošli na izložbu da se kulturno uzdižu.” Alispahiću očito nije jasno da kulturne događaje ljudi pohode neovisno o svojoj seksualnoj ili bilo kojoj drugoj orijentaciji, te je ovom rečenicom zapravo degradirao posjetitelje ove izložbe na obične “pederčine” kojima kultura i umjetnost, osim ako nisu sa bošnjačkim i islamskim predznakom, ne znače apsolutno ništa, jer oni to svakako ne mogu razumjeti. Alispahić svoje “slovo o pederluku”, naravno, završava porukom roditeljima, koji trebaju odgajati kćerke za muževe, a sinove za žene, kako bi “ostvarili osnovni smisao postojanja i otkud je naše prirodno odgajateljsko pravo jače i preče od prava sila razvrata koje razaraju zakone prirode i slovo Svevišnjeg o roditeljstvu i potomstvu.”

Saff je svoju huškačku kampanju krunisao naslovnicom broja 226 od 22. augusta 2008., kada je objavio plakat Queer Festivala s podnaslovom “Opasno poigravanje sa vjerskim osjećajima Bošnjaka” i naslovom “Festival homoseksualaca u časnom ramazanu”. Tekst koji nosi naslovnicu objavljen je u istom broju sa nadnaslovom “Skandalozno” i naslovom “U zadnjoj trećini ramazana u Sarajevu će se održati veliki skup homoseksualaca” (*Saff*, 22. august 2008, str. 14). Tekst potpisuje Ezher Beganović. Već u samom startu Beganovićev tekst potiče na ideologizaciju, prvo nezaobilaznim citiranjem

Kur'ana, odnosno pasusa o Lutovom narodu, a potom nastavlja sa opisom Queer Festivala kao "velikog skupa", kao da se radi o političkom samitu, čime se čitateljstvo dodatno potiče na strah od nepoznatog, u ovom slučaju jednog festivala kulture, koji se predstavlja na lažan i beskrupulozan način, s daljnjim podtekstom da se radi o "promociji homoseksualizma". Beganović u svome tekstu otvoreno proziva autora izložbe fotografija Irfana Redžovića *Na strani*, dok frapantnu neobrazovanost pokazuje pri komentaru filmskog programa: "Kada je riječ o filmovima koji će biti prikazani, organizator još uvijek ne otkriva o kojim filmovima je riječ, već najavljuju nekakvo iznenađenje posjetitelja. Vjerovatno će tu biti i erotskih homoseksualnih filmova." Ovim komentarom je najlakše lakovjernog i, nažalost, neobrazovanog čitatelja uvjeriti da se homoseksualnost zapravo svodi na gledanje pornografije i prakticiranje neobuzdanog seksa, što potvrđuju i naredne rečenice, koje Beganović iznosi sa apsolutnom sigurnošću: "Ono što se sa sigurnošću može reći jeste da će mnogi fotografi i umjetnici izlagati svoja djela među kojima će biti erotske fotografije muških manekena. Bit će tu i sado-mazo instalacija i drugih nemoralnih i razvratnih izživljavanja." Autor teksta niti u jednom momentu ne navodi da je pozvao organizatore festivala te im postavio pitanja u vezi sa programom, dok istovremeno daje sebi slobodu da kulturni program festivala poistovjećuje sa nemoralom i razvratom. Beganović dalje u tekstu iznosi mišljenje da je festival zapravo "samo najava ili ispitivanje terena kao priprema organiziranja gej parade u glavnom gradu Bosne i Hercegovine koja bi se možda mogla održati već iduće godine." Usput se priključuje mišljenju svojih kolega, Alispahića i Bušatlića, u komentaru da je za vrijeme održavanja festivala namjerno izabran ramazan. I ovaj tekst javno proziva ambasade zemalja Evropske unije koje su pružile podršku festivalu: Holandiju, Švicarsku, Heart and Hand Fund iz SAD-a, te medijske sponzore: magazin *Dani*, BH Radio 1, Radio Sarajevo i efM Studentski radio. Također, i ovaj tekst ima neprimjerenu opremu (međunaslovi "Lezbijke i pederi" i "Izlaganje muške golotinje" te naslov antrfilea "Pederi, njihovi donatori i promotori").

Još jedan od značajnih tekstova koji su se pobrinuli za ideološke poruke magazina *Saff* je tekst u rubrici "Društvo", s nadnaslovom: "Odgovor homoseksualaca na prozivke zbog organiziranja festivala homoseksualaca u Sarajevu", naslovom: "Sve debilne stoke vjerom zaludjelih masa, sve bih takve pobio da ne bih trepnuo" i podnaslovom: "O prijetnjama i uvredama na račun vjernika koje se mogu pročitati na internetskoj stranici Udruženja Q, organizatora 1. festivala homoseksualaca, niko ne govori niti piše ijedne riječi. Bilo bi nekorektno kada bi to ostalo neobjavljeno" (*Saff*, 26. septembar 2008, 26). Autor Ismail Ibrahim sastavio je tekst u kojem zapravo piše o komentarima korisnika foruma internet sitea *www.queer.ba*, koji su, dakle, anonimni, ali uz to stvara psihološku sliku i procjenjuje karaktere onih koji su pisali komentare na pomenutom siteu na isti način kao što čitatelji *Saffa* pišu komentare na njegovom web siteu. Slobodu komentiranja na internetu imaju svi i to se ne može regulirati bilo kakvim zakonom, niti se, analogno tome, može uzimati kao bilo koja vrsta oficijelne prijetnje bilo kome ili bilo čemu (naslov teksta uzet je iz jednog od komentara na siteu *queer.ba*), ali s druge strane, *Saffovo* otvoreno huškanje prouzrokovalo je nasilje i linč učesnika ovog festivala, ali to autor teksta, naravno, ni u jednom momentu ne spominje, iako je tekst objavljen u broju dva dana nakon krvavog otvaranja festivala. "Iz podataka koje objavljujemo kao prilog uz ovaj tekst možemo vidjeti da osobe koje su sklone homoseksualizmu nisu nikakve žrtve niti ugrožene osobe. Ipak je riječ o ljudima koji remete red na ovoj Zemlji!" A te osobe su, još jednom, Damir Arnaut, osuđen zbog javne podrške Queer Festivalu, te direktorica Amnesty Internationala Nicola Duckworth, koja je ispred svoje organizacije osudila *Saff* i *Dnevni avaz* za poticanje mržnje i huškanje. Međutim, *Saff* se od ovih optužbi, naravno, ograđuje, uz prigodno prikazivanje Nicole Duckworth kao manipulatorke s "predrasudama prema onima koji nisu homoseksualci".

Dnevni avaz je praćenju Queer Festivala pristupio sa ideologizacijom u "manje riječi", za razliku od *Saffa*, ali su taj posao umjesto njega "odradile" brojne javne ličnosti, putem čijih se izjava čitatelj-

stvo indoktriniralo u smjeru da su queer ljudi bolesni i da su festival namjerno tempirali tokom ramazana te da zbog toga ne poštuju islam i njegove temeljne vrijednosti. U rubrici “Aktuelno” od 28. augusta, *Avaz* donosi tekst sa sljedećom opremom: nadnaslov “ISTRAŽUJEMO: bh. javnost protiv održavanja queer festivala” i naslovom: “Ko Bošnjacima podvaljuje gej okupljanje u ramazanu?” (*Dnevni avaz*, 28. august 2008, str. 2). Naslov očito podrazumijeva ekskluzivitet Bošnjaka muslimana u Sarajevu, kao da u gradu ne žive ljudi drugih nacionalnosti ili konfesija. Iako se u samom tekstu koristi izjava predsjednice Udruženja Q Svetlane Đurković, ostatak biranih sugovornika ukazuje na to da je *Avaz* htio dokazati upravo “podvalu” koju spominje u naslovu: tadašnja gradonačelnica Sarajeva Semiha Borovac smatra da se “trebalo voditi računa da se festival odgodi, jer se zna kada počinje ramazan” (što valjda podrazumijeva da svih 500.000 stanovnika Sarajeva zna kada počinje ramazan i prakticira ga), generalni sekretar Stranke demokratske akcije (SDA) Amir Zukić se razmeće podacima kako je medicinski dokazano da su homoseksualci bolesni, Beriz Belkić je “bez teksta”, dok Rajko Vasić izjavljuje da je u pitanju “neprirodno, bolesno i devijantno ponašanje”. Zapravo, jedine neutralne izjave, odnosno oslobođene prezirnih stajališta, bile su izjave Borisa Kožemjakina, predsjednika Jevrejske opštine u Sarajevu, koji je izjavio da je potrebno donošenje zakona o zabrani diskriminacije kako bi se ova pitanja adekvatno regulisala, te episkopa Sarajevske eparhije Vanje Jovanovića koji je izjavio da se vjerske zajednice ne bi trebale baviti ovim pitanjima. Pa ipak, *Avaz* je “mikrofon” predao upravo licima iz vjerskih zajednica te političarima. Glavni argumenti u članku, koji stižu i do opreme teksta, što je prvo što čitatelj zamjećuje, su mišljenja anketiranih da se festival ne treba održavati u vrijeme ramazana te da je u pitanju bolest (uz insistiranje na korištenju pogrešnog termina “homoseksualizam”). Nimalo suptilna ideologizacija, čak očito iskalkulirana sudeći po izboru anketiranih javnih ličnosti koji osuđuju festival te govore o grešnosti homoseksualnosti i nepoštivanju vjerskih osjećaja Bošnjaka muslimana u odnosu na one koji prema njemu imaju neutralno mišljenje, odnosno pravdaju ga u kontekstu slobode ljud-

skih prava, nadasve je prisutna u ovome članku čiji je autor potpisan kao A. Dedajić.

Ono što je karakteristično za izvještavanje *Dnevnog avaza* o 1. Queer Sarajevo Festivalu jeste i svojevrsno stvaranje “panike” u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine kada je ovaj festival u pitanju. Tako *Avaz* u izdanju od 2. septembra 2008. donosi članak s nadnaslovom “SKANDALOZNO: Gej okupljanje iz Sarajeva se seli u Mostar”, naslovom: “Ef. Smajkić: Slobodu ne treba koristiti za promociju tog smeća sa Zapada” te podnaslovom “Namjerno to rade u ramazanu jer su džamije pune, kaže Seid ef. Smajkić” (*Dnevni avaz*, 2. septembar 2008, str. 9). U ovom članku oprema je odabrana tako da odražava mišljenje još jedne javne ličnosti – mostarskog muftije Seida ef. Smajkića, o činjenici da je, kako *Avaz* vrlo samouvjereno izvještava, nakon kritika u Sarajevu “Udruženje Q za promociju i zaštitu ljudskih prava queer osoba izmjestilo u Mostar pripremne aktivnosti za prvi Queer Festival”. Nadalje, autor F. Vele, koji je nadnaslov teksta doslovce preformulirao kako bi javnosti poslao poruku drugačiju od istine, samouvjereno piše: “To jasno potvrđuje činjenica da će konferencija za novinare, na kojoj će prvi put biti predstavljen Queer Sarajevo Festival, umjesto u Sarajevu u četvrtak biti održana u gradu na Neretvi”, s komentarom kako su ove informacije “izazvale šok u gradu”. Potom *Avaz* za sugovornika ciljano bira ef. Smajkića, poznatog po mnoštvu rigidnih izjava o temama koje izlaze iz opsega propisanog od strane Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, koji izjavljuje: “Ja apsolutno osuđujem tu ideju i taj festival. I ovdje u Mostaru i u Sarajevu. Mislim da slobodu i demokratiju ne treba koristiti u promoviranje nakaradnih ideja i toga smeća koje se uvozi sa Zapada. Mi smo svakako slobodno društvo, ali trebamo njegovati zdrave ideje i zdrav život. A to se jednostavno ne uklapa u viziju Bošnjaka i vjerujem, svih drugih ljudi uopće i drugih vjerskih zajednica.” Ako zaobiđemo analizu same izjave ef. Smajkića, koja upućuje na to da svrha jednog kulturnog festivala i dalje nije shvaćena, te da se Bosna i Hercegovina sastoji od “zdravih” Bošnjaka koji žive “zdravim” životom, greška koju čini *Dnevni avaz* je zastra-

šjujuća – opremajući tekst izjavama koje se savršeno uklapaju u vrstu ideologizacije kojom žele preplaviti čitateljstvo, *Avaz* se na određeni način “pere” od vlastitog stava, gurajući u prvi plan stav jednog od islamskih zvaničnika i na taj način šaljući poruku koja nije zvanični stav uredništva, iako je sasvim jasno vidljiva u podtekstu. Ako dalje analiziramo izjave ef. Smajkića, jasno je ponovno potenciranje teorije zavjere, obzirom da se Smajkić osvrće na činjenicu da su tada “džamije pune” i da je to provokacija iskrenih osjećaja vjernika (još jednom ekskluzivno Bošnjaka muslimana). Prividni balans u ovome članku *Avaz* nastoji postići minijaturnom izjavom Huseina Oručevića iz OKC-a Abrašević iz Mostara, kulturnog centra koji je pružio podršku Queer Festivalu: “Mi probijamo barijere straha. Ne smije se niko bojati zato što se osjeća ovako ili onako.” Nažalost, Oručevićeva izjava ni blizu ne spašava ovaj članak, nadopunjen s anketom osoba iz Mostara, naslovljenom “Riječ je o provokaciji”, u kojoj samo jedna osoba, Aleksandra Savić, direktorica World Music Centra u Mostaru, izražava mišljenje da nije riječ o provokaciji, “jer nisu svi ljudi vjernici i ne vidim zašto bi to bilo ko doživljavao lično.” Kao i u prošlom članku, *Avaz* je putem biranih javnih ličnosti uspio još jednom čitateljstvu prenijeti ideološke poruke koje ukazuju na to da je ovaj festival provokacija vjerskih osjećanja i, uopćeno, jedan veliki grijeh.

Isti se tretman nastavlja i u članku od 5. septembra 2008., kada se još jednom, kao jedan od glavnih sugovornika, koristi ef. Smajkić, kojem je ovaj put posvećen poveći antrfile s naslovom “Ef. Smajkić: Promoviranje ideja koje su suprotne vjeri” (*Dnevni avaz*, 5. septembar 2008, str. 10) i koji je, manje-više, identičan Smajkićevom poimanju Queer Festivala u članku od 2. septembra, s tim da ovaj put *Avaz* citira njegov govor s ramazanskog darsa u Karađoz-begovoj džamiji u Mostaru: “Nećemo se hvatati za grkljan s njima po ulici, ali moramo reći: to je nemoral, šljam, nemoralno življenje, promoviranje ideja koje su suprotne vjeri.” Da se ne bi zadržao na samo jednom vjerskom velikodostojniku, *Avaz* u ovom antrfileu posljednji pasus posvećuje mišljenju monsinjora Ive Tomaševića, generalnog tajnika Biskupske konferencije u Bosni i Hercegovini, koji je “za ‘Dnevni

avaz' kazao da postoji čovjekova sloboda, ali da je ta sloboda uvijek ograničena slobodom drugoga." U članku koji tematizira predstavljanje Queer Festivala na pres konferenciji u Mostaru, s potpuno neprikladnim naslovom "Gej okupljanje bit će u ramazanu", te podnaslovom "Dekić kazala da to nije nikakva provokacija, jer kada su planirali prije godinu, niko nije znao kada će biti ramazan?!"; posebno je problematično korištenje interpunkcijskog znaka "?! " koji upućuje na osudu uredništva. Dakle, oprema je još jednom konstruirana tako da privuče pažnju čitatelja i da mu da do znanja da je u pitanju nešto nemoralno. Citirane su izjave Huseina Oručevića, kao i Slobodanke Dekić iz Udruženja Q, koja jasno objašnjava da se ne radi o premještanju festivala u Mostar, te da festival ni u kojem slučaju nije parada, ali uredništvo nije izabralo da ove izjave iskoristi u opremi teksta, iako bi one bacile drugo svjetlo na Queer Festival. Autor teksta je ponovo F. Vele.

Neposredno prije festivala, u izdanju od 23. septembra 2008., *Avaz* donosi tekst sa vrhunski senzacionalističkom opremom u stilu tabloida (čak i u kontekstu poštivanja medijskih sloboda nezamislivo je da jedna dnevna novina koristi ovakvu vrstu izvlačenja iz konteksta): nadnaslov "NAJAVE Uprkos protivljenju javnosti Queer Festivalu", naslov "Gejevi u Sarajevu i u noći Lejletu-l-kadr!", te podnaslovom "Festival počinje izložbom gej portreta / Nećemo nasjesti na provokacije, kaže ef. Dautović / Tomašević: Ta populacija pokušava se staviti kao mjerilo" (*Dnevni avaz*, 23. septembar 2008, str. 4). Počevši od toga da *Avaz* sam proklamira "protivljenje javnosti" preko naslova nabijenog mržnjom te podnaslova u kojem se koriste sintagme poput "gej portreti" koje ne posjeduju nikakvo značenje, ksenofobični stav se nastavlja i u samom tekstu. Ponovo se koriste izjave islamskih autoriteta, ovaj put glavnog sarajevskog imama Feriza ef. Dautovića, koja ne izlazi iz raspona shvatanja njegovih kolega i otprilike se svodi na istu stvar – da je festival smišljena provokacija. Monsinjur Ivo Tomašević ponovo je tu da svojim mišljenjem izbalansira situaciju, iako je dio izjave koji je *Avazu* odgovarao stavljen u podnaslov kako bi se prikazalo da nisu samo muslimani protiv

“gejeva”. Generalni sekretar SDA, Amir Zukić, još jednom je preferirani izbor za sugovornika, pa i ovaj put ne krije svoj stav o festivalu, izjavljujući: “Organizatori se nevjesto izvlače da nisu znali kada će biti ramazan. Za narednih 100 i više godina zna se kada će biti ramazan. Očito je ovdje u pitanju prkos i inat.” Dakle, na osnovu toga što se u narednih 100 godina zna kada će biti ramazan, u Sarajevu se ta činjenica treba poštovati i sve se kulturne aktivnosti trebaju odvijati u skladu s tim. Ponovo se u tekstu pojavljuje i Rajko Vasić sa neizmijenjenim mišljenjem te minijatura izjava Bojana Bajića, predsjednika Naše stranke, koji smatra “kako je sloboda svakoga da bude ono što hoće”: “Svaki pojedinac i grupa mogu ispoljavati svoje sklonosti u skladu s Ustavom BiH. Mi smo za sve što osigurava Ustav BiH. Na našim prostorima trebalo bi povesti više računa o pravima manjina i onda bi sve bilo uredu.” Članak je krunisan informacijom da je u džamiji Kralj Fahd potpisana peticija “protiv gej okupljanja”. Ovim člankom zapravo je zakucana atmosfera mržnje i ksenofobije protiv queer populacije, što je ova, i dalje najčitanija dnevna novina u Bosni i Hercegovini, mogla učiniti zahvaljujući moći koju posjeduje.

U vrlo dobroj kombinaciji *Saff* i *Dnevni avaz* pobrinuli su se, svaki na svoj način, da u bosanskohercegovačkom javnom mnijenju posiju mržnju prema queer populaciji. *Saff* je pri tome na sebe preuzeo ideologizaciju dominantno islamskog čitateljstva, uljuljanog u poimanje svijeta po vjerskim principima koji im se propovijedaju u čak 99 džamija u Sarajevu, dok je *Dnevni avaz*, kao dnevna novina koja posjeduje veliku ideološku moć, preuzela slojeve društva koji se predstavljaju “građanskima” kako bi ih uvjerila da je 1. Queer Festival u Sarajevu provokacija i manifestacija nemorala. Ideološke poruke poslane putem ovih publikacija na zastrašujući način pokazuju kako je moguće svaku ideju koja nije u skladu sa preovladavajućim mišljenjima ukorijenjenima u tradiciji i patrijarhatu (koji se i dalje predstavljaju kao najveće moralne vrijednosti) preoblikovati zahvaljujući pažljivoj uredničkoj manipulaciji ili čak otvorenoj mržnji koja jednostavno izbija iz napisanih redova. “Upozoravajući” prvenstveno Bošnjake muslimane na to da se u Bosni i Hercegovini

ne može i ne smije desiti ovakva manifestacija, pri tome potpuno zaobilazeći njen kulturni karakter, ove publikacije su svojim porukama doprinijele konačnom epilogu festivala i činjenici da je zbog toga queer populacija već dvije godine velikim dijelom nevidljiva u bosanskohercegovačkom medijskom prostoru. Mobilizirajući Bošnjake muslimane, obzirom da su oni fokus ovih poruka kao dominantna etnička i konfesionalna grupa u Bosni i Hercegovini, a potom i sve ostale čiji su vjerski osjećaji navodno ugroženi “gej okupljanjem”, ovi mediji doprinijeli su atmosferi mržnje, ksenofobije i diskriminacije prema queer populaciji. Iako su neki od ovih tekstova osuđeni od strane Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine, prave sankcije nikada se nisu desile, jer medijski prostor u Bosni i Hercegovini, kao i svaki drugi prostor uostalom, pati od boljke zaborava. Tako je i ovaj ružni incident, o kojem su više izvještavali mediji iz ostatka svijeta, posebno Evropske unije, u samoj Bosni i Hercegovini nakon nekoliko mjeseci bio zaboravljen i postao je primjer koji se širom svijeta u predavanjima studentima koristi kao primjer ideologizacije, huškanja i širenja mržnje u medijima koji bi trebali biti prvi front odbrane slobode i ljudskih prava.

Lejla Huremović

NAJMLAĐI HOMOSEKSUALAC U BIH

IMA 12 GODINA²⁴

Analiza sadržaja izvještavanja printanih medija o LGBT temama u drugoj polovini 2011. godine

Vidljivost LGBT zajednice u medijima u Bosni i Hercegovini ovisi od mnogih faktora. Jedan od glavnih faktora za pisanje o LGBT zajednici u medijima jeste aktivizam, odnosno rad organizacija koje se bave LGBT ljudskim pravima. Analizirajući štampane medije u Bosni i Hercegovini prvo što primjećujemo jeste da se 82% članaka ne tiču LGBT zajednice u Bosni i Hercegovini, dok ih samo 18% spominje LGBT zajednicu u kontekstu Bosne i Hercegovine. Razlog tome jeste upravo nedostatak organizacija koje će se baviti LGBT ljudskim pravima i aktivizmom. Zbog toga ne postoji ni zainteresiranost medijskih kuća, kao ni pojedinačno novinara_ki da istražuju sami i pišu o ovoj temi. Tako, vodeći se ovom činjenicom možemo reći da su mediji u Bosni i Hercegovini ipak pisali dovoljno, s obzirom na nepostojanje javnih aktivnosti LGBT aktivista i aktivistica.

U periodu od 01. jula do 11. novembra o LGBT temama i događajima objavljeno je 140 tekstova u ukupno 10 dnevnih listova i 9 sedmičnih magazina.

U ovoj analizi će se, između ostalog, naći podaci o rubrikama i žanru u kojima su tekstovi pisani, tematici članaka, da li su pisani pozitivno, negativno ili neutralno u odnosu na LGBT zajednicu, da

24 „Najmlađi homoseksualac u BiH ima 12 godina“ bio je naslov u dnevnom listu Dnevni avaz objavljen 21.09.2011. godine

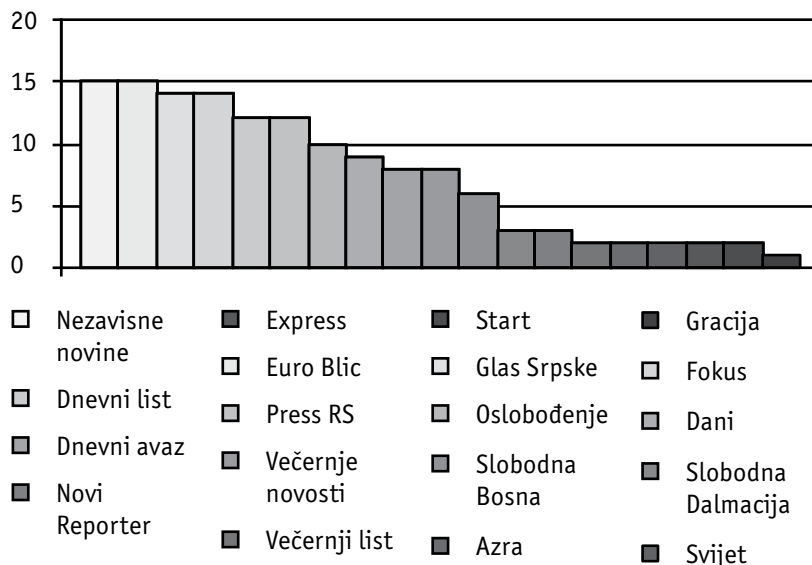
li je primarno ili sekundarno spomenuta zajednica, zatim kakve su fotografije stavljane uz tekst, kao i terminologija koja je korištena.

Najviše o LGBT zajednici je pisao dnevni list “Nezavisne novine” i dnevni list *Euro Blic*, gdje je objavljeno 15 članaka, zatim slijede dnevni listovi *Glas Srpske* i *Fokus* – po 14 članaka, dnevni listovi *Dnevni list* i *Press RS* – po 12 članaka, dnevni list *Oslobođenje* – 10 članaka, magazin *Dani* – 9 članaka, dnevni listovi *Dnevni avaz* i *Večernje novosti* – po 8 članaka, magazin *Slobodna Bosna* – 6 članaka, dnevni listovi *Slobodna Dalmacija* i *Novi Reporter* – po 3 članka, dnevni list *Večernji list*, magazini *Azra*, *Svijet*, *Express* i *Start* – po 2 članka i magazin *Gracija* 1 članak.

Ne ohrabruje nas činjenica da je od ukupnog broja objavljenih članaka koji se odnose na pisanje o LGBT temama vezanim za Bosnu i Hercegovinu, 11 članaka (44%) imalo LGBT temu kao primarnu, dok 14 članaka (56%) kao sekundarnu, tj. sporedna je i nije glavna tema članka. Od ukupnog broja ostalih članaka u kojima se spominje ova tematika, a koji se ne odnose na Bosnu i Hercegovinu, već na region ili na svijet, od 115 članaka, 101 članak (88%) su LGBT temu imali kao primarnu, dok u 14 članaka (12%) tematika je spomenuta sekundarno.

Od ukupnog broja objavljenih članaka (25) u kontekstu Bosne i Hercegovine magazin *Dani* ih je objavio najviše, tačnije 7 članaka.

Broj članaka objavljenih u štampanim medijima u BiH

Od 11 članaka koji su imali LGBT teme vezane za Bosnu i Hercegovinu kao primarne, magazin “Dani” je imao 4 članka, dnevni listovi *Dnevni avaz* i *Nezavisne novine* po 2 članka i dnevni listovi *Glas Srpske*, *Press RS* i *Fokus* po 1 članak. U ovim člancima LGBT tematika je dominantna i tiče se izravno života i tema vezanih za LGBT osobe u Bosni i Hercegovini.

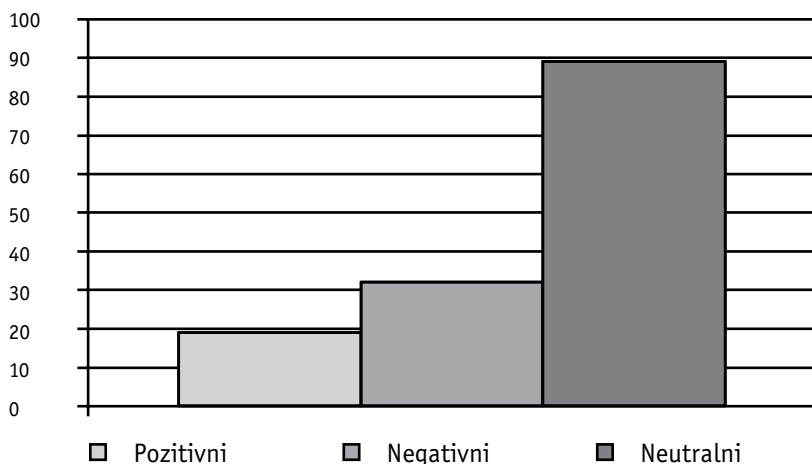
Od ostale štampe koja je bar spomenula u nekom kontekstu LGBT zajednicu ili osobe pojedinačno, pored štampe koja je primarno pisala o LGBT zajednici, su: magazin *Slobodna Bosna*, dnevni listovi *Oslobođenje*, *Nezavisne novine* i *Dnevni list*.

Uzimajući u obzir da većina tekstova nije vezana za Bosnu i Hercegovinu, činjenica da od ukupnog broja objavljenih tekstova, 89 (64%) ih je neutralno je razumljiva jer su uglavnom prenošene vijesti, kako iz regiona tako i iz svijeta. Međutim, pored ovih 64% neutralnih tekstova, 32 (23%) teksta su pisana u negativnom kon-

tekstu, gdje se LGBT osobe uglavnom pokušala predstaviti kao neko ko nepotrebno traži svoja prava, nameće svoju seksualnu orijentaciju, zatim predstavljene su kao bolesne osobe, željne popularnosti i skandala, povezane sa prostitucijom, HIV/AIDS-om i slično.

Samo 19 članaka (13%) je pisalo pozitivno o LGBT zajednici. I to su jedini tekstovi koji potiču na ravnopravnost svih ljudi, bez obzira na seksualnu orijentaciju i identitet.

Tekstovi pisani u pozitivnom, negativnom i neutralnom kontekstu

Kada je riječ o tematici članaka najviše ih je vezano za Paradu ponosa koja je trebala biti održana u Beogradu. Tako je u periodu od 4 mjeseca izašao 61 tekst o Paradi ponosa u Beogradu. Uglavnom su pisana u obliku izvještaja ili komentara, u rubrikama *vijesti dana*, *događaji*, *region*, *showbizz*, *intervju*. Veoma malo tekstova je pisano u rubrici *društvo*, što nam govori o načinu na koji se izvještava o jednom od osnovnih ljudskih prava.

Ostale teme u kojima se spominjala LGBT zajednica su: stavovi javnih ličnosti, reality show, brak, usvajanje djece, udžbenici, reli-

gija, kultura, umjetnost, vojska, zdravlje, suđenja. Poražavajuća je činjenica da se u samo dva teksta govori o LGBT ljudskim pravima i njihovoj zaštiti.

Kada je riječ o veličini tekstova, 77 (55%) ih je malih, dok je 63 (45%) velikih tekstova. Od 77 malih tekstova, izrazito malih je čak 25, dok je od 63 velika samo 14 izrazito velikih.

Naslovi su uglavnom ili informativni i upućuju na sadržaj samog teksta ili senzacionalistički. Tako 76 članaka (54%) u svom naslovu spominju neku od riječi vezanih za LGBT populaciju. Neke od tih riječi su: gay parada, transseksualac, homoseksualac, gej aktivisti, LGBT aktivisti, istospolni brakovi, lezbejka, gej, pederi...

64 članka (46%) ne spominju LGBT zajednicu u svojim naslovima, već na neki drugi način prilaze temi.

Neki od naslova koji su izašli u štampi, a spominju LGBT zajednicu u nekom od konteksta su: "Transseksualac i homoseksualac u parlamentu" (Dnevni avaz), "Istospolni brakovi do proljeća" (Euro Blic), "Zorica Marković okuplja homoseksualce" (Express), "Gej (ni) je ok" (Fokus), "Pederi ne pucaju" (Nezavisne novine), "Nađena mrtva dva homoseksualca, ubio ih ljubavnik?" (Dnevni list), "Najmlađi homoseksualac u BiH ima samo 12 godina" (Dnevni avaz), "Homoseksualnost je oboljenje" (Nezavisne novine), "Lezbijka poljubila svećenika" (Dnevni avaz).

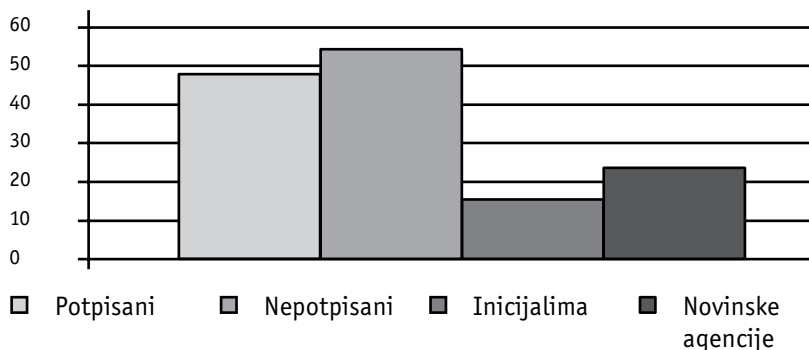
Čitajući samo neke od ovih naslova možete vidjeti da ono što ih karakterizira svakako jeste senzacionalizam. Otvoreno negativno imenuju i govore o istospolno orijentiranim ljudima. Naslovi su u velikoj mjeri izmanipulirani samo da bi privukli što više čitateljstva, te da bi se novine više prodavale. Bitniji je što veći broj prodanih novina od etičkog izvještavanja i zaštite ljudskih prava.

Kada je riječ o člancima vezanim za Bosnu i Hercegovinu i senzacionalizam te predstavljanju LGBT zajednice u lošem kontekstu, dovoljno govori činjenica da su mediji, pišući o ubistvu koje se desilo, u naslovima spominjali špekulacije o tome da li su dvojica ubijenih bili homoseksualci, stavljajući to u prvi plan, a ne samo ubistvo. Neki od naslova na ovu temu su: “Homoseksualac ubio gej par zbog ljubomore” (Glas Srpske), “Nađena mrtva dva homoseksualca, ubio ih ljubavnik” (Dnevni list).

Rijetki su članci čiji su naslovi neutralni ili pozitivni. Spomenut ću nekoliko njih: “LGBT aktivizam u BiH postoji na internetu” (Dani), “Evropom protiv homofobije” (Dani). Ostali naslovi koji ne spominju LGBT zajednicu su uglavnom neutralni iz razloga jer ne govore u primarnom kontekstu o LGBT zajednici.

Najveći broj tekstova nije potpisan, čak njih 55 (39%), dok ih je potpisanih 49 (35%). Ostali tekstovi su potpisani inicijalima – 14 tekstova (10%) ili su tekstovi preuzeti od agencija – 22 (16%), tretirajući ih kao agencijske vijesti, te se na taj način ograđujući od mogućih posljedica.

Članci koji su potpisani imenom i prezimenom, inicijalima, nepotpisani i agencijski preuzeti

Kada je riječ o stavovima sagovornika_ca u tekstovima objavljenim u domaćoj štampi, stavovi su uglavnom neutralni ili negativni.

Veoma mali postotak stavova je pozitivno iz razloga što su novinari_ke uglavnom za svoje sagovornike_ce nalazili osobe koje će im svojim stavom unijeti senzacionalizam u članak, što samim tim podrazumijeva i negativno izjavljivanje o LGBT zajednici. Sagovornici_ke su uglavnom isti u većini članaka, teme se vrte u svim novinama oko istog, a novinari_ke se ne trude da potraže drugu stranu priče pronalaženjem sagovornika_ce koji bi bio/_a iz LGBT zajednice, pa makar ostao anonimn_a. Vezano za tekstove koji su objavljeni, a tiču se izravno Bosne i Hercegovine, ni u jednom tekstu nije bilo stava ni jedne osobe koja je iz LGBT zajednice iz Bosne i Hercegovine, dok je u tekstovima koji su iz regiona ili svijeta gotovo uvijek, u koliko se traži stav o nekoj tematici, zatražen i stav nekoga_e od LGBT aktivista_ica. Naravno, svjesni smo činjenice da nakon Sarajevo Queer Festivala niko iz LGBT zajednice ne želi i ne smije da javno istupi te kaže svoj stav na neku temu koja se odnosi na LGBT osobe. I to je jedan od razloga za nepostojanje druge strane priče.

Kada analiziramo objavljene članke, ne možemo a da ne spomenemo i fotografije koje se objavljuju uz tekst. Od ukupno 140 članaka, 50% ima fotografiju uz tekst. Ono što je zanimljivo jeste da čak i izrazito mali članci uz tekst imaju fotografiju. Kada analiziramo te fotografije možemo zaključiti da su birane uglavnom da privuku pažnju čitalaca. Većina ih automatski asocira na negativan stav prema temi o kojoj se govori u tekstu. Tako, na primjer, uzevši u obzir tekstove o Paradi ponosa u Beogradu i fotografijama koje idu uz te tekstove, u većini slučajeva to su bile fotografije na kojima se vidi kordon policije, uglavnom sa razbijenim glavama, zatim huligani, porazbijan grad, prolivena krv i slično. Novinari se uopće nisu trudili da pokušaju pokazati pravu sliku kako bi Parada ponosa trebala da izgleda i na taj način daju uvid onim čitateljima_cama koji_e smatraju paradu samo kao provokaciju i mjesto gdje će biti puno nasilja. Ili, pak s druge strane, prikazuju fotografije na kojima su pripadnici LGBT zajednice sa svjetskih Parada ponosa, gdje su prikazani našminkani i polugoli muškarci, fotografije na kojima se ljube dvije djevojke ili dva muškarca, predstavljajući Paradu ponosa

upravo onako kakvom je vidi većina građana i to zahvaljujući njima – novinarima_kama. A realnost na našim prostorima je upravo suprotna. U dosad održanim Paradama ponosa u Beogradu i Zagrebu LGBT zajednica je izašla na ulicu da se bori za svoja osnovna prava, zakopčani do grla, pokazujući da oni ne paradiraju goli već traže svoja prava. Međutim, u štampi nije bilo takvih fotografija. Još jedna zanimljiva činjenica jeste da se često pojavljuju fotografije na kojima se dvojica muškaraca drže za ruke, snimljena sa leđa, ali sa odsječenim glavama. Također, uglavnom su na fotografijama gej muškarci, dok se lezbejke pojavlju u nekih 4% tekstova.

Kada je riječ o terminologiji koja se koristi za imenovanje LGBT zajednice i osoba, rezultati pokazuju da su gej muškarci mnogo vidljiviji i zastupljeniji. Mnogo se više piše o muškarcima u svakom kontekstu, bilo da je riječ o temama vezanim za Bosnu i Hercegovinu, region ili svijet. Čak i kada se piše o poznatim ličnostima koje pripadaju LGBT populaciji uglavnom se piše o gej muškarcima. Kada je riječ o terminima koji označavaju cjelokupnu LGBT zajednicu, također se koriste nazivi koji se vežu za gej muškarce.

Što se tiče termina koji u negativnom kontekstu označavaju i predstavljaju LGBT osobe, a korišteni su u člancima su: pederisanje, pederizam, pederisti, lezbo, na svoju ruku i slično. U samo nekoliko članaka primjetni su ovakvi termini, uglavnom se koristi terminologija kao što je: homoseksualac, gej populacija, lezbejka, homoseksualni brakovi, transseksualci i slično.

Analizirajući štampane medije, možemo zaključiti da bosansko-hercegovački mediji pišu o LGBT temama. Činjenica jeste da pišu mnogo više o LGBT tematici koja se ne tiče Bosne i Hercegovine, ali za to je zaslužna i trenutna situacija po pitanju LGBT (ne)aktivizma na području Bosne i Hercegovine. Da bi se promijenila slika medija potrebno je postepenim korakom raditi na povećanju aktivizma, edukaciji i vidljivosti.

Jasmina Čaušević i Kristina Ljevak

ANALIZA SADRŽAJA IZVJEŠTAVANJA PRINTANIH MEDIJA O LGBT TEMAMA U 2012. GODINI

Uvod

Ova analiza je nastavak praćenja izvještavanja o LGBT temama u bosanskohercegovačkim štampanim medijima, koju drugu godinu zaredom objavljuje *Sarajevski otvoreni centar*. U periodu od 1. oktobra 2011. do 15. oktobra 2012. godine prikupljana su izvještavanja dnevnih, sedmičnih i petnaestodnevni pisanih bosanskohercegovačkih medija o temama koje imaju veze sa LGBT osobama i kulturom. U praćenim štampanim medijima o rodnim i seksualnim manjinama pisalo se kroz tekstove različitih žanrova – vijest, izvještaj, intervju, komentar, saopćenje – a u pitanju su bili autorski tekstovi ili agencijske vijesti. Površine koje su tekstovi zauzimali kretale su se od agencijske vijesti u nekoliko rečenica (gotovo polovina svih objavljenih tekstova jeste upravo ovakva), preko autorskih izvještaja, vijesti i komentara na više od pola strane (najčešće vezano za političke implikacije i društvene prilike oko otkazivanja Parade ponosa u Beogradu 2011. i 2012. godine), pa sve do nekoliko intervjua koji su zauzimali dvije i više strana (svi vezani za osobe iz Bosne i Hercegovine).

Kako je za period juli – decembar 2011. godine urađena analiza medijskog izvještavanja o seksualnim manjinama u BiH (publikacija *Rozi izvještaj: Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012, u okviru koje je i tekst Mashe Durkalić „Analiza medijskog izvještavanja o seksualnim manjinama u BiH“. str. 16-48) u ovom tekstu smo period od oktobra do decembra 2011. predstavile uglavnom kroz isticanje najvažnijih zaključaka

koji su bili dati u analizi iz 2011. godine. Period od januara 2012. do 15. oktobra 2012. predstavlja okosnicu naših analiza.

Opće informacije

U periodu oktobar – decembar 2011. ukupno su objavljena 72 teksta, i to većina upravo u oktobru s obzirom da je tada udarna vijest bila hoće li ili neće biti Parade ponosa u Beogradu. Ista situacija je sa frekventnošću tekstova i tokom 2012. godine – najviše ih je bilo u drugoj polovini septembra i prvoj oktobra. U periodu januar – oktobar 2012. ukupno je objavljeno 450 tekstova. Sve zajedno uzevši, za godinu dana (1. oktobar 2011 – 15. oktobar 2012.) objavljena su 522 teksta. Najveći broj tekstova vezan za LGBT teme (i do 20 u danu) objavljivao se u danima neposredno prije i poslije održavanja Parade ponosa u Splitu i u Zagrebu (juni), te posebno oko najavljiivanja, pa otkazivanja Parade ponosa u Beogradu.

Štampani mediji u BiH izvještavajući o LGBT temama proizvode i održavaju vrijednosti bh. društva, kreirajući stvarnost služeći se nekolikim obrascima kroz koje prikazuje LGBT osobe: (1) Teme koje nisu vezane za LGBT, ali se, radi širenja mržnje ili želje za senzacijom, povežu sa LGBT kontekstom (najbolji primjer za ovo je pisanje o višestrukom ubistvu koje se desilo u oktobru 2011. na Palama, a centar izvještavanja, i u svim naslovima, o ovom zločinu je bilo pisanje o tome da su ubijeni mladići bili u homoseksualnoj vezi i da ih je ubio treći mladić). (2) Teme vezane za gej parade u Srbiji, Splitu, Zagrebu i svijetu (najveći broj tekstova u medijima se odnosi na zabrane Parade ponosa u Beogradu 2011. i 2012. godine; najave Parada ponosa i kratko izvještavanje o tome kako je proteklo održavanje). (3) Pitanja vezana za LGBT kroz popularnu kulturu i svjetske zvijezde (većina tekstova se odnosi na poznate osobe koje su otkrile da su LGBT ili one koje daju homofobne izjave o LGBT populaciji, na poznate pjevačice koje pjevaju u gej klubovima i druge „zanimljivosti“, poput LGBT staračkog doma, LGBT zoo-vrta, LGBT fudbalera i slično). (4) Grupa tek-

stova u kojima se čitaju pozitivni pomaci vezani za prava LGBT osoba (gay-friendly poslodavci, Obamini stavovi o LGBT pravima, pitanja legalizacije istospolnih brakova, politike nekih fudbalskih klubova, ozbiljno bavljenje društvenim i pravnim problemima LGBT ljudi itd). (5) Intervjui sa LGBT osobama iz Bosne i Hercegovine. (6) Autorski tekstovi koji su mješavina informacija, proizvoljnosti i predrasuda, a bave se raznoraznim temama – od Slovenije i referenduma, Crne Gore i spota za borbu protiv diskriminacije LGBT osoba do filma „Parada“.

Dvije stvari se nameću – nevjerovatno mali broj tekstova se odnosi konkretno na BiH i pitanja LGBT unutar nje, i ogromna većina tekstova koja, izvještavajući o LGBT temama, kreira sliku osoba i subkulture koja je neozbiljna, tu da zabavi, nasmije, začudi, šokira, potvrdi predrasude. Na taj način se skida odgovornost o nepisanju o realnim, životnim, ekonomskim, pravnim i drugim problemima vezanim za nasilje i diskriminaciju, koje trpe LGBT osobe.

Teorija

Kako bismo što slojevitije predstavile problem diskriminatornog izvještavanja o LGBT osobama u medijima, osim opsežne analize konkretnih novinskih tekstova, predstavile smo i neke od najvažnijih savremenih teorija koje se bave ideološkim i sociološkim ravnama medijske kulture. Teorijski okvir o ideologiji, ulozi, funkciji i ciljevima medija čine ideje sljedećih autora – Guy Debord, Douglas Kellner, Noreene Z. Janus, te klasici – Antonio Gramsci i Louis Althusser. Teoriju, u ovoj analizi, koristimo da ukažemo na postojanje mnogih teorijskih radova o funkcionisanju medija, koji na interdisciplinarni i kritički način objašnjavaju mehanizme kojima se mediji služe da uspostave željene ideološke i vrijednosne paradigme (ne postoji „objektivno“ sagledavanje stvari, pa ni mediji, kao ni bilo koja druga oblast nauke, umjetnosti, društva uopće, nisu „objektivni“ i izvan ideologija). Teorijskim osvrtom na ciljeve izvještavanja kroz sintezu dominantnih obrazaca prikazivanja LGBT populacije u medijima,

pokušale smo, također, pokazati i da uvijek treba imati u vidu kompleksnu historijsku ravan patrijarhalnog insistiranja na krutim heteroseksualnim običajima ponašanja, jer heteroseksizam jeste moćni mehanizam prisile, kontrole, marginaliziranja svih različitosti i obnavljanja klasnog sistema, bilo simbolički bilo kroz realne matrice.

Ističemo ideju od koje smo krenule u čitanje tekstova. *Ono što je najfrekventnije nije i najznačajnije za analizu. Treba posmatrati kako se izolovani dijelovi uključuju u strukturu veće komunikacijske slike*, poručuje Noreene Janus u svom tekstu o istraživanju o prikazivanju rodnih uloga u masovnim medijima. To je posebno važno u kontekstu izvještavanja o LGBT populaciji u bh. medijima. Ono što je u ovom slučaju praćenih izvještavanja najfrekventnije zaista nije najznačajnije za analizu jer osim tekstova o gej paradama u regiji najzastupljeniji su oni senzacionalistički iz svijeta koji, prema našem mišljenju, ne izražavaju stav urednika_ce ili redakcije, niti su tendenciozno objavljeni, već su, moguće, posljedica neinventivnosti novinara_ki u bh. (posebno dnevnim) novinama – rubrike *mozaik*, *svijet*, *kiosk* i slične ostanu nepopunjene pred prelom novina, tražeći čime ih popuniti, nađe se „simpatična“ vijest da je otvoren starački dom za homoseksualce, ili da je zvijezda serijala „The X Files“ priznala da je imala i veze sa ženama, i problem praznog prostora je riješen. Potpuno druga stvar je, na primjer, pisanje Dnevnog avaza, Press RS-a i drugih novina povodom neodržavanja Parada ponosa u Beogradu.

Afirmativni primjer

Da su ljudi koji pripadaju LGBT zajednici ljudi koji imaju iste probleme, želje, uspjehe, nadanja ili kako to kaže Mima Simić *oni koji jednako kao i povlašćena skupina rade, prijateljuju, obiteljuju, vole i ne vole*, kontinuirano su u periodu na koji se odnosi ovaj izvještaj (oktobar 2011 - oktobar 2012.) pisali u magazinu *Dani*. Predstavnici LGBT populacije, muškarci i žene koji su npr. deklarirani homosek-

sualci, predstavljeni su kroz svoje karijere, planove, razmišljanja, a ne kao oni koje isključivo određuje seksualna orijentacija.

Analizirajući sadržaj objavljen u štampi koja se izdaje u BiH, jedino se u *Danima* pronalazi jasan stav uredništva vezan za afirmaciju LGBT prava, koji kroz senzibilizirane novinark_e, direktno radi na promociji ljudskih prava rodnih i seksualnih manjina. Potkrijepit ćemo to nizom primjera.

U *Danima* (12.7.2012.) Đorđe Krajišnik razgovarao je sa hrvatskom rediteljicom Danom Budisavljević. Jedan od povoda za intervju bio je Danin autobiografski dokumentarni film *Nije ti život pjesma Havaja* pred premijerno prikazivanje u Sarajevu u okviru takmičarskog programa za dokumentarni film Sarajevo Film Festivala. U filmu autorica sa svojom porodicom tokom nekoliko porodičnih okupljanja i zajedničkih obroka diskutuje o vlastitoj istospolnoj seksualnoj orijentaciji. Naslov intervjua - *Za mene je reći "ja sam lezbijka" bilo pitanje hrabrosti i poštenja*. Iz intervjua, između ostalog, saznajemo kako je film odlično sredstvo za prevazilaženje trauma. Najvažniji segment ovog razgovora vezan je za sagovorničino kazivanje o bolnom procesu samoprihvatanja vlastite seksualnosti *zbog straha da se cijeli dotadašnji život ne raspadne*. Važan je i njen stav o tome jesi li ili nisi gej koji može doprinijeti revidiranju stava čitateljstva o gej osobama.

“To da si ti gej ili nisi gej je toliko glup problem, u odnosu na sve probleme koje mi imamo da jednostavno ne mogu shvatiti zašto si društvo toliko brusi noževe na tome. Jer tu nitko nije kriv, ne možeš to promijeniti i to je potpuno bačena energija, baviti se da li je neko gej ili ne, umjesto da usmjeriš svoju energiju na one stvarne probleme koje svi imamo. Ali umjesto toga ljudi se iskaljuju na onima koji im nisu ništa krivi. Familije se raspadaju, roditelji su nesretni. Ti ljudi žive jako nesretno, jer je jako teško živjeti skriveno. Ja znam da je mene bilo užasno strah, jer sam imala osjećaj da ako neko skuži to da sam gej, da će sve propasti. I to je bio taj moj strah. OK, ja ću se baviti filmom, ali onda kad oni skuže da sam ja gej ko zna šta će se dogoditi.” Dana Budisavljević.

Ovaj intervju je važan i zbog bavljenja temom seksualnosti kao nečega što je fluidno, zbog zagovaranja stava da onda kad izbjegnemo ograničavanje na heteroseksualnost, na koju ponekad sebe prisiljavamo, više nije važno sa kim ćemo dijeliti stan, postelju i ostalo. Kao što D. Budisavljević kaže : “Zato mi je bilo jako važno izboriti se za taj svoj identitet lezbijke i onda sad mogu biti šta god.“

Važno je što je jedan bh. magazin dao ovoj ženi prostora da objasni zašto se bori za odmicanje od pozicije žrtve koja gej osobe dovodi u poziciju neaktivnosti i isključivanja mogućnosti djelovanja. Za nju živjeti kao žrtva znači živjeti pola života. Također, otvorena je još jedna gotovo tabu tema bh. novinarstva – skretanje pažnje na poziciju roditelja djece koja su u istospolnim vezama, koji zbog osuda društva na sebe preuzimaju veliki osjećaj krivice i seksualnost vlastite djece dovode u vezu sa tim da *nisu bili dovoljno dobri roditelji*.

Osim što intervju doprinosi senzibiliziranju javnosti za probleme LGBT osoba on donosi i druge zanimljive detalje vezane za sago-vornicu što se opet naslanja na polaznu tačku – važno je shvatiti da istospolna seksualna orijentacija nije jedino pitanje kom su posvećene osobe koje pripadaju toj skupini. Dana govori o vlastitoj produkcijskoj kući *Hulahop*, o uslovima unutar kojih djeluje nezavisna umjetnička scena u Hrvatskoj, o birokratizaciji evropskih i domaćih fondova za kulturu koji guše kreativnost autorica i autora jer su prinuđeni da vode više računa o formalnoj strani projekta i pravdanju troškova već o kvaliteti samog umjetničkog rada.

Preporuke

U skladu sa novinarskom etikom, kao i savremenom teorijom vezanom za novinarstvo, te kroz primjere korektnih i etički problematičnih primjera bavljenja LGBT temama, istaći ćemo nekoliko značajnih ideja vezanih za načine na koje se mogu poboljšati izvještavanja o LGBT osobama.

Ističemo da se LGBT osobe trebaju prikazivati po istom principu kao i heteroseksualne – kroz svoja interesovanja, profesije, dostignuća, djela, a ne isključivo kroz svoju seksualnost, kroz koju se analizira sve što LGBT osobe rade ili jesu.²⁵

Kada se piše o pravima LGBT osoba, mora se imati uvijek u vidu zakonska regulativa koja se odnosi na seksualnu orijentaciju, jer u Bosni i Hercegovini postoje zakoni koji zabranjuju svaki vid diskriminacije vezano za seksualnu orijentaciju osobe i neophodno je da novinari_ke znaju za to i da ne podržavaju, implicitno ili javno, stavove o protivljenju uvođenja antidiskriminacijskih zakona i njihovoj implementaciji, uz argumente (tipične za anti-gej aktivist_ice) da su prava LGBT osoba neka “posebna prava“. LGBT osobe ne zahtijevaju da imaju bilo kakva posebna prava – LGBT osobe žele jednaka prava, jednaku zaštitu i jednake mogućnosti za dokazivanje svojih sposobnosti.

Jezik kojim se pišu tekstovi vezani za LGBT teme često je, čak i u afirmativnim tekstovima, problematičan, politički nekorektan i pogrdan.²⁶ Ovdje navodimo primjer samo najfrekventnije riječi - „homoseksualizam“ koja se koristi potpuno nepravilno, i problematična

25 Janus, Noreene Z. Research on sex roles in the mass media: toward a critical approach. (u pitanju je parafraza onoga šta Noreene Janus navodi šta bi doprinijelo da medijski sadržaji budu manje seksistički i diskriminatorni).

26 Više o Uputama za korištenje senzitivnog jezika i politički korektne terminologije i drugim temama koje su izuzetno važne za struku, pogledati u publikaciji: Izvan četiri zida - Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama, Sarajevski otvoreni centar, sarajevo, 2012. str. 106-111.

je i iz političkog, i iz etičkog i iz smisaonog ugla. Naime, termin „homoseksualizam“ ne postoji, baš kao što ne postoji ni pojam „seksualizam“. Korištenje ovog termina ukazuje na slaganje sa ideologijom homofobije, jer se ovakvim terminom pokušava dokazati da se prava LGBTTIQ osobama trebaju ukinuti, jer je u pitanju neki štetni poredak, „izam“ ili poremećaj. Ispravan termin je homoseksualnost ili istospolna orijentacija ili LGBT osobe. Poželjno bi bilo da se koristi „gej“ ili „lezbejka“ ili „biseksualna osoba“ da se opišu osobe koje privlači isti spol.

Izbjegavate korištenje riječi „homoseksualizam“ osim u direktnim citatima, uz naglašavanje/komentar da je ova riječ ciljano izmišljena, pogrdna i uvredljiva. Dakle, preporučljivi termini su - „homoseksualnost“, „homoseksualne osobe“, „gej“, „gej muškarac“ ili „lezbejka“, „gej osoba/ljudi“, „LGBT osobe/ljudi/zajednica“.²⁷

Neophodno je da se LGBT teme iz Bosne i Hercegovine češće nalaze u domaćim medijima. Ipak, pohvalno je da se broj pisanja u bh. medijima o bh. LGBT temama povećao, u odnosu na prošlu godinu. Dešavanja u regiji jesu značajna i za BiH, posebno ona koja se tiču društvenih pitanja, pravnih aspekata i ideologije koja je za ili protiv LGBT zajednice, i ona s pravom zauzimaju dobar dio medijskog prostora, ali bi se pisanja o tome koja je pjevačica pjevala u kojem gej klubu (u regiji) ili koja poznata strana ličnost iz sveta zabave ima istospolna seksualna iskustva, u budućnosti trebalo zamijeniti pisanjima o kulturnim, društvenim, pravnim i političkim pitanjima LGBT ljudi u Bosni i Hercegovini.

I na kraju, problem diskriminatornog izvještavanja o LGBT osobama u medijima ne treba razumijevati samo kao jednostavnu opresiju heteroseksualne patrijarhalne kulture nad različitim i drugačijim kulturama. Uvijek treba imati u vidu kompleksnu historijsku ravan – patrijarhalno insistiranje na krutim heteroseksualnim obi-

27 Isto, Čaušević, Zlotrg. str. 107.

čajima ponašanja (heteroseksizam) jeste moćni mehanizam prisile, kontrole i obnavljanja klasnog sistema kroz matrice kapitalizma.

Za dublje razumijevanje generalno izrazito negativnog odnosa prema LGBT osobama, odgovore možete potražiti u izdanju: *IZVAN četiri zida : priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*, ur. Lejla Huremović, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2012.

Zaključak

Analiza pokazuje da se u bosanskohercegovačkim medijima najviše piše o poznatim ličnostima iz svijeta zabave (raznorazni detalji iz života poznatih osoba koji su na bilo kakav način vezani za LGBT teme) kao i o dešavanjima u regiji (održavanja, najavljivanja i otkazivanja Parada ponosa), a najmanje o ozbiljnim društvenim, pravnim i političkim pitanjima LGBT ljudi u Bosni i Hercegovini (od 522 teksta koliko ih je ukupno objavljeno za godinu dana, samo se 28 odnosi na bh kontekst). Poražava činjenica da se ubjedljivo najviše objavljuju agencijske vijesti vezane za *showbiznis*, ali ohrabruje to da je se u 2012. godini mnogo više (i kvalitativno i kvantitativno) pisalo o LGBT osobama, u odnosu na 2011. godinu.

HOMOFOBİJA I COMING OUT

Aida Spahić

HOMOFBIJA – FBIJA KOJU DRUŠTVO PODRŽAVA

Uvod

Diskriminaciju ljudi nehetero seksualne orijentacije i “drugačijih” rodni identiteta možemo pratiti već stoljećima. Od ranog srednjeg vijeka mržnja prema ljudima koji nisu heteroseksualne orijentacije počinje da se institucionalizira, primarno kroz crkvene strukture. Počinju progoni homoseksualaca, lažne optužbe za homoseksualnost (koja se tada nazivala sodomija) u svrhe postizanja političkih ili drugih ciljeva. Jedan od primjera jeste red templara koji je cijeli uništen upravo po ovim osnovama. Iako je homoseksualnost bila nešto što se aktivno pokušavalo iskorijeniti, služila je i kao sredstvo za ucjene, klevete i optužbe. Tokom stoljeća koja su uslijedila, osobe optužene za homoseksualnost bile su u sadašnjim evropskim zemljama podvrgavane kaznama kao što su utapanje, davljenje, odrubljivanje glave, kastriranje, vješanje, spaljivanje i slično (Mondimore 2003: 187). Iako su dolaskom prosvjetiteljstva ovakve kazne znatno smanjene, počinju se pojavljivati kvazimedicijske i kvazinaučne teorije o degeneracijama i iznalaziti raznorazna opravdanja za formalnu kriminalizaciju homoseksualnosti (Mondimore 2003: 187). Tokom dvadesetog stoljeća homoseksualnost je bila kriminalizirana u skoro svim zemljama, i povlačila je za sobom dugotrajne i stroge kazne.

U modernom dobu, sve dok u većini zemalja nije dekriminalizirana homoseksualnost i dok nije zvanično skinuta sa liste psihičkih oboljenja, postojale su razne teorije kojima se dokazivalo da se homoseksualnost može liječiti, nerijetko elektrošokovima i sličnim nehumanim metodama. Većina istraživanja na kojima su se ove teorije temeljile vršena je u psihijatrijskim institucijama i zatvorima, te su se tako donosili zaključci koji su se primjenjivali na cjelokupnu po-

pulaciju (Mohr 2003). Također je većina istraživanja rađena sa ispitanicima – muškarcima, jer je historijski “problematična” homoseksualnost bila muška homoseksualnost. Iako historija bilježi slučajeve optuživanja i kažnjavanja lezbejki, one nisu sistematski progonjene, nisu sistematski izučavane, niti su društvima predstavljale problem na način na koji su to bili muškarci. Čak je i u općem stanju mržnje prema određenoj grupi ljudi nevidljivost žena prevladala. Muška homoseksualnost se stoljećima prije crkvenih progona slavila; postojale su velike vojskovođe, vladari, filozofi koji su bili homoseksualni tako da se i danas osjetno veći legitimitet pripisuje gej ljubavi nego lezbejskoj. Tokom dvadesetog stoljeća psihoanalitičari_ke su smatrali_e da je lezbejstvo biološki i/ili hormonalno uslovljeno. Drugi_e su pak smatrali_e da ga okolina uslovljava. Umjereniji glasovi su tvrdili da smo svi po prirodi biseksualni, ali da nas društvo i patrijarhat ograničavaju na heteroseksualnost. Također su postojale teorije da su žene prirodno biseksualnije i senzualnije, te su psihološki gledano, bolje seksualne i emotivne partnerice jedna drugoj nego što im to mogu biti patrijarhalni muškarci (Chesler 2005: 238). Pronalazena su razna opravdanja da bi se ženska homoseksualnost držala van političkog okvira.

Uzevši u obzir sve teorije koje su postojale, sva istraživanja, dokazivanja i zaključke, činjenica je da su lezbejke, gejevi, biseksualne, transseksualne, interseksualne, transrodne i queer osobe stoljećima bile žrtvama homofobije, transfobije i drugih vrsta diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, seksualne orijentacije ili queer političkog opredjeljenja. Ta diskriminacija obuhvata širok spektar životnih sfera – porodicu, školu, posao, zdravstvenu zaštitu, pristup osnovnim uslugama, ljudsko pravo na slobodu itd. (Vijeće Evrope 2011: 5). Diskriminacija nije samo usmjerena na osobe koje su “drugačije” seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, već na sve osobe koje se takvima percipiraju, bez obzira na to što mogu biti heteroseksualne. Ne postoje jasni, vanjski pokazatelji koji nam signaliziraju da li je osoba gej ili ne. Naročito se transrodne osobe susreću sa diskriminacijom, negativnim stavovima i odbacivanjem (Vijeće Evrope 2011: 5). Ustvari, teško je ući u trag obimu diskriminacije jer većina sluča-

jeva ostane neprijavljena. Sveprisutna diskriminacija osoba neheteroseksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta u društvu, zajedno sa odbacivanjem, nepriznavanjem i neprihvatanjem naziva se homofobija (koriste se i termini transfobija, lezbofobija, bifobija u ovisnosti o tome prema kome je usmjerena). Ovdje ću koristiti termin homofobija koji obuhvata sva ostala značenja da bi se izbjeglo ponavljanje.

Pojam

Homofobija nije klasična fobija, oblik neuroze, već se ovim pojmom označava prije svega negativan stav prema ljudima koji ulaze u seksualno-emocionalne veze sa osobama istog spola (Zulević 2001: 117). Pojam se sastoji od grčke riječi *homós* koja znači *isti, jednak* i riječi *phóbos* koja označava *strah*.

Pojam je populariziran 1972. godine da bi objasnio predrasudu prema ljudima homoseksualne orijentacije, bilo da se radi o strahu od homoseksualaca ili od sopstvene homoseksualnosti (Todorović 2001: 129). Homofobija je iracionalan strah ili averzija prema lezbejkama, gejevima, biseksualnim, transrodnim, transseksualnim, interseksualnim i queer osobama (Vijeće Evrope 2011: 131). Posljedice homofobije su moguća diskriminacija takvih osoba u svim sferama života koja vodi marginalizaciji i socijalnoj isključenosti. Homofobija je kroz historiju toliko uzela maha da je mnogo zemalja istospolni seksualni čin proglasilo krivičnim djelom. Manifestacije homofobije možemo susresti svakodnevno u javnom diskursu i našoj privatnoj sferi, a neke od njih su toliko ukorijenjene u društvo da ih većina ljudi ne primjećuje i ne može prepoznati.

Homofobija je također usmjerena i na ljude koji se percipiraju kao homo, trans ili queer, naime, one koji "izgledaju kao neko" ili "liče na nekoga" drugačije seksualne i rodne orijentacije. Internalizirana homofobija i transfobija označavaju homofobiju i transfobiju koju LGBTTIQ osobe internaliziraju i upućuju drugim LGBTTIQ osobama, i onu koju imaju prema samim sebi (Đurković 2007: 11).

Homofobija koju osobe imaju same prema sebi najčešće predstavlja internaliziranu stigmatizaciju te je riječ fobija neadekvatna.

Homofobija može poprimiti oblike fizičkog nasilja i simboličkog nasilja. Samo izbjegavanje i distanciranost također predstavljaju nasilje, samo ne eksplicitno i otvoreno, već prikriveno, koje je teže otkrivati i suprotstavljati mu se. U društvu ne bi smjela biti dozvoljena nikakva forma nasilja te bi se svaka nasilna radnja u pravilu morala sankcionirati.

Vrste i uzroci homofobije

Homofobija ima različite aktere i manifestira se kroz sve strukture i slojeve društva, uključujući i same pripadnike_cе LGBTTIQ populacije. Svi vidovi ispoljavanja homofobije međusobno su povezani i uslovljeni u složenoj mreži namjernih i nenamjernih djelovanja.

Internalizirana homofobija označava strah od vlastite seksualnosti, odnosno mržnju prema sebi zbog vlastite seksualnosti. Internalizirana homofobija počinje da se razvija u djetinjstvu te se izraz često upotrebljava da bi se uputilo na antihomoseksualne predrasude koje se poprimaju od roditelja i ostale djece, a koje prodiru duboko u psihi i kasnije se negativno izražavaju u adolescenciji ili odraslom dobu (Mondimore 2003: 155). Internalizirana homofobija svakako korijene vuče iz ranog djetinjstva i razvija se tokom cjelokupnog odrastanja jer se preuzima i uči od porodice, prijatelja_ica, iz škole, preko medija i svih ostalih društvenih sfera. Najčešće su najistaknutiji homofobi upravo osobe koje pokušavaju da ignoriraju vlastitu (homo)seksualnost ili ne mogu da je prihvate. Neostvarena homoseksualna želja implicira represiju (Todorović 2001: 137) koja se ispoljava žestokom borbom da se održi hetero pozicija putem mržnje i duboke averzije. Interpersonalna homofobija je eksterna homofobija koja podrazumijeva otvoreno izražavanje netrpeljivosti, bilo da se radi o otvorenom, prikrivenom ili simboličkom nasilju nad osobama nehetero seksualne orijentacije ili nekonvencionalnog rodnog

identiteta. Ova vrsta homofobije ima dosta zajedničkog sa kulturnom homofobijom jer djeluje društveno, bilo unutar porodice ili drugih društvenih jedinica. Najekstremniji oblici su fizičko nasilje, dok su prikriveni teži za otkrivanje i često podrazumijevaju isključivanje, distanciranost, izbjegavanje i ignoriranje osobe koja je “drugačija”.

Jezik igra značajnu ulogu u ovoj vrsti homofobije jer predrasude perpetuira kroz homofobične šale, homofobične i seksističke metafore i slično. Institucionalna homofobija podrazumijeva sve mehanizme homofobije koji se primjenjuju kroz javni sektor, religijske institucije, privatni sektor, medije i ostale sfere koje ne pripadaju privatnom prostoru. Ova homofobija se provodi putem diskriminacije tokom obrazovanja, procesa zapošljavanja, karijernog napredovanja, administrativnih poteškoća i sl. koja se zasniva isključivo na seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu. Postoje mnogobrojni načini da se institucionalna homofobija pokaže, neki od njih su čak i regulirani (na primjer, pravna nemogućnost da se registrira istospolno partnerstvo), dok su neki prikriveni i neopipljivi (na primjer, nejednak tretman pri zapošljavanju gdje se seksualna orijentacija ili rodni identitet uzimaju u obzir iako se formalno postupak obrazlaže kvalifikacijama ili nekim drugim kriterijem). U hegemonom heteroseksualnom poretku homoseksualnost se gotovo uvijek smatra ne-civiliziranom i neprirodnom pojavom (Butler 2007: 180) te je time poredak nastoji iskorijeniti i otvorenim i prikrivenim djelovanjem.

Kulturalna homofobija oslanja se najviše na tradiciju i običaje određene “kulture” i kažnjava sve one koji pokušavaju narušiti te postavke. Kako u većini društava vlada heteronormativni patrijarhat, svaka druga društvena matrica posmatra se kao direktna prijetnja vladajućem poretku. Stoga biti hetero znači biti normalna osoba koja se prihvata, a sve ostale orijentacije i identiteti su nenormalni, neprirodni i neprihvatljivi jer se ne uklapaju u ono što je norma.

Homofobiju uzrokuje više faktora. Iako je odgovornost na pojedincu_ki za mržnju i neznanje koje šire homofobičnim ponašanjem i govorom, heteroseksistički sistem svakako je djelimično zaslužan za

odgajanje homofobičnih građana_ki. “Polazeći od pretpostavke da je svijet heteroseksualan, patrijarhalno-religijski sistem proizvodi homofobiju koja udružena sa seksizmom negira homoseksualni identitet koji uključuje politiku i kulturu” (Omeragić 2010: 105). Osvrnut ću se na tri najistaknutija uzroka za široku rasprostranjenost homofobije: patrijarhat, heteronormativni odgoj i tabuizaciju seksualnosti.

Patrijarhat podrazumijeva da u društvu moć imaju muškarci, a da se sve ostale osobe pokoravaju njima. Međutim, nemaju svi muškarci moć već samo oni koji se uklapaju u hegemoni maskulinitet – oni koji su “pravi muškarci”. Homoseksualnost je za njih problematična iz najmanje dva razloga. Prvo, iako svjesni da postoje slabiji, nježniji i drugačiji muškarci, činjenica da postoje muškarci koji preuzimaju “žensku ulogu” (a jedna od najčešćih predrasuda upravo jeste ta da u homoseksualnim parovima uvijek mora postojati *muško* i *žensko*) narušava muški subjekt, maskulinitet kao dominantan i nepokoriv. Drugi razlog je što ne postoji jasan vanjski pokazatelj na homoseksualnim osobama koji ih odaje tako da se dešava da se u hegemonim maskulinim krugovima kreću i homoseksualci koji su se “infiltrirali” i prijete da će narušiti hetero moć. Kada su u pitanju žene, patrijarhat je zasnovan na premisi da su žene čuvarice muškaraca i njihove djece tako da žene koje ne služe muškarcima ili one koje nemaju reproduktivnu funkciju patrijarhatu mogu predstavljati samo smetnju. “Seksizam i homofobija su čvrsto isprepletene predrasude, i nije nimalo slučajno to da je borba za prava gay muškaraca i lezbejki počela nešto posle početka afirmacije žena kroz rane feminističke pokrete” (Todorović 2001: 136). Heteronormativni odgoj nas od malih nogu uči da je osnovna ćelija društva porodica koja se sastoji od muškarca, žene i djece. Brak predstavlja uslov za opstanak u društvu, a na one koji mu se suprotstavljaju vrši se društveni pritisak koji rezultira pokoravanjem ili odbacivanjem. Slično je i sa reproduktivnim ponašanjem: parove koji ne žele djecu društvo odbacuje i distancira, a one koji ih ne mogu imati sažalijeva. Svaka druga vrsta partnerske zajednice predstavlja prijetnju da će se uništiti porodica kao osnovna ćelija društva čime će se početi urušavati cijela civilizacija. Postoji strah da će istospolni brakovi od-

gajati homoseksualnu djecu (što se nije obistinilo u zemljama gdje je moguće zaključiti istospolni brak). Postoji i teza da je to neprirodna zajednica jer ne može imati djecu; da se homoseksualnost može proširiti i zaraziti druge ljude i sl. U zemljama u kojima ima manje homofobije i više prava za LGBTTIQ osobe nije zabilježen rast u procentu te populacije. Teško je povjerovati da postoji tajna zavjera širenja homoseksualnosti na svijetu, ali važno je zadržati stalno stanje ugroženosti od svega i svakoga jer se tako lakše održava moć nad stanovništvom. Zaključak je da homoseksualnost ozbiljno ugrožava heteronormativno društvo te je ono zato izrodilo homofobiju.

Iako nam je javni diskurs prožet pričom o seksualnosti i seksualno oslobađanje je uspjelo da slomi dugotrajnu šutnju i represiju javnog bavljenja seksualnošću, ona još uvijek predstavlja tabu temu. Seksualnost se tabuizira u porodici, kasnije u društvu, a kontrolira se namećanjem braka i neophodne reproduktivne funkcije. Zbog toga imamo podjelu seksualnosti na prirodnu i neprirodnu gdje prirodna proizvodi djecu i dešava se isključivo u braku i na onu neprirodnu koju treba izliječiti jer je nemoralna, promiskuitetna i prijeti našoj djeci. Religija je svakako najzaslužnija za tabuiziranje seksualnosti i zajednički sa tradicionalnim i običajnim normama kontrolira i sputava svaku vrstu seksualne slobode. Seksualnost je tabuizirana do te mjere da je sramno o njoj pričati, sramno je čak i misliti na postojanje seksualne želje. U takvim okolnostima represivnog sputavanja, javlja se nedovoljno razumijevanje primarno vlastite, a onda i drugačije seksualnosti.

Iako je neznanje uvijek u korijenu mržnje i netrpeljivosti, a svaka je osoba odgovorna za sebe, u društvu u kojem živimo potreban je značajan napor da se do tog *znanja* dođe. Kroz cjelokupno školovanje i odgojne institucije, djeca nemaju priliku da saznaju ili čuju o LGBTTIQ ljudima niti da nauče šta je homofobija i zašto nije uredu. Van škola rijetko će imati priliku da to nauče jer je društvo u svakom svom segmentu prožeto homofobijom te se o tome najčešće ni ne priča. Prešućivanje je također homofobija jer se LGBTTIQ osobe ignoriraju i oduzima im se mogućnost za bilo kakav (politički) utjecaj ili djelovanje.

Predrasude i stereotipi

Predrasuda je neosnovano, pogrešno negativno mišljenje, stav ili uvjerenje koje se ne zasniva na ličnom iskustvu. Predrasude obično prate i snažne negativne emocije poput mržnje i želje da se nekoga ponizi ili kazni. Prema teoriji Williama Rayana o “okrivljavanju žrtve”, postoje sljedeće faze eskalacije predrasuda: ogovaranje – stereotipno ocjenjivanje, izbjegavanje kontakta/socijalna distanca, diskriminacija – ograničavanje različitih prava i sloboda, fizički napad, istrebljenje, genocid (citirano u Todorović 2001: 138). Ove faze su međusobno povezane i njihove granice su propusne i veoma tanke, a postoje paralelno. U dvadesetom stoljeću smo imali pokušaj istrebljenja svih homoseksualnih osoba tokom vladavine nacizma. U nekim zemljama se i danas homoseksualci ke kažnjavaju smrću. Naizgled najbeznačajniji nivo je ogovaranje, odnosno stereotipno predstavljanje koje ima dosta značajnije implikacije nego što se obično razumijeva. Homofobija se u značajnoj mjeri zasniva na neznanju. Međutim, neznanje nikada ljude nije sprečavalo da formiraju čvrsta mišljenja i stavove o homoseksualnim osobama. Praznina koju ostavlja neznanje popunila se stereotipima. Prema Mohru, društvo je kreiralo dvije grupe stereotipa koji su usmjereni na homoseksualne osobe. Prva se odnosi na navodne greške u rodnom identitetu: lezbejke su žene koje žele biti muškarci, ili koje barem izgledaju i ponašaju se kao muškarci, a gejevi žele biti žene, ili izgledaju i ponašaju se kao žene. Druga se odnosi na izuzetno homofobično, ali ne tako rijetko, poimanje LGBTTIQ populacije kao raširene, podmukle, urotničke i pokvarene prijetnje koja predstavlja seksualne manijake i napasnike djece (Mohr 2003: 240). Ovakva pojednostavljena, neinformirana mišljenja sve članove grupe smještaju u jednu kategoriju i pripisuju im istu vrstu ponašanja, vrijednosti i osobina.

Postoji nekoliko veoma prisutnih stereotipa i mitova o homoseksualnim osobama na kojima svakako počivaju temelji homofobije koje je Emina Ferizović u svom tekstu *Homo erotikus balcanicus* (Ferizović 1999: 262-268) pobrojala kako slijedi: gej muškarci su mekušci,

našminkani, feminizirani, dok su lezbejke muževne, muškobanjaste, kratke kose; žene postaju lezbejke zato što ne mogu da pronađu pravog muškarca ili su imale loša iskustva sa njima; u homoseksualnim parovima jedna osoba često igra mušku, a druga žensku ulogu; homoseksualni učitelji zavode djecu; imati homoseksualnog učitelja može prouzrokovati kod djeteta da i samo postane homoseksualac; ljudi su ili homoseksualni ili heteroseksualni ili biseksualni; homoseksualci su osuđeni da budu nesretni; homoseksualnost je zaraza (bolest); homoseksualnost se može izliječiti; homoseksualnost je znak dekadentne kulture; homoseksualnost je grijeh; svi homoseksualci su zainteresirani samo za seks; homoseksualci koji javno govore o svojoj seksualnoj orijentaciji zapravo govore o nečemu što bi se trebalo čuvati u privatnosti. Sve ove izjave su vrlo poznate i česte čak i u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini, iako nijedna nije utemeljena na činjenicama i iako su vrlo proizvoljno postavljene.

Roman Kuhar je u Sloveniji proveo veliku studiju štampanih medija od 1970. do 2000. godine na osnovu koje je identificirao pet dominantnih načina na koje se LGBTTIQ osobe prikazuju u medijima: stereotipiziranje, medikalizacija, seksualizacija, tajnovitost i normalizacija (Kuhar 2003: 7). U našim medijima slična je situacija danas (deset godina nakon 2000. godine), ako ne i gora.

Stereotipiziranje, o kojem je gore bilo riječ, podrazumijeva pojednostavljivanje svakog aspekta homoseksualnih odnosa tako da je "svima jasno" da su muškarci feminizirani, a žene muškobanjaste i da jedino takve homoseksualne osobe postoje, iako lezbejki ima i među balerinama i manekenkama, kao i gejeva među fudbalerima i fizičkim radnicima. Svaki stereotip zasnovan je na postojećem, uočenom ponašanju (ne na izmišljenom), ali se onda prenosi i primjenjuje na sve pripadnike_ce grupe ili populacije i služi kao homofobični argument. Stereotipi nisu isključivo negativni, npr. za gejeve se često kaže da imaju stila i da su odlični modni kreatori. Međutim, i pozitivno stereotipiziranje je opasno jer u potpunosti svodi grupu na jednu pozitivnu osobinu i pojednostavljivanjem negira potencijal za različitost.

Medikalizacija homoseksualnost smješta u domenu medicinskog psihijatrijskog izučavanja uzroka i korijena te pojave. Medikalizacijom se neko ljudsko stanje konstruira kao bolest te se na tim temeljima razvijaju teorije o liječenju bolesti. Ovdje upravo pronalazimo osnovu za homofobične izjave da je homoseksualnost bolest, poremećaj te da je prijelazna. Psihijatrija i psihoanaliza u više navrata su dolazile do zaključaka o tome da je homoseksualnost uzrokovana traumama, nasiljem, krizom, mržnjom prema muškarcima/ženama i sl. Medicina je pokušavala da pronade genetske uzroke, a i danas se vjeruje da je moguće pronaći lijek za homoseksualnost (u SAD-u postoje pokreti koji duhovnim putem “preobraćaju” homo osobe u hetero). Homoseksualnost kod nas mnogi stručnjaci još uvijek smatraju poremećajem (Zulević 2001: 118). Ne tako davno, 1973. godine, Američki psihijatrijski savez je skinuo homoseksualnost sa liste mentalnih bolesti, a tek 1990. godine Svjetska zdravstvena organizacija izbacuje homoseksualnost iz Međunarodne klasifikacije bolesti. Transrodne osobe suočavaju se sa problemom “medikalizacije identiteta”, a medicinsko etiketiranje koje im se pripisuje ne dolazi samo iz medicinske sfere i od javnih zvaničnika već i šire javnosti (Vijeće Evrope 2011: 32). Kod nas, možemo sigurno reći, ne postoji medijski prostor rezerviran za transrodne osobe, te su one u potpunosti marginalizirane.

Seksualizacija svodi homoseksualne odnose na puki nagon, odnosno prakticiranje seksualnih odnosa. Homoseksualne osobe se percipiraju kao promiskuitetne, da stalno mijenjaju partnere i ne ostvaruju dugotrajne odnose i veze, što su mišljenja zasnovana na pogrešnim percepcijama. Teško je poznavati osobe koje su u dugim i stabilnim emotivno-seksualnim odnosima jer njihove veze nisu društveno prihvaćene te su primorani da se kriju. S druge strane, u društvu u kojem to nije prihvaćeno, teško je i održavati dugotrajan odnos zbog straha da neko ne sazna ili ne primijeti. Kao i među heteroseksualnim stanovništvom, postoje ljudi koji su manje ili više promiskuitetni, manje ili više monogamni i vjerni u vezama. Svaka vrsta generalizacije bila bi pogrešna. Kako društvo svodi homo odnose na seks, tako su se izrodila uvjerenja poput onog da niko nikome ne smeta ako se “to

radi u vlastita četiri zida”. Bilo bi poprilično teško, ako ne i nemoguće, provesti cijeli svoj život u vlastita četiri zida.

Tajnovitost i mistifikacija daju LGBTTIQ osobama jednu novu dimenziju i veo tajne o tome gdje su one, čim se bave i šta rade. Mistifikacija vodi marginalizaciji te otvara prostor za stvaranje novih stereotipa. Sada su nam poznate stereotipne izjave poput: “ima njih i ovdje i tamo”; “kuju neku gej zavjeru da preuzmu vlast nad svijetom”; “postoji svjetski gej lobi koji je jako opasan”; “oni se međusobno prepoznaju korištenjem tajnih šifri” itd. Tajnovitost otvara prostor mašti i iznalaženju novih homofobičnih “argumenata” o životnom stilu, seksualnim navikama, subkulturi i ostalim segmentima života LGBTTIQ osoba. Tajnovitost također podrazumijeva vlastito skrivanje LGBTTIQ osoba i nelagodu da se pojavljuju u javnosti pozicionirani kao LGBTTIQ osobe što doprinosi njihovoj nevidljivosti i produbljuje distancu sa društvom.

Normalizacijom se homoseksualne osobe nastoje prikazati kao heteroseksualne da bi homoseksualnost bila predstavljena kao manje prijeteća i ispolitizirana (Kuhar 2003: 7). Time se umanjuje važnost borbe za prava jer se kreira privid da sva prava postoje te odjednom homofobičnom društvu “nije jasno u čemu je problem”. Normalizacija je opasna jer na perfidan način oduzima moć političkog djelovanja dok društvo nastavlja da se obračunava sa nepoželjnim na druge, skrivenije načine.

Osim sredstava društvene marginalizacije, i jezik igra značajnu ulogu u stvaranju i održavanju homofobičnih stavova u društvu. Ne treba mnogo napora da se u društvu koriguje upotreba jezika i da se iz govora izbace uvredljivi i pogrđni nazivi. Prema tome, savjetuje se da se u potpunosti iz upotrebe izbace pojmovi: peder, perverzni, ne-normalni, lezbača, žene koje mrze muškarce, muškarača, seksualno devijantni, bolesni, ženski petko, tetka itd. (Čaušević/Zlotrg 2011: 41). Svi ovi pojmovi koriste se i kao pogrđni, ali i u šalama, dosjetkama, među djecom, omladinom. Ono što je još problematičnije u našem društvu je činjenica da ove pojmove često možemo čuti u javnom diskursu od političara_ki, uvaženih doktora_ica, profesora_ica

i ostalih ljudi koje društvo doživljava kao autoritet. Sve je to formalno pravno zabranjeno: diskriminacija po osnovu spola i seksualne orijentacije, govor mržnje, nasilne radnje (općenito) a i po osnovu spola. Ipak, homofobija i njene otvorene manifestacije opstaju.

Govor mržnje i nasilje

U posljednje vrijeme na našim prostorima došlo je do značajnih pomaka u usvajanju zakonodavstva koje bi trebalo da štiti sve ljude od homofobičnog ponašanja. Do takvog koraka nije došlo zbog toga što je društveni razvoj došao do tačke shvatanja da homofobija nije uredu, već zbog toga što je usvajanje zakona nametnuto vanjskim faktorima i ljudskopravaškim pritiscima. Sada država može da radi na normalizaciji jer “svi imaju sva prava i šta ti ljudi još hoće?” Danas imamo dvije najagresivnije manifestacije homofobije koje dalje utječu na produbljivanje institucionalne homofobije koja se sistemski širi i oduzima ili otežava realizaciju zakonom zagwarantiranih prava – govor mržnje i fizičko nasilje. Krivična djela počinjena iz mržnje prema LGBTTIQ osobama nisu specifična samo za ove prostore. Vijeće Evrope navodi da se takva djela dešavaju u svim zemljama članicama Vijeća Evrope. Ova djela su uvijek izuzetno brutalna i okrutna te nerijetko vode u smrt. Transrodne osobe su naročito izložene ovakvim napadima, a nerijetko se dešava da napadi nisu nasumični već da su dobro organizirani i usmjereni isključivo na LGBTTIQ populaciju (Vijeće Evrope 2011: 52). Mnoge LGBTTIQ osobe se susreću sa nasiljem u vlastitoj porodici ili bližem okruženju isključivo zbog seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Također su meta navijačkih skupina, fašističkih organizacija, religijskih sekti i grupa-cija, radikalnih struja itd. Nemoguće je zaključiti do koje mjere su nasilne radnje protiv LGBTTIQ osoba rasprostranjene jer se većina djela ne prijavljuje, naročito ona koja se dešavaju u privatnosti porodice. Postoji opravdani strah da će prijavljivanje dovesti do otkrivanja identiteta, policijskog zlostavljanja, osвете napadača. Većinom napadi ostanu nezabilježeni, a sa posljedicama se žrtve same nose. Zbog toga, kažnjavanje ima vrlo malo ili nimalo. Čak i kada se sudska presuda

donese, kazne su tako male i beznačajne u odnosu na počinjeno djelo da je pitanje da li se isplati prijavljivati slučajeve nasilja.

Govor mržnje je čest u javnom diskursu, bilo da se radi o LGBTTIQ osobama, drugim manjinama, etničkim grupama itd. Skoro da i ne postoji kultura dijaloga i govora te je nerealno očekivati da se kažnjavaju oni koji otvoreno govore protiv prava LGBTTIQ osoba. U zemljama bivše Jugoslavije u posljednjih desetak godina imali smo priliku vidjeti najrazličitije pozive na linč, ugnjetavanje, istrebljenje i razne druge vidove nasilja nad LGBTTIQ osobama. I sve to u javnom diskursu. Religijske zajednice su ohrabrivale one koji su prijetili nasiljem, pseudo-stručnjaci_kinje su raspredali_e o teoriji bolesti i mogućnostima liječenja u psihijatrijskim institucijama. Jednostavno, može se reći da je LGBTTIQ priča izazvala općedruštvenu pometnju, što je s jedne strane dobro, jer se konačno to pitanje stavlja na politički dnevni red i više se ne može potiskivati u "četiri zida". S druge strane, sve dok ne budu postojale ozbiljne sankcije za govor mržnje, javnu netrpeljivost i nasilje, ne možemo očekivati da će se društvo početi brže mijenjati.

Zaključak

Kategoriziranje identiteta (npr. homo, hetero, trans) može biti opasno jer kategorije identiteta vrlo lako mogu da stupe u funkciju regulatornih režima bilo kao normalizirajuće kategorije opresivnih struktura ili kao otpor toj opresiji (Batler 2003: 25). Drugim riječima, samo postojanje drugosti – homoseksualnosti kojoj se sudi prema kriterijima heteroseksualnosti problematično je. Tek kad bude nemoguće postaviti homo i hetero kao stroge suprotnosti, ili muškarca i ženu u binarnu podjelu, moći ćemo govoriti o ravnopravnosti. U fazi u kojoj se danas nalazimo na Balkanu, neophodne su nam kategorije da služe kao temelj na kojem stojimo. U društvu koje živi u dva konstrukta – društveno normalnom i društveno ne-normalnom, bez mogućih varijacija na kontinuumu između ova dva konstruirana ekstrema, nemoguće bi bilo govoriti o seksualnoj fluidnosti, o dekonstrukciji heteroseksističke opresije. Također, živimo u etnonacionalnoj šizofreniji koja svakodnevno izrađa nove Drugosti, neprijatelje i prijetnje jer tako opstaje kao čista, netaknuta etnija – u odbrani od svakoga i svega.

Već smo iza sebe ostavili ona vremena kada je homoseksualnost bila krivično djelo ili psihijatrijsko oboljenje (iako i danas možemo čuti ljekare kako je tako klasificiraju), donijeli smo zakone, potpisali međunarodne konvencije o ljudskim pravima (svih ljudi bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet), a još uvijek homofobiju temeljimo na neznanju, netačnim informacijama, predrasudama i stereotipima, uvjereni da će nam homoseksualne osobe uništiti porodicu i civilizaciju.

LGBTTIQ osobe i dalje su uglavnom nevidljive u svakodnevnicima (Vijeće Evrope 2011: 123) zbog straha od reakcije u školama, na poslu i u porodici. Rijetki koji su vidljivi i aktivni u borbi protiv homofobije meta su raznih pritisaka i prijetnji. Svako ko otvoreno progovori o pravima za LGBTTIQ osobe može se susresti sa nekom vrstom nasilja. Predrasude i stereotipi su sveprisutni, otpor društva da se radi na edukaciji je veoma jak, a sama zajednica neuvezana.

Mnogobrojne osobe nikada ne priznaju da se osjećaju drugačije iz straha od odbijanja, fizičkog nasilja, odbacivanja u porodici i prisilno žive u heteronormativnoj matrici. Takva vrsta represije ne doprinosi kreiranju društva u kojem se poštuju vrijednosti kao što su ljubav, poštovanje, iskrenost, humanost i dobrota.

Literatura

- Ana Todorović (2001): *Homofobija: prikaz kroz teorije predrasuda Elisabeth Young Bruehl*. U Miodrag Kojadinović (ur.): *Čitanka istospolnih studija*. Beograd: Program istospolnih studija/Queer Studies Programme.
- Batler, Džudit (2003): *Imitacija i rodna neposlušnost*. U Dajana Fas (ur.) *Unutra/izvan, gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Emina Ferizović (1999). *Homo erotikus balcanicus*, u Zorica Mršević/Dejan Nebrigić/Dušan Maljković (ur.): *GayTo*. Beograd: Kampanja protiv homofobije/Evropsko udruženje mladih Srbije.
- Francis Mark Mondimore (2003): *Prirodna povijest homoseksualnosti*. Zagreb: Biblioteka historia.
- Jasmina Čaušević/Sandra Zlotrg (2011): *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku i obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*. Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti/ Centar za interdisciplinarnе postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.
- Jelena Zulević (2001): *Homofobija kod studenata I godine psihologije u Beogradu*. u Miodrag Kojadinović (ur.): *Čitanka istospolnih studija*. Beograd: Program istospolnih studija/Queer Studies Programme.
- Judith Butler (2007): *Gender Trouble*. New York/London: Routledge.
- Merima Omeragić (2010). *Dehijerarhizacija homofobičnog patrijarhata*, u *Zeničke sveske*, br. 12, 2010.
- Phyllis Chesler (2005): *Women and Madness*. New York: Palgrave Macmillan.
- Roman Kuhar (2003): *Media Representations of Homosexuality: An Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970-2000*. Ljubljana: Peace Institute.
- Richard D. Mohr (2003): *Ono osnovno o homoseksualnosti: neka pitanja, činjenice i vrijednosti*, u Igor Primorac (ur.): *Suvremena filozofija seksualnosti*. Zagreb: Kruzak.

Svetlana Đurković (2007): *Nevidljivo Q?*. Sarajevo: Udruženje Q.
Vijeće Evrope (2011): *Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in Europe*. Strassbourg: Council of Europe Publishing. http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf

Lejla Huremović

COMING OUT

Coming out predstavlja doživotni proces istraživanja sopstvene homoseksualne orijentacije, uključujući dijeljenje i razmjenu tog iskustva sa porodicom, prijateljima, kolegama i kolegicama na poslu, školi, ali i sa širom društvenom zajednicom. Coming out zapravo znači složeni proces prepoznavanja, prihvatanja, izražavanja i dijeljenja svoje seksualne orijentacije sa drugima kao i sa – sobom. To je lični i društveni proces u kome se osoba kreće od suočavanja preko prihvatanja do saopštavanja svoje seksualne orijentacije.

Termin coming out se pojavio početkom dvadesetog vijeka. Dolazi iz engleskog jezika, te se u našem jeziku počeo koristiti u skraćenom obliku. Prvobitno se koristio termin *coming out of the closet*, što u bukvalnom prijevodu znači “izlazak iz ormara”, te predstavlja prestanak skrivanja i početak prihvatanja i saopštavanja seksualne orijentacije sebi i drugima.

Biti *out* u klasičnom LGBT rječniku znači da LGBT osobe nisu više u ormaru: da biti out znači konačno biti u spoljnom svijetu i izvan svih isključenja i lišavanja. Možemo reći da biti *out* (izvan) zapravo znači biti *unutra* – unutar carstva vidljivog, izgovorljivog, onog što je kulturno razumljivo. Drugim riječima, outovanje kao takvo zapravo konstruiše ormar koga zapravo treba da uništi, a sebe da otkrije. Dakle, biti *out*, prema Džudit Batler i Dajan Fas, biti izvan ormara znači kategoriju identiteta u kojoj je uvijek sadržan, prikriiven – drugi ormar (Fas 2003: 25).

Teoretičari i njihove teorije o coming outu

U teoriji postoji opisano nekoliko modela razvoja LGBT identiteta. U ovom poglavlju će biti obrađeni modeli Vivijen Kas, Ričarda Troidena i Eli Koleman.

Svakako najpoznatiji – i to prije svega po tome što je prvi koji je, uprkos rasprostranjenosti homofobije uzimao homoseksualnost kao “normalnu” – je onaj koji je proizvela Vivijen Kas 1979. godine.

Model Kasove

Teorija razvojnog modela homoseksualnog identiteta koji je ona ponudila sastoji se od šest stupnjeva opažanja i ponašanja. To su zasebni periodi tokom kojih prolaze LGBT osobe koje i su u procesu *coming outa*. Kasova, dakle, prikazuje u svojoj studiji sljedeće periode:

- period konfuzije identiteta,
- period upoređivanja identiteta,
- period tolerancije identiteta,
- prihvatanje identiteta,
- period ponosa na sopstveni identitet, i
- sintezu identiteta.

Ovaj model u svom pristupu “odobrava” obnavljanje nekih od perioda u složenom procesu razotkrivanja identiteta tokom života. Također, ovaj model ne predstavlja pravilo da ga sve LGBT osobe prolaze istim redoslijedom. Zbog toga su se u historiji javile kritike modela Kasove.

Džejms Kaufman i Ketrin Džonson navode na osnovu novih istraživanja da je model Kasove danas manje ubjedljiv, nego što je bio kada se pojavio i to iz više razloga; da ne uzima u obzir socio-kulturne faktore koji imaju utjecaja na razvoj identiteta; da su se priroda stigme i njene prakse značajno promijenile u međuvremenu i da bi njegova linearna struktura mogla da ukaže na to da bi ako neko odudara ili se ne uklapa u šest stadijuma modela razvoja identiteta,

mogao da izuzme kao dobro integrisana homoseksualna osoba, što više nije istina (Kaufman 2004: 807-833).

Ričard Trioden navodi da se ovim modelom predstavlja da su razotkrivanje identiteta i njegov razvoj – jedno. Lora Braun kritikuje ideju stadijuma kao sveobuhvatnu, jer u nedovoljnoj mjeri objašnjava LGBT iskustvo. Drugi teoretičari, opet, navode da se ljudi tokom svog razvoja identiteta zapravo kreću stazom naprijed-nazad. Drugim riječima, jednoga dana možemo osjetiti ponos zbog svog identiteta, ali već narednog dana možemo osjećati (samo) toleranciju identiteta. Model Kasove tako nešto ne uzima u obzir.

Troidenov model coming outa

Ričard Troiden vjeruje da je seksualni identitet opažanje sebe kao heteroseksualne, homoseksualne, biseksualne ili aseksualne osobe.

Troiden nudi model od četiri stupnja za lezbejski i gej proces coming outa. Tvrdi da samo mali broj ljudi koji su imali “homoseksualna iskustva” zapravo usvaja jedan od identiteta. Razgovori sa ženama pokazali su da je feministički pokret sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća snažno utjecao na broj žena koje konceptualno razmatraju svoju seksualnost i čine sopstvene izbore.

Troidenove faze:

- faza osjetljivosti,
- faza konfuzije identiteta,
- faza usvajanja identiteta,
- faza posvećivanja.

Kolemanov model coming outa

Eli Coleman predlaže model od pet stupnjeva pri čemu se fokusira na kasnije stadijume i kreiranje romantičnih veza za razliku od drugih predloženih modela. Ali stadijumi koje navodi su direktno

povezani sa procesom razotkrivanja seksualnog identiteta (Sunčica Vučaj 2009):

Prvi: Predotkrivanje

Drugi: Otkrivanje

Treći: Istraživanje

Četvrti: Prva veza

Peti: Integracija

Coming out proces podrazumijeva za većinu neheteroseksualnih ljudi intezivan proces koji počinje negiranjem, tolerancijom i prihvatanjem, a na kraju tog procesa (i najčešće) integracijom identiteta.

U procesu coming outa prema roditeljima postoje određeni modeli kroz koje roditelji pri saznanju prolaze. To su: šok, gubitništvo, prekratnica i angažman.

Danas: savremena mišljenja

Danas je sve više outovanih lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba u svijetu. Coming out se sve više u LGBT zajednicama usvaja kao politički ispravan čin, pa čak i dužnost, obaveza sa objašnjenjem kako će protivnicima pod tim okolnostima biti teže da ih marginalizuju i diskriminišu.

Politički aspekt coming outa vidljiv je u kampanji za ljudska prava - "Projekat coming outa". Ubrzo poslije Marša na Vašington 1987. godine, Praznik coming outa, 11. oktobar je proglašen praznikom LGBT osoba. Naročito u univerzitetskim kampusima, Praznik coming outa nagovarao je LGBT osobe da otkriju svoju seksualnu orijentaciju drugima. Coming out je postao oblik političkog aktivizma za koji se učesnici_e nadaju da će povećati podršku ciljevima zalaganja za prava LGBT osoba.

Još jedan politički aspekt coming outa je praksa outovanja, u kome drugi otkrivaju nečiju homoseksualnost protiv njegove ili nje-

ne volje. Za outovanje su obično ciljane poznate ličnosti i političari, naročito oni koji su se zalagali protiv gej i lezbejskih ciljeva. Mada je ta praksa duboko kontroverzna u okviru LGBT zajednice, outovanje je označilo promjenu u stavu u odnosu na period prije Stounvola kada je vrhovna vrijednost među istospolno orijentisanim osobama bilo poštovanje privatnosti.

Drugi misle da coming out nije uvijek individualno ili socijalno opravdan. Često se koristi i izraz coming home (dolazak kući) koji se odnosi na upoznavanje porodice sa njihovom_im partnerkom_om kao prijateljicom_prijateljem ostavljajući na taj način emotivnu vezu skrivenom. *Coming home* kao alternativa nije zaživjela i to upravo zbog homofobije, odnosno brige da bi homofobični članovi_ce porodice eventualno mogli_e partnera_ku njihovog djeteta da okrive za njegovu_njenu seksualnu orijentaciju.

Generalno se smatra da je coming out važan prelazak u zrelost u LGBT zajednici, prihvatanje i saopštavanje svoje seksualnosti i neophodan preduslov za prihvatanje svog mjesta u zajednici. U praksi, međutim, *coming out* nije izolovani životni događaj već proces koji traje čitavog života i kroz koji istopolno orijentisane osobe integrišu svoje lične identitete sa svojom javnom ličnošću.

Mnoge LGBT osobe su out pred nekim od članova_ica svoje porodice, pred nekim prijateljima_cama, poznanicima_ama, ali obično ne pred svima. Čak i poslije prihvatanja svoje homoseksualnosti (i *coming outa* pred samim sobom), odluka da se napravi *coming out* pred drugima ostaje pitanje od vitalnog značaja kome svaka osoba pristupa na svoj način.

LITERATURA

- Dajan Fas (2003): *Unutra/Izvan: gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Joanne Kaufman/Cathryn Johnson (2004): *Stigmatized Individuals and the Process of Identity*, u *The Sociological Quarterly*, nr. 45, (4), 807-833.
- Sunčica Vučaj (2009): *Treći glas – coming out i lezbejke u Srbiji*. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava.
- Web stranica: <http://www.labris.org.rs/saznajte-vise/pojmovnik/2281-coming-out>

LIČNE *COMING OUT* PRIČE

“Nije mi cilj da postanem biološki muškarac i tako ostanem potpuno nevidljiv” Alex

Prvi coming out imao sam kada sam bio jako bijesan i dao mami brošuru za roditelje čija su djeca lezbejke, gejevi i biseksualna. Uradio sam to u afektu, mada to nema nikakve veze sa mnom – nikada nisam mislio da sam lezbejka. Mama je tada pomislila da sam ja gej, a ja sam htio bilo šta uraditi tako bijesan, iako joj nisam mislio tada reći da sam trans. Ona je to pročitala i počela plakati. Govorila je: “Znala sam”, “nisi u Amsterdamu”, i slične stvari. I tada je to bila završena priča.

Nakon toga sam počeo zujati po Tuzli, jer sam tamo počeo studirati. Kada me je profesorica na fakultetu prvi put pitala da se predstavim, ja sam se predstavio kao Aleks. Nakon toga sam objašnjavao i njoj i svim ostalim profesorima_icama na fakultetu, svaki put kada su me oslovljavali_e ženskim imenom koje sam dobio na rođenju. Iscrpljivao sam se objašnjavajući i ispravljajući ih. A onda me je jedna profesorica uputila kod doktora Perovića koji je bio njen dobar prijatelj. Ona se tada i šalila sa mnom i govorila da je mama htjela curicu, a dobila dječaka. I sada mi ona lajka statuse i čestita rođendane na fejsu i još uvijek smo u kontaktu.

I prije sam znao da sve informacije i medicinsku pomoć mogu dobiti u Srbiji, ali me je tada profesorica uputila na pravo mjesto, gdje sam i dobio prve prave informacije. Kada je profesor Perović bio u posjeti na UKC-u Tuzla otišao sam na kliniku i tada me je prvi put pregledao. Bilo mi je jako neprijatno. Morao sam da se skinem, a onda me je cijelog ispipao. Ja prije toga nikad nisam išao ginekologu_inji, pa je sve bilo jako neugodno. Rekao je da imam ekstremno ženski klitoris, a ja sam se gotovo rasplakao. Pokazivao je na mom

tijelu gdje treba uraditi koji zahvat, a okolo su ljudi prolazili koji su mogli da me vide kroz staklo...

Profesor Perović me je uputio kod psihijatra seksologa koji radi sa trans osobama. Rekao sam mu sve ono što je očekivao, a on mi je rekao da mi ne može dati dijagnozu, jer je potrebno zadovoljiti još jedan uslov – da kažem porodici, čija je podrška neophodna.

U BiH nema stručnog medicinskog osoblja koje se bavi pitanjima transrodnosti. Prije Beograda sam otišao kod plastičnog hirurga ovdje da pitam da li bih mogao uraditi mastektomiju (hirurško odstranjenje grudi). On mi je rekao da postoji neka psihologinja u Banjaluci koja bi mi mogla dati papir, nakon čega bi on mogao izvesti taj zahvat. Međutim, shvatio sam da je to sve pogrešno, jer ja nisam vreća krompira da me šetaju i sjeckaju bez ikakvog smisla.

Kasnije sam bio i kod doktora Đorđevića u Beogradu. On me je sve vrijeme oslovljavao u muškom rodu, ali kada sam skinuo majicu da me pregleda, počeo je da se zbunjuje i nekoliko puta se prešaltao na ženski rod. Zanimljivo je to da čim ljudi vide ženske karakteristike, automatski griješe. Međutim, i ja se ponekad osjećam neugodno kada treba da ispravljam ljude, jer meni to nije bitno toliko. Šta su uopšte te zamjenice: la, o, šta god? Prije tranzicije mi je to bilo mnogo bitnije, jer mi je bilo važno da ukazujem da nije uvijek stvar onakva kako izgleda. Valjda je to taj poriv da dokažem da nije uvijek sve tako društveno uslovljeno, binarno, da nije sve crno-bijelo.

Već u autobusu, dok sam se vraćao u Tuzlu, počeo sam pisati pisma. Poslao sam tri pisma: mami, tati i sestri. Moja mama i sestra su paničarke, pa se mama uspaničila i čim je dobila pisma, sakrila je tatino pismo. Njih dvije su to pročitale. Ja sam čekao dva dana da mi odgovore, a onda me je sestra nazvala i počela plakati. I ja sam se rasplakao, jer sam dugo čekao da mi se jave i mislio sam da me više neće voljeti. Međutim, obje su rekle da je sve uredu, ali su bile jako uznemirene.

Nakon toga pričao sam i sa zetom i zajedno smo odlučili da idemo u Beograd – mama, sestra, zet i njihova kćerka, kojoj su govorili da idemo u “Veliki grad”, da se ne bi izletila pred tatom gdje je bila. Sestra i mama su nasamo pričale sa psihijatrom koji im je rekao da ću ja biti jedan lijep dječak, odnosno, da to već jesam. Mama je nakon tog razgovora odjednom postala sva ponosna i počela mi se obraćati u muškom rodu. Vidjelo se da se ona bori u sebi, ali i da ne dopušta da to izađe van. Od tada se dešava da, recimo, kada sretnemo neku njenu poznanicu na ulici, ona me predstavlja kao svog sina.

Ja sam htio i tati da kažem, ali to je takva sredina u kojoj se njemu ne smije reći. Nekoliko puta sam pokušao, ali su me mama i sestra sprečavale. I zet me je sprečavao i govorio da se oni boje šta se može desiti kada ja odem u Tuzlu i oni ostanu sami sa tatom.

Kada je krenuo proces tranzicije, počeo sam da se mijenjam. Tata me je nekoliko puta pitao kakav mi je to muški glas. Sada mi raste i brada i ja se uvijek obrijem kad idem kod njih, ali se to ipak vidi. Od tada me uvijek zagleda dok priča sa mnom, ništa mu nije jasno, govori kako imam više dlaka na nogama nego on, kroz šalu izgovara rečenice poput: “Moja sinčina”. Jednom me je nazvao i rekao: “Gdje je moj veliki dječak?”

Sada definitivno moram da mu kažem, nije uredu da više ne razgovaram s njim o tome. Pomaže mi to što su mama i sestra dobro sve to prihvatile. Sada je taj momenat kada ne mogu više da biram hoću li ljudima pričati ili neću, jer su razlike vidljive, već skoro dvije godine sam na testosteronu. I to je ta specifičnost vezana za transseksualnost – ne postoji izbor hoćemo li ili nećemo pričati da smo trans, jer su promjene koje nam se događaju vrlo vidljive, za razliku od lezbejki i gejeva koje_i mogu da biraju kome i da li da pričaju o svojoj seksualnosti.

Sa sredinom nisam imao nikakvih problema. Čak i kada sam dobivao batine, dobivao sam ih jer su mislili da sam biološki muš-

karac i to nikada nije imalo veze sa mojom transrodnošću. Kako se uglavnom družim sa ženama, za mene misle da sam “pička” ili “gej”, pa sam zbog toga imao problema. Na fakultetu sam odmah na početku objasnio sve i svi su dobro odreagovali i odlučili da poštuju moje zahtjeve da mi se obraćaju u muškom rodu, bez obzira na dokumente koji govore drugačije. Svi su me oduvijek podržavali, čak i prije tranzicije. Jedino su mi dok sam radio u kafani, prije tranzicije, govorili razne stvari iz nerazumijevanja. Brojni su bili komentari poput: “Lijep si k'o lutka”, “imaš ženske ruke”, “ne možeš nikada osjetiti što ja mogu dok sam sa ženom”, “ti nikad ne možeš biti muškarac”. Sve to mi je više smetalo dok nisam bio na testosteronu, jer su me tada ubjeđivali da sam žensko i da nisam muško. Sada mi je ipak lakše. Obožavam gledati face onih koji su mi ranije tako govorili, a sada kada me vide ništa ne kontaju. Najviše me nervira kada mi tako nešto kaže gej koji ne želi to da prizna, pa tada uvijek odgovaram: “Ja mogu biti muškarac, a ti nikad nećeš sebi priznati da si gej”.

Definitivno postoji razlika u saopštavanju drugima prije tranzicije i sada – sada više ništa ni ne objašnjavam, sada me već svi_e vide kao biološkog muškarca, tako da ni nemam šta da objašnjavam. Međutim, ja i dalje volim govoriti svima da sam trans, jer mi nije cilj da pređem preko toga. Meni je cilj izmijeniti neke stvari, npr. dokumente, ali mi nije cilj da postanem biološki muškarac i tako ostanem potpuno nevidljiv. Bitno mi je da i dalje pričam o tome kako trans pitanje ne bi ostalo nevidljivo. Većina ljudi radi drugačije i kada završe sa tranzicijom, više nikada ne spominju trans priču, niti žele da imaju bilo kakve veze sa tim. Poštujem svačiju odluku, razumijem zašto ljudi imaju potrebu da pređu na drugu stranu, ali meni je važno da se uvijek izjašnjavam kao trans muškarac, pogotovo zbog sredine u kojoj živim i upravo zbog trans nevidljivosti.

Ne znam za puno ljudi iz BiH koji su trans. Znam za još jednog dečka koji ima 18 godina. Preporučio sam mu da ide u Beograd, a on je jako nestrpljiv da uđe u tranziciju, pogotovo sada kad vidi sve promjene koje se meni dešavaju. Znam još nekoliko trans ljudi iz BiH i

uvijek se jako obradujem – poludim od sreće svaki put kad upoznam još neku trans osobu odavde. Znam još jednog dečka koji je imao puno problema, dobio je neku dijagnozu od psihologa sa kojom je kasnije otišao kod doktora. To kod nas ide sve jako teško, moraju se pronalaziti kanali u traženju medicinske pomoći. Taj doktor mu je rekao da oni uopšte nemaju iskustva sa transrodnošću, da se nikada nisu susretali sa tim “problemom”, ali mu je ipak prepisao na svakih dvadeset dana testosteron. On me je jednom zvao da mi kaže da u gradu nema testosterona, nakon čega smo obojica bili u panici. Razgovarali smo o tome ko koliko uzima testosterona, on se žalio kako uzima manje od mene. Sve su to vrlo interesantne razmjene...

Sada ipak više osjećam da sam dio LGBT zajednice, nego strejt. Više imam i prijatelja iz LGBT zajednice. Ne mogu da zamislim sebe kako izlazim u kafanu sa nekim krkanima i pričam o pičkama i si-sama, fudbalu ili svemu onome što me ne interesuje. Kada sam bio mali, družio sam se stalno sa dječacima, nikad sa curicama. Pravio sam gluposti kakve su pravili dječaci. Sada kontam da nemam strejt prijatelja, čak i oni koji su strejt – makar malo su queer. Ima nekih kolegica sa fakulteta sa kojima zujim, a koje su strejt, ali i one zbog mene sada mnogo više stvari razumiju i otvaraju se.

Međutim, čak i u okviru LGBT zajednice malo se govori o trans temama. Mi smo u manjini među onima koji su već manjina. Čak i kada se govori o trans temama, prvenstveno se misli na transeksualnost, a transrodnost se zaboravlja, iako i među LGB osobama ima puno transrodnih. To pitanje je dosta nerazumljivo i nepoznato i među samom LGBT zajednicom. Pored toga, tu je i činjenica da mnoge transeksualne osobe kada završe sa tranzicijom, više ne žele da budu dio LGBT zajednice, već je potpuno napuštaju. Niti na čitavom Balkanu skoro da ne postoji trans aktivizam, nema aktivista_kinja koji_e mogu da budu role modeli i koji_e o tome javno govore. Zato je meni važno svuda i uvijek da govorim o transrodnosti, da pričam o promjenama koje nastaju na tijelu, kako nastaju, da širim priču o onome o čemu se uopšte ne priča.

“Želim da znaju da sam sretna kao lezbejka.” L.

U srednjoj školi sam intenzivnije počela da gledam i pričam o cura-ma. Uvijek sam bila slobodna i nemarna ko sluša. Sve sam to nekako gledala kao zezanciju. Zašto bi me iko shvatao ozbiljno, ipak sam živjela u maloj sredini gdje većina ljudi misli da je nemoguće da u njihovoj okolini postoji lezbejka.

Sa 17 godina sam prvi put izašla na sastanak sa curom. Pošto sam se s njom vidjela u jednom drugom gradu, jedva sam čekala da dođem kući i da to ispričam svojim prijateljicama, prijateljicama s kojima sam dijelila sve. I onako sva uzbuđena sam im rekla. Tog dana nije bilo neke ružne reakcije, postavljale su pitanja tipa: pa je li ti se svidjelo, hoćeš li nastaviti, je li to bilo samo eksperimentalno i sl. Ni sama nisam znala odgovore na ta pitanja, samo sam osjećala neku ispunjenost u sebi. Međutim, kako su dani prolazili i kako sam ja onako sva zaljubljena, u oblacima, hodala gradom i njima stalno pričala kako mi je lijepo, one su na jednoj rođendanskoj zabavi meni rekle, nakon što sam se ja outovala jednoj poznanici, da izaberem ili one ili ona. Rekle su da se one ne mogu nositi s tim što sam ja takva kakva jesam i da moram odabrati. Da im je neprijatno kad ja pričam o takvom odnosu između dvije cure, da je to bolesno i neprirodno i da one ne bi željele da imaju veze s tim. Tad mi se cijeli svijet srušio. One su bile jedine kojima sam mogla to reći, nisam mogla doći mami ili sestri i reći. Trebala mi je njihova podrška a dobila sam odbijanje. Zašto? Samo zato jer sam ja ljubila ženu, a one muškarca.

To me je sve nekako uzdrimalo i ono što sam ja osjećala a nisam znala opisati je počelo da dobija drugačiju dimenziju. Prošle su noći u razmišljanju, postavljanju milion pitanja sebi. Pitala sam se da li sam si ja umislila to što osjećam, da li trebam to osjećati i sl. Nisam mogla o tome pričati ni s kim, jer čak i oni koji su to tad prihvatili kao OK nisu mi mnogo mogli pomoći, jer nisu ništa o tome znali. Ja sam znala jedno, da se ne mogu prestati viđati sa tom djevojkom.

Tako da, sreća, pa sam imala nju koja mi je bila velika podrška tad i jedina osoba s kojom sam mogla pričati o tome. Ona mi je govorila da sam lezbejka a ja sam uporno to poricala i govorila da jedino što mogu priznati jeste da mi se ona sviđa. U biti taj proces prihvatanja sebe kao onog što zaista jesam, sebe kao lezbejke je trajao oko godinu dana. Jedno jutro sam se samo probudila i rekla si da sam lezbejka i da me boli briga šta će ko misliti. Tad sam prvi put shvatila da sam ponosna što sam lezbejka i da nemam problema da se nosim s tim u životu.

Moj prvi coming out je značio gubitak nekih od tih prijateljica, neke su nakon određenog perioda došle k meni, shvativši da su pogriješile i tražeći oprostaj i želeći da budu ponovo dio mog života. Postale su to, ali definitivno, bio je to najteži coming out koji sam imala prema nekom_j od svojih prijatelja_ica, i ostavio je trajni ožiljak u meni. S druge strane, olakšao je onaj kamen koji sam nosila na duši. Lakše sam se ja osjećala kada sam to izgovorila, bez obzira na posljedice koje su uslijedile.

Bez obzira što sam sopstvenim coming outom shvatila da se mogu nositi sa svojim identitetom i da s njim nemam problema, već na njega gledam kao na nešto sasvim normalno i prirodno, bilo mi je jako teško ponovo se nekome outovati. U mene se tad uvukao dodatni strah. Strah od outovanja ljudima do kojih mi je stalo. Trebale su da prođu godine da bih ja pobijedila taj strah i ponovo mogla otvoreno i slobodno reći nekome da sam lezbejka.

Još jedan prinudni coming out, kako ga ja nazivam, bih izdvojila kao jako utjecajan na moj daljnji život. Neki dečko, koji je bio na jednom od gej partija, na kojem sam i ja bila, bio je iz mog grada i već ujutro me je dočekao poziv moje sestre. Kada sam se javila na telefon i kada me je sestra pitala gdje si bila sinoć, znala sam da zna. Jer nikad do tad me nije zvala i pitala gdje sam sinoć izlazila. Ja joj nisam željela lagati i samo sam rekla, očigledno da znaš. Mislila sam da neće burno reagovati, da me neće vrijeđati, mislila sam da će njena reakcija biti iznenađenje i da će željeti sa mnom pričati o tome, ali

ne. Rekla je da sam je razočarala, da nisam normalna, da idem u propast. Bilo je tu još teških riječi ali ja nisam mogla da je slušam. Samo sam rekla: ako želiš razgovarati, razgovarat ćemo kad dođem kući i spustila sam joj slušalicu. Nismo se više čule, a ja sam nakon dva mjeseca napokon smogla hrabrosti da odem kući. Sva sam se tresla, užasno me je bilo strah stati ispred nje i pričati o svemu. Međutim, kada sam došla kao da se ništa nije desilo. Ona je to naprosto ignorisala i nije spominjala. A nisam ni ja. Mislila sam da je bolje tako. Međutim, nije bilo. To me je samo još više počelo gušiti i stvarati mi pritisak. Par mjeseci kasnije sam smogla hrabrosti i rekla joj u lice. Ja sam lezbejka i zašto nećeš da pričaš sa mnom?! Ali odgovor je bio negativan. I samo me je nastavila ignorisati. Tada sam jednostavno odlučila ne spominjati više to i nastaviti živjeti svoj život. Imala sam tu sreću da ne živim s njima, da živim u drugom gradu. Danas smo u super odnosima, ali se ta tema ne spominje. Ali u meni još uvijek tinja bol zbog toga što moja sestra ignoriše moj život na takav način. Ne znam, nekako meni je bitno moje priznanje porodici i njihovo prihvatanje. Nije da želim s njima pričati o intimnim stvarima iz mog ljubavnog života, nego jednostavno da budu svjesne istog i da im mogu reći kad sam sretna ili kad imam neki problem, na kraju krajeva, da ih mogu upoznati sa svojom curom. Ali nisam out svojoj porodici i to mi teško pada. Kako postajem starija sve više i više mi stvara ogroman pritisak. Ne zbog mogućih pitanja zašto nemaš momka, kad ćeš se udati i sl. Nego zato što želim da su dio mog cjelokupnog života, a ne samo priče o poslu, fakultetu i sl. Želim da znaju da sam sretna kao lezbejka. Ali me je strah kako će to prihvatiti i zbog tog straha svakim danom odgađam ovaj, meni najvažniji i najteži, coming out. Strah me je maminog zdravlja, ne želim da ja budem uzročnik njenog zdravstvenog stanja, ne bih to sebi nikad oprostila. Znam da pri pomisli da im kažem ne bih trebala na to misliti, ali naprosto ne mogu da ne razmišljam. Strah me je odbijanja, loših riječi. Znam da ću ih povrijediti, ali oni nisu svjesni da će i oni mene povrijediti takvim reagovanjem.

Svakim danom sebe osnažujem i nadam se da ću u skorijoj budućnosti outovati se svojoj porodici i skinuti kamen sa srca.

Svi moji coming outi prijateljima nakon tog prvog su prošli iznenađujuće super. Moji prijatelji su me sasvim normalno prihvatili kao lezbejku i dan-danas se družimo i njima je super to što preko mene mogu upoznati dosta takvih ljudi. Kažu da su samo bogatiji poznavanjem njih.

Danas imam 24 godine i out sam svim svojim prijateljima, nekim kolegama na poslu, a i to ovisi gdje radim. Na fakultetu nisam bila out, ali nisam imala ni problema da, ukoliko me neko pita da mu _joj kažem. Ne skrivam svoju seksualnu orijentaciju po svaku cijenu, ali je i ne govorim na svakom ćošku. Bitno mi je da krug ljudi s kojim se družim zna i da se unutar tog kruga mogu osjećati slobodno i da mogu biti ono što jesam.

Mislim da ono što je bitno pri svakom mom coming outu jeste da sam dovoljno jaka u tom trenutku, sigurna i spremna da mogu to reći očekujući različite reakcije, i one pozitivne i one negativne. Jer, coming out za mene predstavlja jedno veliko olakšanje, čini me jačom i potpunijom. Vadi me iz ormara, čini me više dijelom ovog društva. Putem coming outa postajem slobodnija. Ne mogu reći slobodna, jer je to teško u društvu u kojem živimo. Ali čini lakšim moj život i buđenje svakog jutra u ovom već previše homofobičnom društvu. Jer imajući pored sebe osobe koje znaju za mene i koje me prihvataju kao lezbejku i koje svakodnevno žive sa mnom, čine moj život sigurnijim i sretnijim. Fenomenalan je osjećaj kada imaš osobe koje će stati uz tebe u borbi.

“Zaljubljujem se u osobu, u ljudsko biće – sve ostalo je manje važno” R.P.

Coming out samoj sebi desio se nekada u srednjoj školi. Iako nisam ništa konkretno ostvarila, tada sam shvatila da mi se podjednako sviđaju i žene i muškarci. Meni je to bilo OK. Znala sam se zaljubiti i u ženu i u muškarca, međutim, u tim srednjoškolskim danima nisam ženama ništa pokazivala tako da nisam ostvarila nijednu vezu sa ženom. Nisam nikome pričala o svojim osjećanjima jer tada to za mene nije bilo toliko značajno. Činjenica da sam biseksualna mi ni danas ne predstavlja problematičnu temu, iako mi je bila jako važna u trenutku kada sam počela o tome da razgovaram sa bliskim i bitnim ljudima jer mi je bilo važno kako će oni reagirati. Meni je, u suštini, sve što se dešavalo bilo OK i dok sam bila tinejdžerka imala sam osjećaj da je to tako sa svima, da je to najnormalnija stvar na svijetu – da ti se sviđaju i muškarci i žene.

Kasnije, kad sam počela da studiram, imala sam par ozbiljnih veza sa muškarcima. Svaka od tih veza je relativno dugo trajala tako da sam većinu odraslog života bila sa muškarcima. S njima uglavnom nisam razgovarala o svojoj biseksualnosti. Tek nakon što sam ostvarila prvi odnos sa ženom, u koju sam se bila jako zaljubila, počela sam shvatati da ću sa budućim partnerima o tome trebati razgovarati. Tako da je u mojoj posljednjoj *straight* vezi partner znao da sam biseksualna i otvoreno smo o tome razgovarali. Prvi odnos sa ženom ostvarila sam u inostranstvu i upravo ta sloboda vani me je ponukala da se ozbiljno pozabavim mogućnostima i poteškoćama veze sa ženom u našem društvu. Zapravo, tek nakon prvog zaljublivanja u ženu sam shvatila da o tome želim i trebam pričati.

Općenito, prve reakcije svih mojih prijatelja na pomen odnosa sa ženom bile su pozitivne i znatiželjne, većina ih je mislila da je to seksi. Ali nisu pridavali previše pažnje mogućnosti da dvije žene stvarno uđu u ozbiljan odnos i u njemu budu dugoročno sretne. Iako

se njima činilo da je to nešto što se samo jednom desilo i po svemu je bilo nebitno, meni je u tom periodu, koji je bio formativan na više načina, moja biseksualnost postala bitna. Tada kao da sam znala da će moja iduća veza biti sa ženom. Nekoliko mjeseci nakon što se moja najozbiljnija veza koju sam imala sa muškarcem završila, upoznala sam ženu s kojom sam započela svoju prvu *gay* vezu.

Tada je počeo ozbiljan *coming out* drugim ljudima. Trajalo je to. Sa svakom bitnom osobom sam išla na kafu i ozbiljan razgovor. Rekla sam svim ljudima s kojima sam inače dijelila svoj privatni život. Ja sam imala potrebu da razgovaram, a s druge strane i praktičnu potrebu da prijatelje_ice upoznam sa tom osobom. Samo mi je jedna osoba rekla da joj to nije OK. Sve ostale su bile pune podrške i razumijevanja. Zapravo, većina je to primila kao informaciju, ne kao novost. Nisu bile u šoku niti su postavljale pitanja šta i kako. To je bilo dobro, jer sam ja shvatila da je bio pametan potez razgovarati i riješiti se neugode koja se polako počela stvarati zbog prešućivanja nečeg što je bitan dio mene. Odjednom se pojavila potreba da o tome razgovaram jer u našem društvu ljudi o tome malo razmišljaju i nisam znala šta da očekujem. Taj jedan prijatelj jeste imao negativnu reakciju. Nastavili smo se družiti i on je to prihvatio kao činjenicu, ali mislim da mu to intimno nije OK. Od tada o ovoj temi ne pričamo.

Sa starcima nisam nikada imala ozbiljan razgovor, ali nisam imala ozbiljan razgovor nikada ni po pitanju svojih veza sa muškarcem. Oni su svjesni moje biseksualnosti, ali ja svoje odnose sa partnerima_aca ne dijelim previše. Općenito, ne samo s njima. Vjerujem da će se vremenom pojaviti neko s kim ću željeti ostvariti nešto dugotrajno i značajno te ću tada morati o tome i razgovarati. Do sada su mi sve veze sa ženama bile kratke i u samim začecima, tako da nisam imala priliku da otvorim ozbiljan razgovor na tu temu. I o mojim odnosima sa muškarcima su malo znali. Ne zato što je to tabu ili se o tome ne razgovara, već zbog toga što su meni veze u mojoj intimnoj sferi i samo s nekoliko bliskih osoba o tome razgovaram. Iako su starci po prirodi stvari bliske osobe, ne mislim da je naš odnos

manje kvalitetan zbog toga što ne dijelimo tu vrstu intime. Također ne mislim da je takav odnos uzrokovan biseksualnim identitetom, jer ni o partnerima nisam s njima razgovarala.

U mom životu postoji mnogo ljudi koji ne znaju da sam biseksualna, međutim to nema veza sa sakrivanjem seksualne orijentacije. Jednostavno s većinom ljudi s kojima dolazim u interakciju nemam potrebu da razgovaram o svom privatnom životu. Nisam osoba koja će taj identitet stavljati kao prvi, ne osjećam potrebu da svima dajem do znanja da sam biseksualna. Ako se nametne tema, ako me neko pita o tome – otvoreno kažem. Ni ja ne pitam ljude s kim se zabavljam i kakav im je identitet, ako se zbližimo dovoljno saznat ćemo.

Moj život je na neki način podijeljen u dvije faze, prvu mogu okarakterizirati kao *straight*, a drugu kao lezbejsku. Većina lezbejki smatra da sam napravila taj prelaz i da sada nema povratka. Kažu da su i one nekada bile sa muškarcima. Ja ne vjerujem u to, i ne slažem se s ljudima koji smatraju da je biseksualnost nemoguća. Mislim da je iskreno moguće biti biseksualna osoba do kraja života i da nije potrebna promjena ili prelaz sa jedne orijentacije na drugu. Muškarci i dalje reagiraju tipično jer je većini ideja o dvije žene veoma seksi. Meni je ovaj stav problematičan jer donekle oduzima legitimitet ženskoj ljubavi. Mislim da većina njih potajno vjeruje da će sve žene na kraju završiti sa muškarcima. Što se mene tiče, ne zanima me da li nekome nešto smeta. Ako nekom biseksualnost smeta, to je njihov problem, ne moj. Ako se nekome nešto ne sviđa, ne moramo se družiti. Ne želim ikome da se pravdam i ne namjeravam to raditi.

Da li je lakše biti *gay* ili biseksualna osoba? Ma ni jedno ni drugo nije lako. Nije lako ni *straight* osobama. Mislim da je drama u glavi, i *straight* ljudi drame tako da je nemoguće generalizirati. Sve zavisi od osobe, ako je osoba pomirena sama sa sobom i osviještena, svoj će identitet nositi kao i sve ostalo u životu. To jeste teško u našem društvu, ali bi nešto drugo bilo jednako teško u drugom društvu. I

iskreno me ne zamaraju ljudi kojima nije OK moj način života ili bilo čiji drugi. Samo sebi stvaraju frustraciju.

U svom životu sam dobivala više kritike i negativnih komentara po pitanju nekih drugih aspekata. U našem patrijarhalnom društvu, ljudi općenito imaju problem sa samostalnim ženama, tako da sam u komšiluku predmet ogovaranja jer živim sama i dolaze mi muškarci u goste. Ne šminkam se kada idem na posao i to je ljudima čudno. Sve ono što se ne uklapa u konstrukt žene i ženskog odoskače i ljudima “smeta”. Tako da sam navikla na komentare, kritiku i otpor društva. Da ne spominjem širi društveni pritisak u vezi udaje i majčinstva.

Kada govorimo o društvenom diskriminiranju biseksualnih osoba, mislim da se slučajevi i iskustva razlikuju, kao u svemu. Sve zavisi s kim osobe dolaze u kontakt. Svi mi biramo odnose u koje ulazimo tako da tu vršimo selekciju partnera_ica, prijatelja_ica i sl. Ličnim primjerom možemo raditi na mijenjanju tih predrasuda. Postoji predrasuda da su biseksualne osobe promiskuitetne. Ja sam imala manje partnera_ica od većine osoba koje poznajem. Uglavnom sam imala duge veze tako da nisam stigla biti promiskuitetna. Ne vjerujem da bih i mogla. To je toliko lično i zavisi od osobe do osobe, uostalom kao i sa ostalim seksualnim orijentacijama. Ja nisam primijetila da su biseksualne osobe manje ili više promiskuitetne od ostalih ljudi.

Ne volim da se smještam u kategorije, čak se ne bih identificirala ni kao biseksualka. Često je ljudima bitna ta kategorija, čak i u zajednici postoje pritisci da se svrstavamo u kutije. Mislim da je to kontraproduktivno jer trebamo raditi na dekonstrukciji kategorija i ustaljenih, definiranih normi ponašanja. Zaljubljujem se u osobu, u ljudsko biće – sve ostalo je manje važno. Do sada sam imala veze sa veoma različitim tipovima ljudi. A da bih shvatila da me neko privlači, moram se sa osobom upoznati, makar do neke mjere. Zbog toga nemam šeme za jednu noć ili neke kratkotrajne odnose za koje unaprijed znam da neće uspjeti.

Kada mi se osoba dopadne, taj osjećaj nije povezan sa spolom i fizičkim karakteristikama. Ono što mene privuče je energija i intelekt, sve ostalo pada u drugi plan. Nije važna boja kože, visina, težina, spol... Dovoljno je da me osoba zaintrigira. Mislim da mi ta fluidnost jedino može biti prednost, a nikako problem u životu.

“Imam momka i to već duže vrijeme...” F.

Kako početi pisati? Jednostavno početi... Coming out predstavlja za većinu, gejeva i lezbejki, pa tako i za mene, prilično veliki izazov, ako ne i najveći. Ne postoji formula za coming out, budući da se kod svakoga sam čin outovanja sasvim drugačije odvija. Coming out se odvija cijeloga života. Nažalost, većina nas danas sasvim čudno gleda kada se izgovori “Ja sam gej”, a žalosno je i to da nas samo mali broj odmah prihvati. Ali valjda će se nekada i to promijeniti.

Sve je počelo još u pubertetu, od toga kako sam posmatrao samo starije momke. Momci iz moje generacije mi i nisu bili nešto zanimljivi, a djevojke još nezanimljivije. Stalno sam tražio prisustvo momaka, ali tada još nisam ni bio svjestan toga što sam. Mislio sam da je sve ok, i da je to sasvim normalno, ali i ne baš. Počinjem posmatrati te iste momke u svlačionicama nakon tjelesnog, i sam prizor, nagih, znojnih muških tijela me iznova fascinirao. Postajao sam ljubomoran kada bih vidio kako se neki momak i djevojka ljube, zapravo, bio sam ljubomoran na djevojku i na to što ja nisam na njenom mjestu. Postajao sam ljubomoran samo onda kada bi se radilo o nekom zgodnom momku. Jesam li možda imao kompleks niže vrijednosti? To da sam gej sebi sam priznao tek nekada u 14-15-oj godini, nakon nekog perioda eksperimentisanja. Eksperimentisanja? Ne, nije to bio nikakav period eksperimentisanja, nego samo period koji je potvrdio da sam to što jesam. Ali zašto je tako teško sebi priznati? Mislim da je to zbog:

Činjenice da nas gej muškarce na TV-u prikazuju kao napucane i u haljinicama, ili našminkane i u super uskoj garderobi (danas malo manje nego ranije). Mlad momak, koji primijeti da je drugačiji, postane još više zbunjen: “Ja gej, eh, nisam, ne hodam ja našminkan u haljinicama, sa torbicama i ne govorim tako čudno”. Isto tako većina momaka koji oblače haljinice radi neke predstave automatski se

svrstavaju u gej osobe, iako ti isti momci nakon te predstave ulaze u normalnu garderobu i žive sasvim normalan život, bili oni gej ili ne.

Klasične priče “I, imaš li djevojku”, priče oko vjenčanja, djece, kao da je to već unaprijed određeno.

S druge strane je još uvijek, nažalost, u nekim glavama, ideja da je homoseksualnost nešto loše, da je bolest, mentalni poremećaj! Činjenica je da ništa od gore pomenutog nije istina.

Odrastao sam u vrlo liberalnoj porodici (mislim samo na uže članove porodice), gdje je mama bila glava porodice i koja se nije dala vući za nos. Odrastao sam u dvije potpuno različite sredine – jedna totalno liberalna, neopterećena glupostima, sredina u kojoj nikome ništa nije falilo, i sredina u kojoj nikoga nije bilo briga ko je s kim ili šta taj sa ovim nekim radi, a s druge je strane sredina opterećena sitnicama, sredina u kojoj je jad i čemer bila svakodnevnica, sredina koja se još uvijek vodila nekim zastarjelim principima i sredina u kojoj je to s kim i šta, postala duševna hrana lokalnih mahalusa. Sredina u kojoj je gej osoba bolesna (možeš i misliti). U početku to nisam shvatao, jer mi jednostavno nije bilo jasno kako mogu tako dva različita svijeta da postoje, pa me je i bilo pomalo strah pričati kako ja volim muškarce, strah za mene, a i strah za ljude koji su bili, i još su sastavni dio mene. Ali opet, želja za muškim dodirima je bila veća i od samog straha, pa sam počeo da tražim momke po raznim portalima. Bilo je tu i par zanimljivih momaka, ali samo par, nažalost, i baš iz tog razloga odustanem od potrage preko tih portala.

I onda upoznam sasvim slučajno i neočekivano momka preko portala za upoznavanje, kojeg inače nisam dugo koristio; momka u kojeg sam se zaljubio, zaljubio toliko da sam samo o njemu mislio. Nalazio se s njim, išao njemu, provodio vrijeme s njim... I sve je bilo ok, osim jedne stvari, a to je da sam svaki put kada bi se nalazio s njim morao da izmišljam neke nove ljude i neke nove situacije, a sve to kako moja mama ne bi saznala da hodam s muškarcem, i da

joj je sin, jedini sin, drugačiji od ostalih. I trajalo je to, more novih, imaginarnih ljudi oko mene, more laži. I shvatim da je bolje da od mene sazna, pa makar i preko pisma, a ne od nekoga drugog. Uzmem list papira i počnem da pišem: "Draga mama, stvari ti stoje ovako: Imam momka i to već duže vrijeme i odlično mi je s njim, znaš volim ga, i ne mislim odustati od njega..." Napišem i kako je sve počelo, kako su me počeli interesovati muškarci, napišem i da mi je iskreno žao što nisam kao većina momaka, ili sin kakvog bi ona željela, i napišem da ću je razumjeti ako mi okrene leđa. Bilo je na tom papiru još dosta toga, ali se više i ne sjećam. Ostavim pismo na sto i krenem prema školi. 13:00h - sjedim u klupi i mijenjam boje, obliva me znoj, tresu mi se ruke; 14:00h - pozovem prijateljicu G. i ispričam joj šta sam uradio, a G. će na sve to: "Ovako, imaš dvije opcije: prva je ta da odeš sada kući, uzmeš pismo sa stola, pocijepaš ga i nastaviš da živiš kako si i do sada, a druga je da ostaneš ovdje i prihvatiš tu činjenicu da će ti mama naći pismo, pročitati ga i da ćeš se morati suočiti s njom. Ali bilo kako bilo, tvoja G. je tu i bilo šta da ti treba znaš kome da se obratiš" (i zahvalan sam joj zbog toga do kraja života). A G. je djevojka koja je slična meni, dinamična, revolucionarski nastrojena, bez dlake na jeziku i djevojka koja me je odmah skužila, a ja naravno nisam ništa poricao, nego odmah potvrdio i tako učvrstio naše odnose. 15:00h - razmišljam šta da radim i nije mi dobro, sve me steže, sve me pritišće, izađem ispred škole zapaliti cigaru, ali me i dalje steže i pritišće. 16:00h - izbora da biram šta da radim više nije bilo, mama je vjerovatno kod kuće i čita šta joj je sin ostavio na stolu. 17:00h - sjedim, ne mrđam se, ne razmišljam, jednostavno vegetiram. 18:00h - zvoni zvono, kao kraj nastave za taj dan, a meni u glavi zvoni i govori mi idi kući, suoči se s mamom. To je bilo prvi i posljednji put da sam imao te neke čudne zvukove i glasove u glavi. Krenem kući i na pola puta se vratim do škole, i opet tako, dva puta, i na kraju si kažem: "Idi budalo jedna kući, bolje sada da se suočiš sa istinom, nego da odugovlačiš, nastaviš se uništavati i lagati se". I odjednom počnem da hodam, dobijem neku čudnu snagu, neku smirenost. Stanem ispred vrata, udahnem i pozvonim, kad imam šta i da vidim. Mama na vratima, spremna da negdje ide,

s osmijehom na licu, i govori mi: "O dobro da si stigao, idem ja sada na neki sastanak, večera ti je na šporetu, jedi, odmori malo, a znaš ono, ono što si mi ostavio na stolu, o tome ćemo kada se vratim". Okrenu se i niz stepenice, a ja ostadoh sav u čudu, nije mi jasno šta se dešava. Osmijeh? Možda je to uvertira u dramu, možda nije ni pročitala, a možda misli da se zezam? I opet tri sata iščekivanja, tri sata razmišljanja šta i kako. Hodam po kući, palim svaku sljedeću cigaru prethodnom, i odjednom čujem kako se vrata otvaraju, pali se svjetlo i u svemu tome moja mama. Reče "Ćao" i nestade u svoju sobu, te se opet pojavi nakon par minuta i počeo da priča: "Znaš sine, tvoja mama je znala sve to i ranije, ali je čekala da joj ti to kažeš, nisam htjela vršiti pritisak na tebe tako što bih te ispitala neke stvari. Ti si moj sin, samo moj i ja sam tu pored tebe kada ti god šta zatreba, a to s njom ili njim, to uopšte nije važno, važno je to da si mi ti sretan i zadovoljan, a ujedno i ja. A sada, pričaj mi o tom tvom malom..." I tako krenu razgovor koji je trajao dugo u noć, konačno iskren i opušten razgovor.

Od tog trenutka sam znao, zapravo, bio siguran da imam nekoga pored sebe, nekoga ko me podržava i nekoga do koga mi je sada više nego ranije stalo. Od tog trenutka, odnos mene i mame poprima neku veću dimenziju, više nismo samo mama i sin, sada smo kao prijatelji, koji o svemu pričaju (možda ovo zvuči patetično, ali je uistinu tako). I nakon toga shvatim da nisam uopšte imao razloga za brigu jer sam zaboravio na činjenicu da imam jako liberalnu majku, koja prihvata sve i koja za sve ima razumijevanja. I da, hvala svim silama na tome što su mi podarile jednu takvu osobu kao što je moja mama.

S druge strane, moja dugogodišnja prijateljica, djevojka navodno širokih shvatanja, ultra moderno natrojena, mi okrenu leđa kada joj rekoh da sam gej: "Znaš, šteta što si gej, zapravo, šteta što ne tražiš pomoć, priznaj, olakšaj i sebi i drugima da si bolestan, jer znaš to je prvi korak ka ozdravljenju!" Ostadoh bez riječi kada to izgovori. Okrenuo sam se i otišao. U početku sam mislio da se zeza i da će se javiti kako bismo išli van, ali se to ne desi ni do danas. Nešto kasnije čujem od

nekih zajedničkih prijatelja kako je pričala da više nismo bliski, ali im ne želi reći razloge zašto je sve to tako. Ok, hvala joj što je to zadržala za sebe i hvala joj što je bila iskrena pa mi sve rekla u lice, ali ja niti hoću, a niti želim ubjeđivati tu djevojku u nešto što ona očigledno ne želi da shvati. Da stvar bude još gora, ista ta djevojka treba da završi studiji psihologije i to kao jedna od boljih studentica!

Bio je tu i jedan momak koji je išao u isti razred kao i ja, momak koji se družio s mojom dobrom prijateljicom koja je znala da sam gej, koja mu je jednom prilikom i rekla za mene, ali koji se jednostavno povukao nakon završene škole, kao i većina. Taj momak mi se javio prije dvije godine i pozvao me na kafu. Naravno da sam se odazvao pozivu. Priča je krenula: “Prvo da ti se izvinim što sam te ignorisao u gradu, ali jednostavno nisam znao kako da se postavim prema tebi, jer znam da si gej. U početku mi je sve to bilo fuj, ali sada, kako sam stariji shvatio sam i naučio se nositi s time, i nadam se da ćeš me shvatiti i prihvatiti moje izvinjenje.” Naprosto nisam znao šta mi se dešava, jer sve sam očekivao samo to ne. Naravno da sam prihvatio izvinjenje i naravno da mi je bila jasna njegova reakcija, i bilo mi je baš drago da se to desilo. Danas, sa istim tim momkom se družim, izlazim, pijem kao da se nikada ništa nije desilo. Pričamo otvoreno o vezama i svim mogućim stvarima, jer kako i sam kaže “Baš mi je drago da čujem i drugu stranu priče, normalnu stranu priče.”

Danas živim u drugom, zapravo trećem gradu, gdje sam upoznao dosta odličnih, zanimljivih ljudi, na moju sreću, ljude koji su isti kao i ja, ili ljude koji nas podržavaju. Coming out mi ne predstavlja danas neki problem pred ljudima za koje znam ili mogu da pretpostavim da će se znati s tim nositi. Isto tako, coming out je za mene odličan mehanizam filtriranja ljudi, jer ko mene ne prihvata nije mi ni potreban u blizini. Za ostale me nije briga, ne pada mi na pamet da im se outujem, jer ko treba da zna – zna.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Admir Jugo

**Ponos u stripovima:
ekstravaganza LGBT(TIQ) likova u stripovima,
saljivim trakama i
crtanim romanima**

Najjednostavnija definicija stripa bila bi da su stripovi priče u slikama (Muntić 2010). Ova definicija, ipak, nije dovoljno detaljna jer bi se njome mogli opisati i filmovi i animacije, te se dalje razrađuje objašnjenjem da je strip sekvencijalna umjetnost (*sequential art*) (Eisner 1994) koju čini štampani raspored slika i govornih balona u epizodama, s ciljem predstavljanja priče ili dramatizacije ideje (Eisner 1996). Pojava prvih stripova vezana je za nastanak prvih štamparskih presa u 15. vijeku, otkada datiraju i prvi govorni baloni koji se ubrzo zamjenjuju tekstom ispod slika. Strip je pojam koji danas obuhvata više različitih formi: strip-magazin (*comic book*), crtani roman (*graphic novel*), šaljive trake (*comic strips*) koje se obično štampaju unutar dnevnih novina, mangu ili japanske stripove, digitalni strip ili e-strip (*eComics*) itd.

Seksualnost nije izričito propitivana u ranim stripovima, ali su i najraniji američki stripovi sadržavali LGBTTIQ podtekst, posebno u stripovima o superherojima kao što su Wonder Woman i Batman. Prvi strip sa likom koji je imao nedefiniran spol bio je *Krazy Kat* koji se počeo objavljivati 1913. godine i kojeg je autor oslovljavao kao *on* i *ona*. Ipak, od 20-ih do 40-ih godina u većini stripova LQBTTIQ likovi su bili svedeni na uvredljive stereotipove kao u *Terry i gusari*, *Gasoline Ally*, *The Spirit* i *Dick Tracy*, ili se u stripovima čak pokazivala i homofobija (Kistler, Green 2012: 146-155, Theophano 2002).

U istom periodu u Evropi, Tom of Finland (Finac, pravim imenom Touko Laaksonen) razvio je svoje seksualno eksplicitne stripove koji i danas imaju veliki uticaj na gej kulturu. Stripove je dijelio u gej podzemlju i prijateljima, te su se mogli naručiti poštom, a od 1957. godine svoje stripove počeo je objavljivati u *Physique Pictorial*. Tokom 60-ih godina, uticaj *Comic Code Authority*a je oslabio uslijed pojave nezavisnih i podzemnih stripova koji su obrađivali sve teme koje su bile zabranjene utvrđenim smjernicama i uslijed društvenih promjena u vidu pokreta za gej i ženska prava (Scott 2010, Greyson, 2002: 130-134). Smjernice *Comic Code Authority*a zvanično su pre-rađene 1971. godine, te su postale liberalnije po pitanju prikazivanja nasilja i seksa u stripovima, ali propitivanje bilo kakve *alternativne* seksualnosti bilo je u potpunosti zabranjeno (Nyberg). Marvel je čak objavio da u njihovom univerzumu neće biti gej likova. Ipak, tokom 70-ih godina došlo je do značajnog porasta u izdavanju stripova sa LGBTTIQ temama jer su ih izdavači sada putem direktne distribucije na tržište mogli prodavati bez pečata *Comic Code Authority*a (Nyberg).

Antologija stripova koje su pisale i crtale žene, *Wimmen's Comix*, počela je izlaziti 1972. godine i u svom prvom broju predstavila je prvu *out* lezbejku u stripu – *Sandy Comes Out* koji je crtala i pisala Trina Robins. Prvi lezbejski strip magazin *Come Out Comix* (Hall) počeo je izlaziti 1973. godine, dok je 1976. godine jedna od šaljivih traka *Doonesbury* prikazala prvog gej lika, a kasnije se pozabavila i borbom s AIDS-om još jednog gej lika. Ove šaljive trake objavljivala je većina *mainstream* novina u Americi u to vrijeme.

U Frankovoj Španiji, strip crtač Nazario okupio je LGBTTIQ strip crtače oko sebe i objavio prvi broj svog stripa o transgender detektivki Anarcomi (Dopico 2005: 385- 398). Prvi strip magazin u kojemu su svi likovi bili gej muškarci, *Gay Heart Throbs*, počeo je izlaziti 1976. godine, a 1977. godine u stripu *Cathartic Comics* pojavljuje se prvi gej crnac.

Isti period u Japanu označava početak *shôjo manga* (manga za djevojčice) koja se generalno bavi romantičnim temama. Manga je do 70-ih godina prošlog vijeka bila mediji koji su isključivo stvarali muškarci, ali se 1970. godine počinju javljati *Hana 24 - nen gumi* (grupa 24. godine), koju čine strip crtačice u ranim dvadesetim godinama, koje mangi daju potpuno novi izgled. Ove mange počinju obrađivati teme ljubavi i seksualnosti u potpuno novom svjetlu, gdje su djevojčice prikazane kao seksualna bića, što je do tada bilo rezervirano isključivo za dječake (Bouissou 2010). Ovo je period kada se manga počela baviti temama transeksulanosti i transvestitizma. Ovo je, također, period kada se u mangama pojavljuju četiri nova i srodna (pod)žarna koja uveliko uključuju LGBTTIQ teme: *yaoi*, *shōnen-ai*, *yuri* i *shoujo-ai*. Ovi manga stripovi se bave isključivo istospolnim ljubavima i seksualnim privlačnostima. Jako je bitno naglasiti da se velika popularnost *yaoi* i *yuri* mange pridodaje činjenici da se radnja odvija van Japana. Obično je mjesto odigravanje ljubavi iz ovih mangi SAD ili Zapadna Evropa (Zanghellini 2009: 279–294), kao što je recimo slučaj sa mangom *Fake* (lažni) gdje su glavni likovi dvojica njujorških detektiva.

Veliki procvat američkih i evropskih stripova sa LGBTTIQ temama odvijao se tokom 80-ih godina. Već u julu te godine crtani roman *Detectives, INC.: A Remembrance of Threatening Green*, prikazuje prvi lezbejski lik u *mainstream* stripu.

Ova decenija ipak je bila i puna pozitivnih predstavljanja LGBTTIQ likova u stripovima. Tako je u septembru 1980. godine izašao prvi broj strip magazina *Gay Comix* koji se objavljivao sljedećih 25 godina, a koji je originalno uređivao Howard Cruse.

Tokom 80-ih, s širenjem AIDS- a, počinju se pojavljivati stripovi koji se bave isključivo tom temom i uključuju veliki broj LGBTTIQ likova. Prvi od takvih stripova je britanski *AIDS Strips*, koji je kasnije inspirirao stvaranje američke verzije *AIDS Strips USA*. U tom periodu, američki *Gay Men's Health Crisis* počinje s objavljivanjem svoje serije stripova o sigurnom seksu pod veoma maštovitim na-

živom *Safe Sex Comics*, dok *Archie Comics* u svoje stripove počinje uključivati javne obavijesti o zdravlju koje su se pozabavile pitanjem AIDS-a (Hall 2012, McAllister 2010).

Tokom 80-ih vlada Margaret Thatcher u Ujedinjenom Kraljevstvu usvojila je član 28. Zakona o lokalnoj upravi kojim se navodi da lokalna uprava *neće hotimično promovirati homoseksualnost ili štampati materijale s namjerom promoviranja homoseksualnosti*. Isti Zakon je promovirao da škole koje dobivaju sredstva od Vlade ne smiju podučavati učenike o prihvatljivosti homoseksualnih porodičnih veza. Kao odgovor na donošenje ovog člana, Alan Moore je okupio grupu strip crtača i pisaca, te je u sklopu svoje novoformljene izdavačke kuće *Mad Love* izdao zaseban strip magazin *AARGH! – Artists Against Rampant Government Homophobia* (Umjetnici protiv podivljale vladine homofobije). Mnoga velika imena stripa su dala svoje radove za ovaj strip, uključujući i samog Moorea, te je *ARRGH!* sadržavao 40 priča (Moore 1988). Također, krajem 80-ih počela je izlaziti antologija gej stripova za odrasle *Meatmen* koja izlazi i danas (Leyland 1989).

Već 1990. godine oformljena je *Lesbian Cartoonist Network* (Mreža lezbejskih crtačica) koja je počela izdavati stripove poput *Gril Frenzy* i *Dyke's Delight* (Hall 2012). Neki od najznačajnijih lezbejskih stripova počeli su se izdavati tokom 90-ih godina, među kojima su *Dykes to Watch Out For* i *Hothead Paisan: Homicidal Lesbian Terrorist* u kojem je glavni lik lezbejka koja kastrira silovatelje. Prvi broj *Hothead Paisan* izašao je 1991. godine i strip je preko noći postao hit, a glavna junakinja lezbejska i feministička ikona (Booker & Greenwood 2010, Scalettar 2000: 261–277). Diana Green, transgender žena, 1995. godine počela je izdavati svoj strip o antropomorfnom junaku *Tranny Towers*.

Najveći italijanski izdavač stripova Sergio Bonelli Editore predstavio je tokom 1991. godine lik Rebecce *Legs Lawrence Weaver*. *Legs Weaver* je originalno bila partner Nathana Nevera i prvi put se pojavila u stripu *Nathan Never* broj 1 – Specijalni agent Alfe. Kasni-

je, 1995. godine, Legs dobiva zaseban serijal u kojem saznajemo da je ona lezbejka. Legs je na početku serijala u vezi sa biseksualnom May, ali kasnije u serijalu počinje novu vezu sa Janet Blaise. Hrvatska *Slobodna Dalmacija* počela je objavljivati prevod serijala *Nathan Never* 2001. godine koji se distribuirao u zemljama bivše Jugoslavije, te je lik Legs Weaver predstavljen bh. stripofilima_kama.

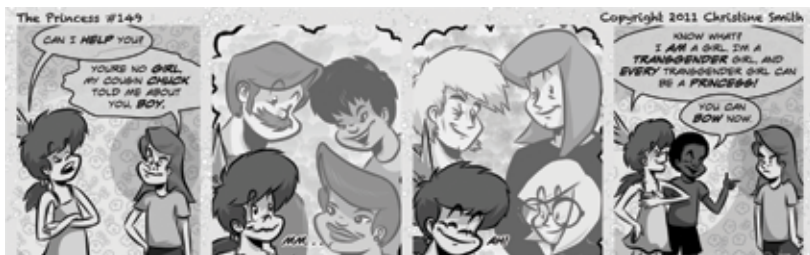
U januaru 1999. godine, pojavio se prvi strip na internetu sa queer likovima na stranici www.queernation.com, koji je ostao aktivan sve do 2003. godine. Novi milenij donosi i najveći porast u broju LGBTTIQ likova u stripovima u štampanoj i digitalnoj formi. Jedan od najstarijih izdavača stripova Archie Comics, u stripu *Veronica* broj 202, predstavio je prvog otvorenog gej lika Kevina Kellera. Ovaj lik je brzo postao popularan i čak je dobio i zasebnu seriju stripova u februaru 2012. godine. Ovo je, ujedno, i prvi put da se jedan od *Archie Comics* stripova rasprodao.

Čak su i najveći izdavači stripova o superherojima u Americi, *Marvel* i *DC*, počeli prikazivati sve više LQBTTIQ likova. Tako su Marvelovi Hulking i Wiccan iz serijala *Young Avengers* prikazani kao otvoreni gej par. DC je, ipak, pokazao da je liberalniji. U strip magazinu *Young Heroes in Love*, koji se izdavao između 1997. i 1998. godine, prikazali su vezu između jednog gej i jednog biseksualnog superheroja: Off-Ramp i Frostbite. Nakon dugotrajne pripreme lika Kate Kanea u *Detective Comics*, u priči *Batwoman: Elegy*, gdje se uveliko impliciralo da je Kate Kane nova Batwoman lezbejka, 2011. godine DC je počeo izdavati seriju strip magazina *Batwoman* u kojima je Kate Kane otvoreno lezbejka. Batwoman je postala najpoznatija LGBTTIQ superheroina (Kistler 2012, Greg 2011, Williams III & Blackman 2011-2012).

Transeksualne teme su i dalje malo zastupljene u stripovima. Ipak, jedan od značajnih transeksualnih likova pojavljuje se u strip magazinu *The Invisibles* koji je izdao DC-ev odjeljak Vertigo 1994. godine. Jedan od glavnih likova u ovom stripu je Lord Fanny rođena kao dječak Hilde Morales, koja je odgajana kao djevojčica jer je

naslijedila vještije moći od svoje majke, moći koje se inače prenose sa majke na kćerku (Irvine 2008: 92–97). Ipak, u novom mileniju, s napretkom digitalne umjetnosti, počinje se viđati sve više transeksualnih i transgender likova. Jedan od primjera su *online* stripovi koje pravi Christine Smith: *Eve's Apple* i *The Princess*. *The Princess* je nastao kao spin - off *Eve's Apple* jer je autorica smatrala da Princeza, biološki dječak Seth, zaslužuje samostalan strip (McCarthy James).

Oba ova stripa propituju život transgender likova kao i odnos sredine prema njima.

The Princess © 2010-2012 Christine Smith.

Koristi se sa dopuštenjem autorice. http://www.drunkduck.com/The_Princess/

Također, danas se javljaju i stripovi gdje su u zajedničkoj borbi strejt i LGBTTIQ likovi, kao što je strip *Pride High* u kojem je tim superheroja sačinjen od članova gej/strejt alijanse izmišljene srednje škole u SAD-u.

Strip u bivšoj Jugoslaviji i u Bosni i Hercegovini, također, ima dugu tradiciju, kako kroz strip stvaraoce tako i uslijed mnogobrojnih preвода, većinom, američkih i italijanskih stripova. Posebno je bitan period 80-ih godina, kada je strip bio na vrhuncu popularnosti na Zapadnom Balkanu. Za najkultnije stripove tog vremena smatraju se *Alan Ford*, *Politikin zabavnik*, *Mikijev zabavnik*, a kasnije i *Alamanah*, *Zagor*, *Blek*, *Modesty Blaise* i mnogi drugi. U ovim stripovima nisu se pojavljivali LGBTTIQ likovi ili su se pojavljivali samo anegdotalno zbog svoje slave kao, na primjer, što se u stripu Zorana Janjetova iz 1982. godine pojavljuje Boy George. Tek je sa novim milenijem već spomenuta Legs Weaver ugleda svjetlo dana na Bal-

kanu. Danas se nešto češće susreću LGBTTIQ teme u stripovima na Balkanu. Dvije autorice stripova ističu se svojim radom.

Nina Bunjevac je strip crtačica i ilustratorica koja je rođena u Torontu. S dvije godine preselila se sa majkom u Jugoslaviju, gdje je započela edukaciju iz likovnih umjetnosti, te se malo prije raspada Jugoslavije vratila u Kanadu, gdje i danas živi (Bunjevac, Jergović). Nakon fijaska na prvom Beogradskom prideu, Nina objavljuje strip priču *August 1976* u kojoj, između ostaloga, obrađuje temu odnosa ekstremističkih grupa u Srbiji prema *drugima i drugačijima*, uključujući i LGBTTIQ zajednicu. Ovaj strip kasnije biva uključen u njen strip album *Hladna kao led* koji je 2011. godine objavio Omnibus iz Beograda. U *Hladna kao led*, glavni lik Zorka, između ostalog, ima intimni odnos sa muškom striptizetom u toaletu gej kluba u kojem on nastupa (Bunjevac 2011). Nadalje, Zorka u 28. broju kanadskog literarnog magazina *Taddle Creek* susreće svoju prijateljicu lezbejku i njenu partnericu. U stripu *Left, Right, Left* Nina, također, dodatno propituje ulogu i odnos Pravoslavne crkve u Srbiji, posebice spram LGBTTIQ zajednice i njenih prava.

Helena Janečić je slikarica i strip crtačica iz Hrvatske, rođena 1979. godine u Osijeku. Helena objavljuje strip *Horny Dyke*, a prvi strip album o ovoj superheroini koja *nosi udoban kostim i always gets the girl*, (Zablocki 2012) objavila je 2011. godine pod nazivom *Horny Dyke na rubu konvencije* (Čajdo 2011). Prema Heleninim riječima, *Horny Dyke* je napravila kao svoju sliku i priliku i ... (*Horny Dyke*) štiti svojih 10 % LGBT populacije, dok Superman i Batman štite ostalih 90 %, i pomaže ženama u svakodnevnim poslovima (slika 23) (Zablocki 2012). Helena i Nina predstavljaju glasove koji se bave pravima LGBTTIQ osoba u stripu, ali i predstavljaju LQBTTIQ likove u stripovima u regionu.

YU+ME:dream © 2012 Megan Gedris.

Koristi se sa dopuštenjem autorice. <http://rosalarian.com/yume/>

Preporuke za dalje čitanje:

Uvodni tekst o stripovima i njihovom značaju, koji sadrži dva odlična poglavlja o LGBTTIQ stripovima: Gordon, Ian i Sewell, Jr. Edward H. i McAllister, Matthew P ur. *Comics and ideology. Popular culture and everyday life, volume 2.* New York, Peter Lang Publishing, 2001. Odličan pregled, većinom američkih, stipova s LGBTTIQ tematikom koji su izdavani u posljednjih četrdesetak godina: Hall, Justin ur. *No straight lines: four decades of queer comics.* Seattle, Fantagraphics Books, 2012. Zanimljiva i sveobuhvatna knjiga sa esejima o dječачkoj ljubavi u mangi s obje strane Tihog okeana; objašnjava njihovu ulogu, rasprostranjenost i značaj: Levi, Antonia i Mcharrz, Mark i Pagliassotti, Dru ur. *Boy's Love Manga– Essays on the Sexual Ambiguity and Cross Cultural Fandom of the Genre.* Jefferson, McFarland & Co, 2008. Preporučujemo i tekst za one zainteresirane za LGBTTIQ teme i podtekst u stripovima prije Stonewalla: Green, Diana. *Horror Camp: Homoerotic Subtext in EC Comics* u: York, Chris i York Rafael ur. *Comic Books and the Cold War, 1946-1962.* Jefferson, McFarland & Company Publishers, 2012. str. 146- 155. Za sve koji žele više informacija o gej podtekstu u Batmanu, te zašto se godinama smatralo da su Batman i Robin ljubavnici: Medhurst, Andy. *Batman, deviance and camp* u: Pearson, Roberta E. i Uricchio, William ur. *The Many Lives of the Batman: Critical Approaches to a Superhero and his Media.* New York, Routledge, 1991. str. 149–163

Neprofitna organizacija koja se bavi promocijom LGBTTIQ stripova, strip crtača i scenarista, te posjeduje veliku bazu podataka LGBTTIQ stripova: Prism Comics, dostupno na: <http://prismcomics.org/>; Amaterski sajt/ blog o svemu vezano za LGBTTIQ teme u stripovima: Gay League, dostupno na: <http://www.gayleague.com/>.

Literatura

- Bouissou, Jean- Marie (2010): *Manga: A Historical Overview*. U Johnson- Woods, Toni (ur.) *Manga An Anthology of Global and Cultural Perspectives*. New York: Continuum
- Bunjevac, Nina: (<http://ninabunjevac.com/about/>)
- Bunjevac, Nina (2011): *Hladna kao led- strip priče*. Beograd: Omnibus Code of the Comic Magazine Association of America, INC. (<http://www.mit.edu/activities/safe/labeling/comics-code-1971>)
- Čajdo, Marino (2011): *Horny Dyke na rubu konvencije*. Queer.hr (<http://queer.hr/13986/horny-dyke-na-rubu-konvencije/>)
- Dopico, Pablo (2005): *Nazario y Anarcoma*. U Dopico, Pablo. *El Comic Underground Espanol, 1970-1980*. Cuadernos Arte Catedra
- Eisner, Will (1994): *Comics & Sequential Art: Principles & Practice of the World's Most Popular Art Form!*. Tamarac: Poorhouse Press
- Eisner, Will (1996): *Graphic Storytelling*. Tamarac: Poorhouse Press
- Gay and Lesbian Themes. U Booker, M. Keith i Greenwood, Santa Barbara (ur.) (2010) *Encyclopedia of comic books and graphic novels*.
- Gay League. *LGBT Comics Timeline*: (<http://www.gayleague.com/wordpress/lgbt-comics-timeline/>)
- Green, Diana (2012): *Horror Camp: Homoerotic Subtext in EC Comics*. U York, Chris i York, Rafael (ur.) *Comic Books and the Cold War, 1946-1962*. Jefferson, McFarland & Company Publishers
- Greyson, Devon (2002): *GLBTQ content in comics/ graphic novels for teens*. Collection Building, Vol. 26, Iss. 4
- Hall, Justin. *No Straight Lines: A Collection of Queer Comics (1 of 3)*. The Rumpus: (<http://therumpus.net/2012/07/no-straight-line-sa-collection-of-queer-comics-1-of-3/>)
- Irvine, Alex (2008): *The Invisibles*. U Dougall, Alastair (ur.) *The Vertigo Encyclopedia*. New York: Dorling Kindersley
- Jergović, Miljenko. *Nina Bunjevac: Otac u stripu. Subotna matinja na jergovic.com*. (<http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/nina-bunjevac-otac-u-stripu/>)
- Kistler, Alan. *LGBT Charcters, Themes Throughout Comics History*. (<http://www.comicbookresources.com/?page=article&id=39194>)

- Legs Weaver*. (<http://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/lw/legs-weaver/>)
- Leyland, Winston (ur.) (1989): *Meatmen: An Anthology of Gay Male Comics (Volume 1)*. Drugo izdanje. Leyland Publications
- McAllister, Matthew P. (2010): *Comic Books and AIDS*. The Journal of Popular Culture, Vol. 26, No. 2
- McCarthy James, Rachel. *Beyond The Panel: An Interview with Christine Smith of The Princess*: (<http://bitchmagazine.org/post/beyond-the-panel-an-interview-with-christine-smith-of-the-princess>)
- Moore, Alan (ur.) (1988): *AARGH!* Northampton: Mad Love Publishing
- Muntić, Ranko (2010): *Strip, Deveta umjetnost*. Zagreb, Art 9
- Nyberg, Amy Kiste. *Comics Code History: The Seal of Approval*. (<http://cblbf.org/comics-code-history-the-seal-of-approval/>)
- Palmer, Joe. *Looking back at the Hulk #23*. (<http://www.killermovies.com/forums/archive/index.php/t-459397-does-marvel-really-hate-te-gays.html>)
- Rucka, Greg (2011): *Batwoman: Elegy*. London: Titan Books
- Scalettar, Liana (2000): *Resistance, Representation and the Subject of Violence: Reading Hothead Paisan*. U Boone, Joseph A. (ur.) *Queer Frontiers: Millennial Geographies, Genders, and Generations*. Madison: University of Wisconsin Press
- Scott, Gareth (2010): *From fan appropriation to industry re-appropriation: the sexual identity of comic superheroes*. Journal of Graphic Novels and Comics, Vol. 1, No. 1
- Theophano, Teresa (2002): *Comic strips and cartoons*. U *GLBTQ: An Encyclopaedia of Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender and Queer Culture*. (http://www.glbtq.com/arts/comic_strips_cartoons.html)
- Williams III, James H. i Haden Blackman (2011-2012): *W. Batwoman #0 – #12*. New York: DC Comics
- Zablocki, Tamara (2012): *Helena Janečić: Horny Dyke spašava žene*, Radiosarajevo.ba (<http://www.radiosarajevo.ba/novost/77774/helena-janecic-horny-dyke-spasava-zene>)
- Zakon o lokalnoj upravi Ujedinjenog Kraljevstva. (<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/9/contents>)

Zanghellini, Aleardo (2009): *Boys love in anime and manga: Japanese subcultural production and its end users*. Continuum: Journal of Media & Cultural Studie, Vol. 23, Iss. 3

LGBT RJEČNIK

Aktivizam

Političko uvjerenje da djelovanje na individualnoj ili kolektivnoj ravni može izazvati socijalne i političke promjene. Aktivistički stav ne poriče značaj konvencionalnih institucionalnih struktura (pravo, mediji, obrazovanje itd.), nego podstiče ljude da im pristupe direktno. Iako aktivizam po definiciji nije nužno radikalan, on se najčešće javlja u domenu u kojem je neki oblik diskriminacije postao odveć represivan, te se zbog toga nerijetko suprotstavlja odnosima moći koje teže da održe *status quo*.

Asimilacija

Krilo lezbejske i gej politike koje naglašava da ne postoje neke značajne razlike među heteroseksualcima_kama i homoseksualcima_kama. Uvjerenje koje ovdje vlada izražava se u nadi da će lezbejkama i gej muškarcima, ako se budu ponašali na način koji je za dominantnu kulturu prihvatljiv, kad-tad biti omogućen ravnopravan pristup svim resursima, privilegijama, dostupnim heteroseksualnoj većini. No, kako je društvena prihvatljivost nešto što počiva na kontingentnim faktorima poput klase, rase i roda, asimilacione tendencije često trpe osudu da ih promoviraju upravo najmanje ugroženi pojedinci (bijeli muškarci srednje klase).

Bifobija

Iracionalan strah, netolerantnost, prerasude i/ili diskriminacija prema biseksualnim osobama koje provode heteroseksualne (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili homoseksualne osobe.

Biološki spol

Određenje determinirano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke

teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

Biseksualna osoba

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

Coming out

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmiranja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja tradicionalnim stavovima.

Druga porodica

Mreža prijatelja, partnera/partnerki i bivših partnera/partnerki od kojih LGBT osoba traži (i dobija) podršku, ponekad da bi nadoknabila ono što joj je uskraćeno u njenom primarnom okruženju.

Diskriminacija

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj (spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.)

Posredna diskriminacija

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica.

Neposredna diskriminacija

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama.

Institucionalizirana diskriminacija

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta “grupa” grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili srednje-više klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date “grupe”, tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopće), održava se putem spomenutih ustanova.

Višestruka diskriminacija

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

Uznemiravanje

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spol-

nog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva lica i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

Spolno uznemiravanje

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada će se njime stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

Mobing

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlene osobe.

Segregacija

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

Drag

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom Glob teatru kao oznaka za glumce koji su imali ženske uloge (kako glumica nije bilo). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerušavanje (otuda fraza *in drag* – prerušen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega referiše na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju, oponašajući žene, i time sprovode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rod-nog identiteta koji se inače po definiciji smatra “fiksiranim”.

Drag-kralj

Lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca.

Drag-kraljica

Gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

Gej (gay)

Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane “vesele (gej) žene”, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv homoseksualna osoba. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz homoseksualac, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamjeni rječju gej.

Gej muškarac

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina “homoseksualac”, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

Genderfobija

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

Govor mržnje

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promoviranje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama - na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

Heterofobija

Iracionalam strah, netolerantnost, prerasure i/ili diskriminacija prema heteroseksualnim osobama, institucijama koje su zasnovane na heteroseksualnim odnosima (brak, porodica) ili institucijama koje podržavaju ove odnose (crkva, država).

Heteroseksizam

Stav da je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heteroseksizam se često ispoljava u formi ignorisanja LGBT osoba.

Heteronormativnost

Može se definirati kao pretpostavka da su svi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegiranje normativnog izražavanja roda - ono što je nužno ili nametnuto pojedincima kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao "pravog muškarca" ili "pravu ženu", tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

Heteroseksualna osoba

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama suprotnog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe suprotnog spola.

Prinudna heteroseksualnost

Sintagma nastala u teoriji lezbejskog feminizma (Edrijen Rič) koja upućuje na složene mnogostruke forme odnosa među ženama. Po lezbejskim feministkinjama, žene su doslovno prisiljene na heteroseksualnost, odnosno ulogu seksualnog, emotivnog i fizičkog (rad u kući i staranje nad porodicom) služenja muškarcu. S druge strane, historijskim potiskivanjem govora o životu lezbejki i žena koje su živjele nezavisno od muškaraca, i blagoda-reći verbalnim i fizičkim napadima na te žene, heteroseksualnost se nudila kao jedina opcija. Ovaj je koncept u lezbejskom feminizmu bio ključ za tumačenje načina na koji funkcioniše patri-

jarhat. Od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka, sve češće ga koriste i gej muškarci da bi opisali automatsku pretpostavku o tome da je svako bez razlike heteroseksualan_a.

Homofobija

Iracionalam strah, netolerantnost, prerasude i/ili diskriminacija prema prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti bifobija]). Manifestira se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricaće da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

Internalizirana homofobija

Internalizirana mržnja prema sebi, koja nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su nestrejt osobe u srži loše i inferirone ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima_ama grupe i da se pripadnicima_ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

Homoseksualac

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Bolji termini su “gej (muškarac)/gejevi” i “lezbejka”.

Situaciona homoseksualnost

Seksualno ponašanje koje je drugačije od uobičajenog ponašanja neke osobe, a javlja se usljed boravka u socijalnom okruženju koja čine isključivo osobe istog spola, kao npr. vjerske ili druge škole koje pohađaju isključivo studenti_ice i učenici_ce istog spola, zatvori, seks sa partnerom_kom istog spola za novac itd.

Interseksualna osoba

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalijskim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima “muške” ili “ženske” kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam “hermafrodit”, koji je obimno korišten od strane liječnika tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih osoba.

Lezbejka

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene. “Lezbejka” je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za homoseksualne žene, što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodnom očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gde je rođena pjesnikinja Safo koja je uznosila ljubav među ženama.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Ponekad pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTIQ

Skraćenica za “lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer” osobe.

Mizoginija

Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

Out

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

Outirati (autirati)

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka ili biseksualna osoba. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kad će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u Bosni i Hercegovini termin “autirati se” također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

Patrijarhat

Društveni sistem u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u odnosu na žene. Patrijarhalni sistem vrijednosti i društvenih normi čini temelj na kojem se održavaju postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

Peder

U homofobičnoj upotrebi, sleng koji u načelu denotira gej muškarce, a posebno konotira rodni lik slabašnog i feminiziranog muškarca. Sam termin, po nekima, vodi porijeklo od srednjovjekovne prakse spaljivanja sodomita na snopovima pruća (*faggot*). Riječ peder u ne-homoseksualnoj upotrebi ima sličnu konotaciju, dok u gej zajednici nije nužno uvredljiva, nego se često pojavljuje i kao samoafirmativno parodiranje strejt konotacija.

Poliamorija

Mnogostruke ljubavne veze, otvorene, nasuprot tradicionalnim vezama. Uslov je da sve osobe u ovim odnosima znaju jedna za drugu i da su ti odnosi zasnovani na konsenzusu.

Spol

Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

Spolni identitet

Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

Queer

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašćen), on postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili su ovu oznaku

kao “seksualni disidenti_disidentkinje”. Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrđan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

Queer teorija

Škola književne i kulturne kritike, koja se u SAD pojavila početkom osamdesetih godina, duguje svoje intelektualno porijeklo feminističkoj teoriji i francuskim filozofima poput Mišela Fukoa i Žaka Deride. Queer teoretičari_ke analiziraju sve tipove tekstova u cilju razobličenja temeljnog značenja, distinkcija i odnosa moći u kulturi koja je proizvela tekst. Analize otkrivaju složene kulturne strategije kojima je omogućena regulacija seksualnog ponašanja, što često rezultuje represijom i diskriminacijom seksualnih disidenata_kinja koji krše seksualne tabue ili se ne uklapaju u kulturno sankcionisane rodne uloge. Ciljevi queer teoretičara_ki su destabilizacija kulturnih ideja o prirodnosti, normalnosti, seksualnosti i termina hetero- i homoseksualnosti koji su korišteni u svrhu diskriminisanja osoba koje se nisu saobražavale zapadnom idealu monogamnog heteroseksualnog braka. Queer teorija se mahom vezuje za teoriju društvenog konstruktivizma i u neskladu je sa esencijalističkim postavkama (recimo, teza da je neko po svojoj suštini ili bitnom određenju gej muškarac, odnosno lezbejka) koje postoje unutar starije (ali i novije) konceptualizacije neheteroseksualnog identiteta (vidjeti lezbejski identitet). Neka od najpoznatijih imena u queer teoriji svakako su Džudit Butler, Iv Kosofski Sidžvik, Sindi Paton, Dajana Fas, Leo Bersani i Sajmon Vetni.

Rod

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt sopstvenog identiteta/izražavanja

koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu “muškog” i “ženskog”.

Rodni identitet

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju sopstvenog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, “rodno izražavanje”), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukat koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju - ove osobe nazivamo “transrodne” osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

Rodno izražavanje

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

Seksualna orijentacija

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Izbjegavajte korištenje uvredljivog izraza “seksualna preferencija”, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

Seksizam

Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda. Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući

muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

Seksualni identitet

Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju “strejt”, “gej”, “bi”, “queer”, “neodređen_a”, “neodlučan_a”, “aseksualan_a” i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke i ne podrazumijevaju samo binarni koncept muško – žensko.

Stil života

Termin koji se često koristi kako bi se degradirali životi gejeva i lezbejki. Izbegavajte korišćenje. Kao što ne postoji ni heteroseksualni stil života koji je jedinstven za sve, tako ne postoji ni gej stil života.

Strejt (str8 ili straight)

Označava, prije svega, nešto pravo, bez skretanja (devijacija), nešto nepomiješano, ali i nešto konvencionalno, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene, “normalne” i “prirodne”. Neutralna oznaka za heteroseksualne osobe u queer zajednici.

Transgender/transrodno

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

Transrodna osoba

Termin za osobe čiji je rodni identitet u nesukladnosti sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstavljaju sebe drugačije od očekivanih rodni uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz

način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama “muško” i “žensko”, zatim transeksualne osobe, transvestite i *cross-dressere*. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen “ženski” spol, ali je njegov rodni identitet “muški” ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodni identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen “ženski” spol, ali je njen rodni identitet “ženski” ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodni identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac, na primjer, je transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

Transeksualna osoba

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

Transfobija

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

Internalizovana transfobija

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

Transvestija/transvestite/transvestiti

Tranvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Tranvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom.

Tranvestiti_e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentirane osobe.

Tranzicija

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem sopstvenog roda.

Trougao/crni trougao/rozi trougao

Tokom Drugog svjetskog rata nacisti su u svojim konc-logorima ružičastim trouglom obilježavali gejeve, a crnim trouglom lezbejke, Romkinje i prostitutke. Tokom Drugog svjetskog rata u nacističkim logorima pogubljeno je više desetina hiljada istospolno orijentisanih osoba.

Zastava duginih boja

Simbol jedinstva i različitosti koji se koristi širom svijeta, kao obilježje mirovnog, feminističkog i LGBTTIQ pokreta.

Zločin iz mržnje prema LGBT osobama

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

AUTORI_CE

Aida Spahić (1982), diplomirala na Odsjeku za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a magistrirala Rodne studije u Sarajevu. Bavi se prevodjenjem i povremeno radi na projektima promoviranja ljudskih prava i rodne ravnopravnosti.

E-mail: aida.spahic@gmail.com

Jasmina Hasanagić (1983.), živi u Sarajevu. MA – Rodne studije. Aktivno radi u nevladinom sektoru kao konsultantica za pitanja rodne ravnopravnosti i ljudska prava. Zalaže se za afirmaciju i unapređenje ljudskih prava žena u različitim segmentima privatnog i javnog života.

E-mail: jasmina.hasanagic@gmail.com

Masha Durkalić (1986), živi u Sarajevu. Diplomirala novinarstvo na Fakultetu političkih nauka Sarajevo. Bavi se novinarstvom, PR-om, ljudskim pravima, LGBT i feminističkim aktivizmom.

E-mail: masha.durkalic@gmail.com

Jasmina Čaušević (1976), živi u Sarajevu. Diplomirala književnost u Beogradu, magistrirala Rodne studije u Sarajevu. Bavi se feminističkim analizama lingvistike, teorije književnosti, svjedočenja o silovanju.

E-mail: jasminacausevic@gmail.com

Admir Jugo (1984), živi u Sarajevu. Diplomirani biolog. Bavi se antropologijom, ljudskim pravima i tranzicijskom pravdom.

E-mail: admir.jugo@gmail.com

Jadranka Ćuzulan (1985), živi u Sarajevu. Diplomirala komparativnu književnost i filozofiju, magistrantica Rodnih studija u Sarajevu. Bavi se feminističkom i queer analizom žanrovske književnosti; ima iskustvo u filmskoj industriji i online medijima.

E-mail: jadrankacuzulan@gmail.com

Marko Jurić (1983.), živi u Zagrebu. Bavi se zagovaranjem prava LGBT osoba i suzbijanjem zločina iz mržnje. U LGBT aktivizmu je od svoje 19. godine. Suosnivač je i koordinator udruge Zagreb Pride. E-mail: marko@zagreb-pride.net

Saša Gavrić (1984), živi u Sarajevu. Završio je političke i upravne nauke, te master iz međunarodnih odnosa. Autor je desetina naučnih, stručnih i novinskih članaka. Od 2007. vodi Sarajevski otvoreni centar. Polja interesovanja: ljudska prava, političkih sistem BiH.

E-mail: sasa@soc.ba

Myrvete Bajrami (1984), živi u Prištini. Završila je Psihologiju. Polja interesovanja: Ljudska prava marginaliziranih grupa posebno LGBT osoba i osoba sa umanjenim fizičkim sposobnostima.

E-mail: mbajrami@gmail.com

Vlora Krasniqi (1983), živi u Švedskoj. Magistrica sociologije. Polja interesovanja: Rodne studije i ljudska prava.

E-mail: krasniqi.lola@gmail.com

Roman Kuhar (1973) je profesor sociologije na Univerzitetu u Ljubljani i istraživač Mirovnog instituta u Ljubljani. Teme istraživanja kojim se bavi su LGBT, netolerancija i jednakost, intimno građanstvo i seksualnost.

E-mail: roman.kuhar@gmail.com

Damir Banović (1983), živi u Sarajevu. Magistrirao pravne nauke na Univerzitetu u Sarajevu. Radi kao asistent na naučnoj oblasti teorija države i prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu. U Sarajevskom otvorenom centru radi na naučno istraživačkim projektima u polju društvenih nauka i prava manjina.

E-mail: damir@soc.ba

Vladana Vasić (1990), živi u Sarajevu. Apsolventica Pravnog fakulteta. Polja interesovanja: ljudska prava, književnost. U Sarajevskom otvorenom centru radi od jula 2012. godine kao saradnica za pravna pitanja/pravno savjetovalište i za pitanja zagovaranja.

E-mail: vladana@soc.ba

Snježana Milivojević (1956) je profesorica iz oblasti javnog mnijenja i medijskih studija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Vodi Centar za medijska istraživanja i članica je naučnog savjeta Centra za ženske studije.

E-mail: snjmil@hotmail.com

Lejla Huremović (1987), živi u Sarajevu. Diplomirala odnose s javnošću. Trenutno piše master tezu na istom smjeru. Polja djelovanja: ljudska prava, mediji. Radi u Sarajevkom otvorenom centru od septembra 2011. godine.

E-mail: lejla@soc.ba

EDICIJA **QUESTIONING** SARAJEVSKOG OTVORENOG CENTRA
uređuje Saša Gavrić

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Aida Spahić/Saša Gavrić (priredili_e, 2012):

Čitanka LGBT ljudskih prava, 2. izd.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll.

Damir Banović (2011):

Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić (priredili_e, 2011):

Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll.

Najavljujemo objavljivanje:

Jasmina Čaušević/Saša Gavrić (priredili_e, 2012):

Pojmovnik LGBT kulture.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll.

Emina Bošnjak (priredila, 2013):

Lične i coming out priče biseksualnih žena i lezbejki u BiH

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Druga izdanja koja su objavljena kao rezultat rada Sarajevskog otvorenog centra (izabrani naslovi):

Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak (2012):

Čekajući ravnopravnost, Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lejla Huremović (priredila, 2012):

Izvan četiri zida, Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

- Lejla Huremović, Masha Durkalić, Damir Banović, Emina Bošnjak
(priredili_e, 2012):
Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini – Rozi izvještaj.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Wiliam G. Naphy (2012):
Born to be gay. Historija homoseksualnosti.
Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/
Queeria. Prevod na BHS: Arijana Aganović
- Damir Banović/Saša Gavrić (priredili, 2011):
Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini:
analiza postdejtonskog političkog sistema.
Sarajevo: University Press-Magistrat.